ივერია

1882

№ IX, სექტემბერი.

თბილისი.

ექვთიმე ხელაძის სტამბა.

1882

196

შინაარსი:

I ბედ-უკუღმართი ჯალაბობა, (ამბავი სოფლის ცხოვრებიდამ) ალ. მირიანაშვილისა. 3

II ისტორიული სურათები, (ქართველი ქალი) (შემდეგი). მღ. დიმ. ჯანაშვილისა. 25

III ციხე შიგნიდამ გატეხილი, რომანი (შემდეგი). . 73

IV წისქვილი, (ლექსი) თ. რაფ. ერისთავისა . . . 98

V წერილი ჩვენ საზოგადოებრივ მოღვაწეთა მიმართ (დასასრული) გ. ჭაიაშვილისა. . . . 99

VI ბუთანი, (ლექსი) თ. რაფ. ერისთავისა. . . . 125

VII ჭმუნვა, (ლექსი) ი. ბაქრაძისა 126

VIII პოლიტიკური მიმოხილვა 128

IX შინაური მიმოხილვა. ნიშანი ერის ჰასაკში მოსვლისა—როდის უფრო უტყუარია ეგ ნიშანი—ევროპა წინაშე მისთა მოღვაწე კაცთა—რუსეთის მაგალითი—იგივე მაგალითი ჩვენში—აკაკი წერეთელი გორსა და თელავში—მისი სიტყვა—ანდერძი ჩვენის მამა პაპისა—გაუმარჯოს! . 140

X განცხადებანი.

ივერია

საპოლიტიკო და სალიტერატურო ჟურნალი.

წელიწადი მეექვსე.

№ IX

თბილისი.
ექვთიმე ხელაძის სტამბა, ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე.
1882

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 19 Августа 1882 г.

ბედ-უკუღმართი ჯალაბობა.

(ამბავი სოფლის ცხოვრებიდამ.)

I

იყო გაზაფხული. ახლად ამწვანებული ტყე და ველი, მშვენიერი სუფთა და ნელ-თბილი ჰაერი, ახლად მოფრენილი მერცხლის საამური ჭიკჭიკი—ამ ყველაფერს სასიამოვნო ზედ-მოქმედებას ჰქონდა კაცის დაუდგრომელს გულზედ. ამ დროს ქიზიყში, როგორც საზოგადოდ ყველგან საქართველოში, გაჩაღებული მუშაობა იყო მინდვრებ-ვენახებში, გაღმა და გამოღმა. ყოველს ჟამს, ყოველს დღეს შენ ნახავდი უსათუოდ დიდს თუ პატარას, კაცს თუ დედა-კაცს რაღაცა ფაცა-ფუცში: ზოგს ზურგზედ მუშების საგძალით გამოჭედილი გუდა ჰკიდია და მიჩანჩალებს სოფლის ბოლოსაკენ, ზოგს წინ მიუძღვის ურმის საქონელი და მიუშურებს ისევ იქითკენ, ერთი ცარიელს ურემს მიაჩახჩახებს, მეორეს დატვირთული მოაქვს—ასე რომ ორღობეებში ფეხს ვერ აუქცევდი; ჰაამოს მახილს და შოლტის ტყლაშუნს ხომ ბოლო არა ჰქონდა.

ამ დროს, ერთ საღამოს, როდესაც მზემ ჩვეულებრივ მოკრიბა დედა-მიწის ზურგიდამ თავისი უკანასკნელი სხივები, ერთ ქიზიყის სოფელში, სახელდობრ ა—გაში, ღამის სიჩუმე ჩამოვარდა, ხოლო ამ სიჩუმეს აღვიძებდა სხვა-და-სხვა ნაირი

მწერების განუწყვეტელი ჭიჭინი. ა—გის ერთ კუნჭულში სცხოვრობდა გლეხი გეგენა ხან-შვილი, რომელსაც ედგა ერთი პატარა მოწნული ჩალიანი გვერდზედ წამოწოლილი ქოხი. ერთს მხრიდამ ამ ქოხს მიბჯენილი ჰქონდა ორი მუხის ბოძი, რომელნიც იცავდნენ მას სრულიად დაფუშვისაგან. შიგნით დაინახავდით თქვენ ბოლისგან შემჭვარტლილს პატივით გალესილს კედლებს და აგეთსავე სხვენსა. შიგ შუა-გულში იდგა გვერდზედ გადახრილი მჭვარტლიანი დედა-ბოძი; ამას უკანიდამ მოყუდებული ჰქონდა ცარიელი გამოლესილი ფქვილის გოდორი, წინიდამ კიდევ ჩაფლული ერთი ლოდი, ე. ი. კერა. კერას მარცხნივ ესხდნენ გეგენას სახლობა, რომელსაც შეადგენდნენ მისი ცოლი გაიანე და ორი ვაჟი-შვილი: ერთი ხუთის წლისა და მეორე ძუძუთა, ათი-თერთმეტის თთვისა; მათ პირ-და-პირ გეგენა დაღვრემილი იჯდა ნეჭის ნაგლეჯზედ და შეჰყურებდა გამავებულს საკიდელას, რომელიც სხვენიდამ საცეცხლეზედ იყო ჩამოშვებული. პატარა ხანს უკან გაიანე ბავშვს აკვანში აწვენდა დასაძინებლად; უფროსი შვილი გეგენასი დედას ტირილით პურსა სთხოვდა, მაგრამ გაიანეს ყური შეჩვეული ჰქონდა ამ ნაირს ტირილს და არავითარს ყურადღებას არ აქცევდა იმას. როგორც იყო ჩააწვინა გაიანემ ბავშვი და კიდეც დააძინა; ბოლოს მოიბრუნა პირი დაფიქრებულს ქმრისაკენ და შემდეგ ორი-სამის წუთის სიჩუმისა გაეხმაურა მას:

— კაცო, რა დაგემართა, რაი შამამყრო ხოლმე გულს, თავათ იმ ქვეყანაში გამოსარჩევმა ტეშიამ (გზირის მეტი სახელია) სუ აგვაოხრა დილას!

— ეჰ, რაი მიჭკარამ, დედა-კაცო! შენ ჩემ გულში კი არ ჩამაიხედამ და დამიწყობ აქ ოსტატობასა... დღეი მამასახლისმა

ნაჩალიკიდამ ქაღალდი მიიღო რომაო, კომლზე კაცი გამაიყვა გაღმაურ ტყეს ცეცხლი მოჭკიდებია იმი გასაქრობათაო. აბა ეხლა შენ მითხარ, რო ავიღო თავი და იქ ვიარო ორი-სამი კვირა, რაღამ გვაცხოვროს? ე ხო აღარც პური გვაქვ, აღარც ქერი ფქვილი; ნახნავი ჩვენ არა გვაქვ და ნათესი... ვამობდი წავალ, ჯან გავიგდებინებ, ვუშველი ვისმე მეთქი ერთ ორი-სამი თვის პური ფასს გამოვრჩები მეთქი და ეხლა ე ნაცილი გამამივარდა.

აქ ცოტა ხანს შედგება და ბოლოს გაამეორებინებს გაიანეს წელანდელს ნათქვამს:

— ეი რაი თქვი, ადამიანო, ტეშამ რა მიყოვო?

— ყამი რო შაუდგეს; მოვიდა ნაჩალნიკიდამა და სადილისათვი ქათმები და ათიოდე პური მამეცითო. მე უარზე შავდექ, მაგრამ იმ პირ-შავმა ესროლა ჯოხი ი თეთრ ქოჩორა დედალს და მოკლა: ამას არ დაჭჯერდა; წამოუსვა ახლა ბატებს და ორი დედალ-მამალი თან გაატანინა; შამოვიდა სახლში, ახლა პურებ გაუსვა ხელი და სუ დახვეტა.

— მა ვახშმითვი პური აღარა გვაქ? საჩქაროდ დაატანა გითხვა ბებენამ.

— ჩვენებიანთ გეისესხე ერთი წმინდა პური შენთვის და სამი ქერი პური კიდე ჩვენთვის.

— რაღა უნდა ჩაასესხო, ჭო რო ისესხე?...

ცოტას ხანს ორივ დაჩუმდნენ.

— მა რა ვქნათ, ქა, მაშ სამუშაოდ ვეღარ წახვალ?

— ადამიანო, შენ ქრიტიანი თუ ხარ, ისა მკითხე; მა როგო, ხუმრობი გული მაქ რო გელაპარაკები? ეხლა საცაა გზირი ბეგარას დაიძახებს.

მართლაც ამ ბაასის დროს მოისმა სასოფლოდგან გზირის გაგრძელებული ყვირილი:

— ხალხნო, ხვა-ლე არისად წა-ხვი-დეთ, უნდა ჯალმა ცეცხლი გა-აქ-ქროთ, ნიჩ-ბები, თოხები, ცულები გამოიტათ!..

— აი ჩაგწყდე'ს ე ხმა, ამოგვარდეთ ეგ ენა მა პურები წალებისათვი, წაიბუტბუტა გულ მოსულმა გეგენამ: მე ამოსავარდნელო, რო მიგაქ, შენ ღმერთ რა პასუხს აძლევ, რას ეუბნევი ჩემ წვრილ-შვილ; ხო ხედამ მაგი მეტი აღარა აწუვია-რა ე ვარცლში, რატო ერთი ბეწვა ცოდო-მადლი არ იცით, თქვე მგლებო, კაცი მჭამლებო!.. ჭო, პური მიგაქ-მიგაქ, — ე ქათამი და ბატები რაღა ღვთი რისხვაა? რაღა მე მომნ ხე, მე ოჯახ დაქცეულო, ამაი მაინც სხვა წაართმევდი. მაგრამ.,. ეჭი დაბალი ღობე მამნახე, შვილო, და მიბრიყვებ... ჭანი გაგვარდეთ, ხო გამევლიოვეთ, გამცარცვეთ, დამღუპეთ, მერე კიდე მოგინდებით, რაღაი წამართმევთ... მამიდნეთ, შვილო, მამიდნეთ, ეს ერთი კაცი მითომ .. აქ ველარ შეიმაგრა თავი გეგენამ და პატარასავით ქვით-ქვითი დაიწყო. ამის ტირილზედ გაიანემაც ჩუმად კაკლის სისხო ცრემლები გადმოყარა ორთავ თვალებიდამ, თუმცა ის სცდილობდა თავის შინაკანი მღელვარება დაეფარა და ქმრისათვის ჩვეულებისამებრ ორიოდე სანუგეშო სიტყვა გაეგონებინა. რასაკვირველია, გეგენამ შეატყო გაიანეს ტირილი და შემდეგ რამდენიმე წუთის განმავლობისა მან თვალების წმენდით და გულის ამოსკვნით მისცა უსაფუძვლო შენიშვნა:

— ადამიანო, მე რაღა ღმერთი გიწყრება? ქრისტიანი არა ხარ, პირ-ჯვარ არ იწერ? მე რო ვტირი—საქმითვინ ვტირი, შენ რაღაი ამყე მეტირი გუდასავით?

გაიანემ ამაზედ არავითარი პასუხი არ მისცა; იქნება კი-

დეც მიეცა, მაგრამ ის იმ წამს ისე იყო გატაცებული შავ ფიქრებისაგან, რომ ქმრის სიტყვების მაგივრად, მას შემოესმა მხოლოდ გაბმული, უაზრო ხმაურობა. არც ბებენა იყო ამ შემთხვევაში დაყინებული: არც თითონ გააგრძელა გაიანეს კითხვა და აღარც მას მოსთხოვა პასუხი.

ღამე თან-და-თან ახლოვდებოდა. სიბნელემ შეაერთა პატარა ქოხში ყოველი, რაც კი მასში მოიპოვებოდა რამე: კედლები, სხვენი, თარო და სხვ. ბებენა ნეჭაზედ დაეშვა და სწრაფად დაუთმო ძილს სევდიანი გული. გაიანემაც ამ უებარის სიჩუმის წყალობით, რომელმაც ერთიან დაიპყრა ოჯახობა, თვლემა დაიწყო ჯდომელად; თავის ჭკვაში მას არ უნდოდა დაწოლილიყო, რადგანაც გულში ჰქონდა ჩარჩენილი ქმარ-შვილისთვის გახშმის ჭმევა, მაგრამ ძილმა საშინლად დასძლია და დაიწყო აქეთ-იქით რხევა: ხან წინ ჩამოაკანტურებდა თავს, ხან მარჯვნივ. ამასობაში ერთი უცებ გადაეშვა მარცხნივ და სწორედ სახეში ჩასცა ხელი თავის უფროს შვილს, გიოს, რომელიც მის წინ გულ-აღმა დაგდებულიყო და ხვრინავდა.

— ვაი! შეჰყვირა უცებ შეშინებულმა გიომ და ძილშივე ზედ დაატანა: მიცვალე, პური ძაღლმა წამართვა!

ამ ყვირილზედ გიგომ ყველანი გამოაღვიძა: პატარამ აკვანში მორთო ჭყივილი, ბებენამ წამოიწია და ნიშნად გაჯავრების ზურგის ქექით და ტუჩების მანჭვით შეუკურთხა ბავშვებს:

— გაბრაჲტვა თქვენი!

გაიანესაც ხომ, რასაკვირველია, გამოეფხიზლა, დაუწყო აკვანს რწევა და მიუბრუნდა გიოს:

— რა დაგმართვია, შვილო, აქ რა მაღლია? ჰკითხა ძილისაგან და თან შიშისაგან ზარ-დაცემულს გიოს გაიანემ.

— ლოგო ალა, ბულილო მამე უნდა მეწამა და მულიკამ წამალთკა ი ოქულმა, გააგრძელა ტირილით და თავის ქექით გიომ.

— არა, გენაცვალოს ჩემი თავი, სიზმარში გინახამ, მე შენთვინ ბური არ მამიცია. შენამც კი მოგკლომია, შვილო, დედა, რო შენი კუჭი ჯერ მადლიანათ არ გამძღარა, სიქვა თავისთვის გაიანყმ და თან-და-თან უფრო გააძლიერა აკვნის რწევა, რომელშიაც ბავშვმა ბეჯითად დაიწყო ჭყივილი.

— ეგ ხმა-ჩასაკმენდი, რამოტელასა ჩხავის, თქვენ გამარჯობაი, რაი გარდნია, რო კტაცო ხელი და ე კერაჲ მიკანარცხო! თქვა გაჯავრებულმა გეგენამ, რომელმაც სიტყვის გათავების თანავე წამოსადგომით დააბჯინა მარჯვენა ხელი ნეჭას, თითქო მართლა ჰსურს წარმოთქმულის სისრულეში მოყვანაო.

— ადამიანო, შენ ა სიბერი დროს ჭკუა გელევა, როგორცა გხედამ: რაო, ჯერ არ გინახამ ყმაწვილი ტირილი რა? თუ არა და ამათი ადათი ეს არი. ხან იცინებენ, ხან იტირებენ; მა როგორ? დაწუნარებით წაუკითხა გაიანყმ გეგენას.

— დახე ამას, რო ენა დაიგძელა, თქვენი ჭირიმეთ! იქნება შენ პატარა ხანს უკან ზედაც შამჯდე აი; შენ ე, სუ გეუბნები ჩემ ოტტატობაჲ თავი დაანებე, გაიანე, თორე, ღვთი წყალობა მაქ, შენ იშოვნო რამე! დამუქრებით მიუთვალა გეგენამ და რომ ამ სიტყვებისათვის რაიმე მნიშვნელობა მიეცა, მან ულვაშებზედ თითო ჯერ ხელი გაისვ-გამოისვა.

— ჯანი გაივარდეს ჩემ ბედი-მწერალს, დაიწყო გაიანყმ: რაც გინდა მიუავ; ნეტავი კიდეც მამკლა, მე მოხარული ვიქნები: ეგება ერთხელ მოვრჩე ამ წუთი სოფელ და მოვშორდე ამოტელა მაღლ-უმადლობას; მთელი ქაზიყი ჩემი წვრილ-შვი-

ლი ცოდვისაგან იწვება, რო ჰხედავენ მშიერ-მწყურვალებს და შიშვლებ-ტიტვლებს. აბა ამათ მაყურებელმა დედის ღვიძლმა რაღა ქნას? ის არ ურჩევნია, გაუსკდეს დედა-მიწა და მაისვენოს საუკუნოთ?...

— აბა-რა, სიტყვა მასალა შამოგვაკლდება თუ? დაცინვით უთხრა ბებერამ: შენი ყველაყისამ, შენ თუ არ მითხარ, მე ხო ვეღარა ვხედამ ჩემი შვილები ყოფვაჲ და! მაგრამ რა ვქნა, შვილოსავ, რა წყალში გადავვარდე: ჩემ თავ მოუარო, შვილები შევინახო, მოხელეა გავუძლო, ხელმწიფევე ვემსახურო—რომელითვი ვიცე თავში, რომელი ერთი ავიტანო?... რა მამულ-დედული და გუთნი პატრონი მე ვარ! ხარი მე არა მყავს და კამეჩი. რაღაცა დღი-ნახევარი ორი ვაზი მედგა—აშ—ნოვმა ვალში წამართვა; ოთხი-ხუთი დღი სახნავი მიწა მეშავა—შენი მაზლი დამარხვაში მოვიხმარე; ერთი ცხენი გულისათვი ორი წელიწადი ვიმსახურე—ისიც სახლი კარებიდამ მამპარეს; ერთი სახედარი გვყვანდა, საცოდავ მოსვენება არა ჰქონდა: ხან შეშაი ვაზიდინებდი სიღნაღს, ხან ბაღახს, ხან კრამიტს*), ერთი ორიოდე მაურს ვრჩებოდით—ისიც იამანმა გაიტანა თან; ქხლა დავრჩით დედი-მობილა. ე რაღაცა ეშმაკი ქოხია—ესეც დღეჲ თუ ხვალ თავზე ჩამოგვაწვება და მაშინ აშენდება ჩვენი ოჯახი....

ამ ლაპარაკში მათ შეუმჩნეველად გაზაფხულის ბრწყინვალე მთვარე საამურად ამოტივტივდა ვარსკლოვან სივრცეში დ ერთი წამის უმალ მოჰფინა თავისი ფერ-მიხდილი სხივით ალაზნის ველი და კერძოთ ა—გის არე-მარე. ამავე დროს მან კარებიდამ შეაშუქა სევდისაგან შეჭმუხვნილ სახეზედ მდუმარე

---

*) კრამიტ-აგურს სიღნაღს ა—გიდამ ეზიდებიან.

გეგენას, რომელსაც სრულიად დაუფთხეს ძილი უიმედო ცხოვრებაზედ ახლად აშლილმა ფიქრებმა და რომელსაც ისე საშინლად უძგერდა გული, თითქო ფილტვების ანთება მოსვლიაო. და მართლაც, ნუ თუ არ აგითრთოლდება გული, როდესაც შენ იქნები მივარდნილი ღვთის ანაბარად ერთს უდაბურს კუნძულზედ, რომელიც არა ჟამს არ ნახულა კაცის თვალისაგან, არის სამფლობელო მხოლოდ ნადირებისა, ხარ განწირული მათ სამსხვერპლოთ და იცი, რომ ნუგეშის ხმას ვერ დასძლევს საბრალობელი შენი გვამი? ნუ თუ არ აგევსება თვალი ცრემლით, როდესაც უმზერ შენ ცოლსა და წვრილ-შვილს, მოკლებულს ყოველივე ცხოვრების გზა-კვალს, მოკლებულს უკანასკნელს ლუკმა-პურს და მაშასადამე უკანასკნელს სიამოვნებას?...

არა, ჩემ კალამს არ ძალ-უძს ნათლად გამოხატვა გეგენას სულებრივი მდგომარეობის სურათისა; მე უსათუოდ უნდა ვიყო აღჭურვილი ნამდვილი მჭევრ-მეტყველობის ხელოვნობით და დაჩუქრებული მაღალის ნიჭიერებით, რომ შემეძლოს თუნდა ნამც ცას ოდენად დავანახვო მკითხველს ის ვაება, რომელიც გეგენას ამ დროს ჰქონდა ზედ შუბლზედ ცხადად წარწერილი!...

ისა ჰფიქრობდა აწმყოზედ, ისა ჰფიქრობდა მომავალზედ; მას თვალ-წინ ედგა შვილები, თვალ-წინ ედგა სახლ-კარი; აგონდებოდა ოქილის ცარიელი გოდორი, აგონდებოდა ბეგარა; ელანდებოდა ფოსტის ფული, ჩაფრები. და ვინ იცის, რამდონი სხვა ამ გვარი ვაგლახნი ფიქრნი არ ებღაუჭებოდნენ ამ დროს გეგენას ტანჯულს გულს, თითქო მათ ჰსურდათ დაედნოთ იგი სრულიად, ვითა შაქრის ნაჭერი ცხელ ჩაის ჭიქაში, და დაეკავებინათ საუკუნოდ კაცის სიცოცხლის უკანას-

გნული ნიშანი — მარღვებში შავი სისხლის წყნარი მსვლელობა!

ხანგრძლივის სიჩუმის შემდეგ გაიანემ მიიბრუნა პირი თავ-ჩაღუნულს ქმრისკენ, ორჯელ-სამჯერ პირ-ჯვარი გადასწერა პატარა აკვანში მწოლიარე ბავშვს, თანაც რაღაცა წაიდუდუნა და მერე უთხრა გიგენას:

— ქა, ადე, ქვეშაგები გარეთ არი; ლამაზი მთვარეა; ე ბიჭისაც (გიოს) დღეა პური არ უჭამია; გარეთ გავიდეთ, ერთი ლუკმა პური შავცეცხლოთ და დაიძინე. ხვალე, მე ვიცი, ტემშია შუა-ღამისას მოგვივარდება—ბეგარაზედ წამოდიო...

— პური კი არა, მე ცეცხლი და ნავთი მინდა, იყო პასუხი გიგენასი: გადი ერთი გაშალე, უნდა დევეგდო; ხვალე უნდა პატარა ადრე წამოვიწიო.

სთქვა ეს, წამოდგა ფეხზედ და გაბარბაცდა; რომ დედაბოძს არ დაეჭირნა, კიდეც დაეცემოდა, ისე იყო დარეტიანებული და თავ-ბრუ-დახვეული სიბოროტისაგან. როდესაც პატარა თავი შეიმაგრა, გავიდა გარეთ, საგულისგულოდ ამოიოშვინა ღამის გრილი ჰაერზედ, ერთი გემრიელად დაამთქნარებანა ძილისათვის და გადაღეღილი ბალნიანის გულის ქექით ხმამაღლა გაეხმაურა გაიანეს, რომელიც ის იყო გიოს პურს უტეხდა და ემზადებოდა გარეთ გამოსვლას:

— აბა ერთი მაცდევინე ახლა, კაცი ძლივსღა ვდგევარ ფეხზედ.

— მოვდივარ, ადამიანო, ე ბიჭ კიდობნიდამ პური ამოვართვი.

გამოვიდა გაიანეც, გაშალა ლოგინი და შევიდა სახლში აკვნის გამოსატანად. გიგენა მიუჯდა საწოლს, დაიწყო ქალამნების ხდა, მაგრამ ხშირი ოხვრა და ახირებული ცხვირის ცე-

ძინება თავს არ ანებებდენ, თითქო გრძნობდა, რომ ხვალინდელ ბეგარაზედ წასვლა იმისთვის რაიმე უბედურებას მოასწავებდა.

— ქა, უი, დამიდგეს თვალები, რატო იგრე გაცემინებს; არა დეგემართოს-რა კი რამე გალმა, — უთხრა ცოტათ შეშინებულმა გაიანემ, რომელმაც მოუდგა ლოგინს მეორე გვერდზედ აკვანი და რომელიც მოუჯდა გეგენას აგრეთვე დასაძინებლად.

— ადამიანო, ე მასხარაობას თავი დაანებე მეთქი, სუ იმაი გეუბნები და ვერა გაგაწყე-რა, გაჯავრებით მიუბრუნდა გეგენა: ცხვირ რო უჯერებდე, აქამდი ა—გიდამ უნდა ავყრილვიყავ სუ ერთიან.

ამით გათავდა მათი დღევანდელი ბაასი. ორთავემ დაიხადეს; გიო შუაში ჩაიწვინეს და მიეცნენ დროებითს განსვენებას, თუმცა ცხვირის ცემინებამ ახალი სევდა აუშალა გაიანეს: ამან ეს გულში ჩაიტანა.

დამინებით კი დაიძინეს, მაგრამ მათი ძილი ფრიად განირჩეოდა ჩვენის ძილისაგან, მკითხველო: მთელი ღამე გეგენა შამფურივით ტრიალებდა ლოგინში; არა ჰქონდა არავითარი მოსვენება ნაღვლისაგან; რაღაცა მძიმე ლოდი აწვა ტანჯულს გულზედ და მატყლის ლეიბის მაგივრად იგი ჰგრძნობდა თვის ქვეშ ეკლით ქსოვილს საფენსა. არა ნაკლებ მდგომარეობაში იმყოფებოდა მისი ერთგული მეუღლე—გაიანე: ქმრის ერთი მძიმე ამოოშვენა ჰბადავდა მასში სამს უმძიმესს; ერთი მწარე ამოკვნესა—სამს უმწარესს და ესე ყოველი მოძრაობა გეგენასი იხმობდა უსათუოდ რაიმე საბადლო მოქმედებას გაიანესაგან. ამ გვარად განვლო მათთვის მთელმა ღამემ: უგულო, უგრძნობო ბუნებამ ამ ჟამად არ გამოიჩინა

საბრალოთათვის სულ-გრძელობა; ვერ იქონია მათზედ მცირედი ზედ-მოქმედება და ვერ გამოიყვანა იგინი შემმუსვრელ ყოფისაგან... მთვარე თან-და-თან ეშვებოდა სამხრეთ-დასავლეთისაკენ და ბოლოს სრულიად მოეფარა ბედ-კრულს ქოხსა. იქნება იგი შესწუხდა მათის ცქერისაგან? იქნება ვერ აიტანა მათი წვალება და მისთვის მოარიდა პირი?—შენ არ მომიკვდე, ბებენამ ვერ იპოვოს გულის შემატკივარი! მთვარე არ განაგებს ხალხთ ვითარებას. ხალხის გამგე თვით ხალხივეა და ამიტომ ისე წმინდად მოჰკრიფა მან ლოგინიდამ თვისი სხივები, ასე გონია სურდეს კიდეც ჩააგონოს მასში მწოლიარეთ: აჰა მოგანიჭეთ მე აჩრდილი, ე. ი. სიბნელე, რამეთუ არ ხართ ღირსნი ნათელისა და არც ოდესმე მოგეცემათ იგი...

განთიადის მედგარმა მოქმედებამ სრულიად დასძლია ღონე-მიხდილი ღამე; შავმა ცამ და მდუმარე ღამის ბუნებამ იგრძნეს ცვლილება: ჰქრებიან კაშკაშნი ვარსკლავნი და სამაგიეროდ ცისკარმან შეღება ვარდის ფრად ქვეყნის განმაცოცხლებელი აღმოსავლეთი; აგერ დილის ნიავმაც ჩვეულებისამებრ დაჰქროლა ა—გის არე-მარეს; ფრინველთ იწყეს მხიარულება და უმანკო მშვენიერებით აღვსილმა ჰაერმან დაიპყრა თვის ხელში მთელი ქიზიყი.

— უი, ჩემ ბედი-მწერალს, წამოიძახა უეცრივ გაღვიძებულმა გაიანემ: ე რატო იგრე დაგვძინებია, შუა-დღე წამოსულა!

სთქვა ესა და დაუწყო ბებენას ღვიძება. უკანასკნელმა წყნარად წამოიწია, წამოჯდა ლოგინში, მოიფშვნიტა თვალები და ერთი ღონივრად გაიზმორა კიდეც. პატარა ხანს უკან ბებენა და მისი მეუღლე ფეხზედ იყვნენ; პირველი ემზადა ზეგარაზედ წასაღებათ ცულსა, მეორე მის გულის დასანაყრებლად უმზადებდა სუბუქს საუზმეს.

— აჰა, ადამიანო, გუშინდელი მშიერი ხარ, ორიოდე ლუკმა მაჭამე და იგრე წადი, ბოლოს უთხრა გაიანემ და წინ დაუდგა შუაზედ გახეთქილი, შემჭვარტლილი ხონჩა, რომელზედაც იდო ერთი ქერ-ნარევა შოთი.

— ე პური სად იშოვე? ჰკითხა გეგენამ.

— აი, გუშინ რო გითხარ, ჩვენებიანთ ორიოდე პურს ვესესხე მეთქი: ზოგი ბიჭებითვი შევინახე და ზოგი კიდე შენ წაიღე საგზაოთ.

გეგენა მოუჯდა უბადრუკს სუფრას და ზარმაცად დაუწყო მშრალს ლუკმას ღეჭა. იგი სჭამდა პურს არა იმიტომ, რომ შიოდა (ის სიმშილს სრულიადაც ვერა ჰგრძნობდა), იმან იცოდა, რომ მის კუჭში გუშინ არა ჩასულა-რა და რომ ამასთან მას მოელოდა შორი მანძილის მგზავრობა.

როდესაც ორიოდე-ჯერ უბეში გაანძრია, გეგენამ დაინახა თავისკენ მომავალი გაშმაგებული, გაშფოთებული ტეშია, რომელსაც ხელში ეჭირა მოკლე და სქელი ბალღოჯის ჯოხი და თანაც სამაგლად მოილანძღებოდა.

— შე ოჯახ-დაქცეულო, წაადგა გეგენას თავზედ და დაუწყო ჯავრობა: შენი გულითვინ ჩაფარმა მე გადმამაწნა მათრახი; აქამდი რას უზიხარ და არ გამოხვალ, იმოდენა ხალხი შენ გელოდება?!

— მე რაი მელოდება, შვილო, ჩემი მეტი არავინ არი ჯერ შინა-რა?

— ისინიც შენითანა ძაღლები არიან, როგორც შენ! ადე ჩქარა, თორე ჩაგაზილე ე ფეხი!!

— გაცო, ქრიტიანი არა ხარ? დაიცა ჩამაყლაპე ე ლუკმა, ავდგები, მა უკან დავიწევ-რა, კრძალვით უთხრა გეგენამ.

— ბიჭო, ადე მეთქი, თორე ა გაცეცხლებულმა, ღვთი წყა-

ლობა მაქვს მოვიფხანო შენზე გული!! დაუყვირა ბებენას თვა-ლების ბრიალით და კბილების კრაჭუნით გაკაპასებულმა ტეშიამ

— ქა, ადე წადი, პური გზა-და-გზა ჭამე, ესენი ხომ ნა-ცილები არიან, ტირილის ხმით მისცა რჩევა უბედურს ქმარს გაიანემ.

— დედა-კაცო, ე თავი დამანებე, მიუბრუნდა ბებენა: ჯანი გავარდეთ. ჯერ არ გაგიგონია მაგი ყვირილა ხმა-რა?

— დახე ამ მაჩვენებელს, კიდეც რო ილანძღება, წამოიძახა ამაყად გზირმა და უფრო მიუახლოვდა მჯდომარე ბებენას: შე მ—ლო, ვის გავარდეს ჯანი? გემსახურებით, ამ ცისმარე დღე თქვენი გულითვი ჩემი ფეხი არ ჩაიხრება და ეგ იმი მაგიერია?! ჰაი?! სთქვა და ზედი-ზედ საშინელის გამომეტე-ბით გადაუშალა ზურგზედ ტყვიასავით მძიმე ჯოხი საწყალს ჩვენ ბებენას. გაიანემ მორთო კივილი; პატარა გიო, რო-მელმაც ის იყო გაიღვიძა და წამოდგა ფეხზედ, შეშინებული, ტირილით მივარდა დედას კალთაზედ.

ბებენა-ლა?—ის შენს მტერს დაემართოს, მკითხველო, რაც ამ ყამად ბებენამ იგრძნო თავის ჩაგრულის გულით! რა-ლა ბებენა... იგი სულ მჩვრად გარდაიქცა, მან უნებლიედ მო-იხარა თითი, იგი ადვილად დაემორჩილა გზირის ჟინსა და აბა სამაგიეროს გარდახდას კი როგორ განიზრახავდა, რადგა-ნაც, არ ვიცი კი როგორ და საიდამ, მაგრამ დარწმუნებული კი იყო, რომ გზირს აქვს უფლება ყოველ-გვარი შეურაცხ-ყოფა მიაყენოს გლეხს. თუნდა ეს რწმუნებაც არა ჰქონოდა, მაინც იმან იცოდა, რომ გზირის ერთი შეხებაზედ ჩაიფარი გა-ცილებით უარეს დღეს დააყენებდა და რომ პირველი სარგებ-ლობს ჩაფრის ნება-რთვით და მისის ბძანებით. აი ამიტომაც

ბებენამ ხმაც არ ამოიღო, თუმცა მის გულის წვას სამზღვარი არა ჰქონდა.

იგი წამოდგა, მაგრამ ფეხზედ ძლივს-ღა იდგა, რადგანაც ზურგზედ ჯოხის ლურჯი ნაკვალევი ორი თითის სიპრტყით დაემჩნია. იგი ითუოქებოდა გულში, მაგრამ ისევ დაფარულად ინელებდა, თითქო შინაგანი წვალების აღმოჩენის ნებაც არა აქვსო. საცოდავმა ძლივს-ღა ჩაყლაპა პირში დარჩენილი დაუღეჭავი ლუკმა; გამოართო გაიანეს ცული და პატარა, ძალზედ გამხმარი ხბოს გუდა, რომელშიაც ხუთიოდე გრგვალი ქერის პურები ელაგა; დასტოვა ცოლ-შვილი ღვთის ანაბარად და გაჰყვა გზირს, რომელიც ჩქარის და მაგარის ნაბიჯით გაემგზავრა სასოფლოსაკენ.

II

ასე ადვილად დაეფუშათ საცოდავებს ერთხელვე შედგენილი საკვებავის მოპოების გეგმი. გაიანემ არ იცოდა რომელი ღონისძიებით ერჩინა თავისი თავი და ნამეტნავად წყვილი შვილი; არ იცოდა საით და ვისთან წასულიყო, რომელი საქმისათვის მოეკიდნა ხელი; რა ექნა ბავშვებისათვის; როგორ დააყენებ-ბინა მათთვის თავი.

აღელვებულმა და გატაცებულმა ამა ფიქრებისაგან, გაიანემ გამოიხურა სახლის კარი, გაუყარა ურდული, აიყვანა ძუძუთა ბავშვი, გოის ხელი მოჰკიდა და სველის თვალებით გაემგზავრა მეზობლის ერთ ხნიან და გამოცდილ ცოტა დაშორებით მაცხოვრებელ დედა-კაცთან, რომელსაც წინათაც მრავალჯერ უნუგეშებია გაიანე და გამოუყვანია გაჭირვებულს მდგო-

მარჯობიდამ. ამ მოკლე მგზავრობამ ცოტათი არ იყო განუფანტა თან გაყოლილი გულის მდაგველი ფიქრები და დროებით შეაჩერა მის თავში გონებრივი მოძრაობა: იმ ჟამს გაიანეს სრულიად არ შეეძლო მოეცა თქვენთვის არავითარი ანგარიში თვისის ყოფისა და მოქმედებისა; არ იცოდა რას სჩადიოდა, რისთვის მიდიოდა მეზობელთან; თვალები, რასაკვირველია, ეხილა, მაგრამ მის ყურადღებას ვერ იზიდავდა არც ერთი გარემო-მყოფი საგანი; ხელში ბავშვი ეკავა, მაგრამ იგი სიმძიმეს ვერა ჰგრძნობდა: ახლად ამოსული მზე პირდაპირ თვალებში აჭყეტავდა, მაგრამ იგი მის სხივებს სრულიად ვერ ამჩნევდა, ერთის სიტყვით, მისი მოძრაობა იყო უთავ-ბოლო, ალალ-ბედაობითი. აგერ მიაგნო კიდეც მეზობლის სახლის კარებს, პატარა გამოფხიზლდა, თითქო ეხლა აახილა თვალებიო; გაიანემ დაინახა თავისი თანა-მგრძნობი, რომელიც იჯდა დერეფანში და ბეჯითად ატრიალებდა ჯარას, მაგრამ არამც თუ ხმა არ გასცა უკანასკნელს, არამედ ზედაც არ შეხედა ისე გამწყრალივით მივიდა, ჩამოჯდა მის პირდაპირ დიდ კუნძზედ და დაუშვა მიწაზედ თვალები. რამდენიმე წუთის განმავლობის შემდეგ მეზობელი დედა-კაცი გაეხმაურა გაიანეს:

— ქა, ი სასიკვდილე ტეშიამ ბებენაი მართლა ჰსცემა?

— უი, ჩემი წვრილ-შვილი ცოდვამ კი ამაავდოს იმის ქოქი და წინწალი დედა-მიწი ზურგიდამ, როგორც ი კაცი ვეღარ გამოდგეს! თავათ წელი-ტკივილი იცოდა საცოდავმა; ადამიანო, რა ქნა იმ პირ-შავმა და პირ-ბნელმა რო იცოდე! დაიკრა მუხლზედ ხელი და მოჰყვა ქვითინსა.

— რა? მოუთმენლად დაატანა კითხვა.

— როგორ-რა, ქა, მთელი ზურგი, ერთი ხელ-მოკლე ჯოხი ეჭირა, სუ დაუსისხლა იმით. ამოიბრუნა ნიკაპ-ქვეშიდამ თავ-

ჩახვევის ცალი ყური და მით შეიშრო მარჯვენა თვალზედ ცრემლი.

— უი, დამიდგეს ორივ თვა...ლე..ბი...ი...ი! გაიქნივ-გამოიქნივა თავი და გააბა უკანასკნელი სიტყვა.

— დედა-კაცო, განაგრძო ლაპარაკი: იქ იყავ და მააკვლევინე იმ მარჯვენა მოსატეხ ი კაცი? ავიღებდი შენც ერთ ლოდს, და იმ ლოდივით გასახმობს დავცემდი შიგ თავში! რა გულმა გაგიძლო რო პირდაღებული შაჰყურებდი?

გაიანემ პასუხის მაგივრად მწუხარედ ამოიკვნესა. პატარა ხანს სიჩუმე ჩამოვარდა. ბოლოს გაიანემ დაღონებულის სახით დაიწყო ლაპარაკი თავის ბედ-შავ მდგომარეობაზედ.

— არ ვიცი, ეხლა საით ჯანაბაში გადავვარდე, რა თავში ქვა ვიცე. ჩემი თავი ვიჩივლო, თუ ე ბიჭები? ი კაცი, მე ვიცი, ორ-სამ კვირას დარჩება გაღმა და ხვალითვინ კი ლუკმაპური აღარ მიძევ... ვამბობდით, ეგება ამ ზაფხულ ზამთრის სარჩო ვიშოვნოთო და დახე—რა ცეცხლი და ნავთი დაგვესხა თავზე!... უი, ტა, ტა, ტა! აგრემც გაწყვეტილა ტემიანთ სახსენებელი დუნიაზედ ჩემი ქმარ-შვილის ცოდვით!! სამინელის გესლიანის კილოთი გაათავა გაიანემ.

— ი, ნეტავი შენ, დედა-კაცო, რო მოჰყვები და შენ თითონ არ გესმის, რაი მიედ-მოედები! ახლა რაო? შენი მეტი არავის მოჰსვლია ეს საქმე-რა? ყველანი ბეგარაზედაც მიდიან, ცემა-ტყეპასაც იტანენ, სიღარიბესაც უძლებენ,—მაი როგორ? ე წუთი-სოფელი ეგრეა... შენ თქვი, რო ქმარი ცოცხალი გყვანდეს, თორე ღვთი წყალობა არ მოგაკლდებათ: დღეი თუ მშიერი სარ, ხვალე მაძღარი იქნები; დღეი რო ნაკლულებაში იყო, ხვალე მეტიც გექნება, მაშ! დალაგებით წაუკითხა მეზობელმა.

— აი ან სამარგელზე წახვალ, განაგრძო იმავემ: ან თავ-თავზე, გაჰყვები დედა-კაცებს, ან კალოზე უშველი ვისმე—რა ვიცი ცოტა საქმეა რა? წახვალ, პურსაც გაჭმევენ, ორიოდე შაურსაც მოგცემენ; ე ბიჭებ კიდე მე მამაბარებდე ხოლმე, შენ-ზე კარგა მოვუვლი,—სხვა რაღა გინდა? მანამ გეგენა მოვა, ეგრე იოლას წაიყვან შენ თავს, მერე იმან თითონ იცის, კა-ცია—ყველაფერი შაუძლიან.

ამ სიტყვებმა ცოტათი არ იყო იმოქმედეს გაიანეზედ. მან გული დაიმშვიდინა და თავი პატარა მაღლა აიწია. ამის შემდეგ იმათმა ლაპარაკმა ხასიათი გამოიცვალა: ჩივილს და ტირილს ორთავემ თავი დაანებეს და შეუდგნენ ტკბილ სა-უბარს, თუმცა გაიანეს მფარველი ჯვარს ერთ წამსაც არ სტო-ვებდა. საუბარი მათი, დიახ, გაგრძელდა, მოატანა შუა-დღე-მაც. გაიანემ მოიხმო თავისაკენ გიო, რომელიც მათ დაშო-რებით ჩილიკაობას თამაშობდა თავის ტოლებში და გაემგ-ზავრა შინისკენ.

— გაიანე, როგორც გითხარ, შვილო, ხვალე ე ბიჭები მე მამგვარე და შენ კიდე გარდიაანთ ვენახში სამარგელზედ დედა-კაცები დაუდით და იქ გაჰყე,—დღეში პურ გარდაია ხუთ შა-ურს იძლევიან!

ამ სიტყვებით გაისტუმრა მეზობელმა სახლში გაიანე. უკანასკნელმა თანხმობის ნიშნად ორჯელ თავი დაიქნია და გაეშურა ქოხისაკენ, თითქო ნაზუქები უცივდება იქაო.

ესე დადიოდა საბრალო გაიანე დრო-გამოშვებით სამუ-შაოზედ, იღებდა ორიოდე შაურს, მაგრამ, საუბედუროდ, საქ-მეს იგი ხშირად ვერა შოულობდა. მომატებულ ნაწილად შინ იჯდა გულ-ხელ-დაკრეფილი და მოუთმენლად სთვლიდა გე-გენას მოსვლის დღეებს. ბევრჯელ, თითონ კუჭ-ცარიელი, აი-

ღებდა ხელის ტოლა ნაშოვნს პურს და მოწიწებით გაუნაწილებდა ნამტირალევ ბავშვებს, და თუ უკანასკნელნი ხვედრი ნაწილის უმცირესობის გამო უკმაყოფილებას გამოაცხადებდნენ, გაიანე, რადგანაც სხვა ღონეს ვეღარა პოვობდა, აჩუმებდა ხოლმე მათ შემდეგის იმედიანის ნუგეშით:

— არა, გენაცვალოს, შვილო, დედის სასიკვდილე თავი, ეხლა ეგა ჭამეთ, საღამოზედ მამა მოვა, — პურსაც მოგიტანთ, ხორცსაც, ყველსაც, კაკასაც მოგიტანთ.

ეს უალერსებდა გაიანე თავის უმანკო და ერთად-ერთ სიმდიდრეთ და ამ ალერსით თვითონვე უმეტესად სტკბებოდა. გაიარა ამ გვარად ათმა დღემ. მეთერთმეტე დღეს, საღამოს ჟამზედ გაიანეს ზურგზედა გაედო ერთი უზარ-მაზარი კოკა და წყაროდამ მოდიოდა; დაუახლოვდა თუ არა თავის სახლს, გაიხედა დერეფნისაკენ და, თავის გასაოცრად, დაინახა თევდორე, მისი მზრუნველის ქმარი, რომელიც ამ წინაზედ გეგენას ბეგარაზედ გაჰყვა. დანახვისათანავე გაიანეს უეცრად თავით ფეხებამდის ელექტრონის სისწრაფით სიხარულის ალმა გაურბინა, მაგრამ თევდორეს თავის დერეფანში ყოფნამ მალე შეაფიქრა, მეტადრე იმიტომ, რომ გეგენა როგორღაც არა ჩანდა. ამას უცებ მოაგონდა წინანდელი ცხვირის ცემინება; ფერი ეცვლება, ნერწყვი უშრება, მუხლები ეკვეთება; ძლივსღა მიაღწივა დერეფნამდის. აქვე მოიხადა სავსე კოკა და მძიმედ მიაყუდა კარებთან. უნდა რაღაცა ჰკითხოს თევდორეს, მაგრამ ვერ ახერხებს სიტყვების მოგონებას. არა ნაკლებ მდგომარეობაშია თვით თევდორეც: ეს ჰგრძნობს რა ზედ-მოქმედებასაც იქონიებს გაიანეზედ მისი მახარობლობა. მისი შეჭმუხვნილი თან ხნობისგან, თან ჯაფა-წვალებისაგან მკრთალი სახე რაღა-

ცა მწუხარებას მოასწავებდა; იყო ერთს გაჭირვებაში: არ იცო-და როგორ რა დაეწყო, რომელი სიტყვა ეთქვა უწინ...

— ჩემო მაზლო, ბებენაც მოდის, თუ არა? ბოლოს გაუ-ბედა გაიანემ.

— ჰაი! მიუგო თავის ქექით თევდორემ, თითქო ვერ გაი-გოვო.

— ბებენა მეთქი.

— გაიანე, შვილო, გეწყ ნება კი, მაგრამ რა ვუყოთ, შვე-ლა ღვთის ნებაა... გულის კანკალით სთქვა თევდორემ და შემ-დეგ ენა დაუდგა.

— იქნება ახალი ნაცილი მივარდა, თქვენი ჭირიმეთ!.. წა-მოიძახა ხმა-მაღლა გაიანემ და ორივე ხელები ერთად მუხ-ლებზედ ღონივრად დაიკრა. საშინლად ფერი ეცვალა, გულმა ძგერა მოუმატა.

— აქ არავინ დავრჩებით. განაგრძო წყნარად თევდორემ: შველას ეგ დღე მოგვკლის...

— ვაი!!! ჩემ ჩატილვასა!!! დაიკივლა რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, შემოიკრა ხელები საფეთქლებზედ და დაემხო პირ-ქვე მიწაზედ; იკაწრიდა ერთიან ლოყებსა, იგლეჯდა მეტის-მეტი გამომეტებით თავზედ თმასა და ამ გვარად მის მწუხა-რებას არ ჰქონდა სამზღვარი. პატარა ბავშვებმაც კი ასტეხეს დედის მაგალითით გაუგებარი ღრიალი და ებღაუჭებოდნენ მას, ხან კალთებზედ, ხან კისერზედ, მაგრამ გაიანე სიმწუხა-რისაგან იმათ არავითარ ყურადღებას აღარ აქცევდა. ამ ალია-ქოთზედ საჩქაროდ გაივსო პატარა ქოხის დერეფანი აჭრელე-ბულის ხალხით: მორბის დიდი და პატარა, თითქო სასამ-ღერაო; გააქვთ ერთი ყოფა, «რა ამბავია», ეძახიან ერთმან-ერთს, მაგრამ ერთმანერთისა აღარა ესმით-რა. ამ შემაძრწუ-

ნებელის სურათის მაყურებელი ჩვენი თევდორე იდგა გაჩერე-ბული, არის ერთ ცეცხლში, თითქო გეგენას სიკვდილის მი-ზეზი ის არიო.

— აკაო იყო, თუ რაზე მოუვიდა ეგეთი უბედურება გე-გენას? ჰკითხა ერთმა მოხუცებულმა დედა-კაცმა თევდორეს, როდესაც გაიგო მიზეზი ამ ღრიანცელისა.

— რაღა რაზე მოუვიდა, ადამიანო, ცეცხლ გაქრობდით, უნდა ტყე გადეკვეჭრა, რო ერთ მხრიდამ მეორე მხარზე ცეც-ხლი არ გადასულიყო. საცოდავი მიჰდგომოდა ერთ დიდ იფანს, ჰკაჭრიდა და რო შუამდი მიიყვანა თუ არა, იხუვლა, შენ ხარ ჩემი ბატონი, ერთ ძირ-გამომწვარმა მუხამ, დეეცა ე კაცს და თავი ზედ შუაზედ გაუხეჩა. მივცვივდით მაშინვე, მაგრამ სად-ღაა კაცი: იგრე ჩაჰჭყლიჭულოდა სახე, რო აღარც ცხვირი უჩანდა, აღარც თვალები—ადამიანს აღარა ჰგვანდა. წავედით მეორე, ურემი ვიშოვნეთ, დავუდეთ ზედ საცოდავი და ეხლა სახლს მაიტანენ კიდეც.

— «დაჰკა უბედურსაო», ნათქვამია, შეიღო, წაიბუტბუტა ბებერმა, რომელიც ქვევითა ტუჩ-დაშვებული შეჰყურებდა თევ-დორეს.

აგერ გამოჩნდა ურემიც; შიგ უძელი კამეჩი აბია და ზედ მწვანე ფოთლიანი ხის ტოტები აყრია—ეს გახლამთ საზრა-ლო მსხვერპლის სახურავი, რომელიც ცოტათი მაინც იცავდა გაშმაგებულის ბუზებისაგან.

ხალხი გაექანა ურმისაკენ: ყველა ცდილობდა საზარელის ტვირთის დანახვას. გაიანეს უფრო ელდა ეცა; წამოხტა შეშ-ლილივით, ლოყებ სისხლიანი, თმა-გაწეწილი, გულ გადალე-ღილი, მივარდა ხელიდამ წასულს გეგენას, რომელიც ძირს

გაშლილ ნეჭაზედ ჩამოილეს, მოუჯდა გვერდით და მოჰრთო მოთქმით ტირილი:

— ბებენავ, შე გულ-კადარი შვილო, ბებენავ! ეგ იყო შე-ნი იმედი, ეგ იყო შენი მოსვლა?! რას მეუბნებოდი, შენ ოჯახს თავ რატო ანებებ თავსა?! აახილე თვალი და დაინახე გიო და სანდრო თავზე რო გადგანან; შენ მაინც გაეც ამათ ხმა, ქალენი რო ვეღარა გცნობენ! აღარ გახსოვს, რო იძახოდი ქალენი არიან ჩემი გულის მალამოო?! ვაი, ჩემ დაღუპვასა!!! (სთქვა და ღონივრად შემოიკრა გულზედ ორი მუშტი ერთად) რაზე დაგვტკერ ერთიან ყელები? რაზე ჩაგვყარე კლდეში? რა-და ნუგეშს გვაძლევ, რატო ხმას არა გვცემ? ჩემო სიცოცხლევ, ჩემო პატრონო, ჩემო სულო და გულო?!...

— კარგი, ადამიანო, გაყოთვა: ბევრიც რო ვიტიროთ, ვე-ღარას ვუშველით, უბრალოდ ხარჯავდნენ სიტყვებს აქედ-იქი-დამ დედა-კაცები.

მესამე დღეს თევდორეს და მისი ცოლის მოღვაწეობით საუკუნოდ მიაბარეს ბებენას გვამი გულ-გრილ მიწას და რომ მიწამაც სრულიად არ ჩაყლაპოს ბედ-შავი ადამიანი, თავ და ფეხთით სათვალავზედ ჩაუფლეს ორი ლოდი საყარაულოდ.

შემდეგ ამისა გაიანეს აქამომდე გაჩერებული ცხოვრების ჩარხი დაუბრუნდა უკუღმა და ჩავარდა იგი იმ მორევში, რო-მელიც არც სრულიად სძირავს და არც ნაპირზედ ისვრის. გახ-და ავად, დაეცა ლოგინად და აღსასრულის დღე სანატრელ საუნჯედ გარდაექცა.

გავიდა წელიწადი და ერთი თვე. ამ დროების განმავ-ლობაში ბევრი ფრიად შესანიშნავი ცვლილება მოხდა დედა-მიწის ზურგზედ, ბევრმა წყალმა იდინა თვალ-შეუდგამ ზღვებ-ში და ვინ იცის, რამდენ ახალთ საქმეთ და საგანთ მიეცათ

ახალი მსვლელობა, ლტოლვილება ხალხოსნობის ცხოვრების ასპარეზზედ?

ერთს მშვენიერს დღეს ს. ა—გაში ხელი-ხელს მიცემულნი ეზო-ეზოთ დაიარებოდნენ სათხოვრად წვრილი ფეხ-შიშველი, უქუდო, მზისაგან გახუხული ბავშვები. ერთი იყო მოზდილი, ექვსი-შვიდის წლისა, ტანთ ეცვა დაგლეჯილი დიდი კაცის ახალუხი, რომელიც ფეხებამდის დასთრევდა; მეორე—მომცრო, ოთხის წლისა, მარტო ერთად-ერთის გამშავებულის ხამის პერანგის ამარა.

რომ გქონოდა იმოდენა სულ-გრძელობა, მკითხველო, და გკითხნა იმათთვის ვინაობა, პასუხად მიიღებდი: «ჩვენა ვართ ბებენასი და გაიანესი, მამა სალსან მოგვიკვდა, დედა კიდევ ერთი კვირაა, რაც მოკვდა.»

ალ. მირიანაშვილი.

ისტორიული სურათები.

(შემდეგი *).

ვიდრე თამარი მოუცლელი იყო შინაურ საქმეთა და შფოთთაგან, სამეფოს მონაპირედ მცხოვრები მუსულმანები ძალიან თავს გავიდნენ და ავაზაკობითა და ქურდობით იკლებდნენ მცხოვრებლებს. ამისთანა მოუსვენარნი იყვნენ ბარდავ ქალაქის მცხოვრებნი. ბარდავი იყო განჯის (ალექსანდრე-პოლის) მახლობლად. ეს იყო ერთ დროს მონღოლთ ხანების რეზიდენცია. აქაური მცხოვრებნი ისე თავ-გასულნი იყვნენ, რომ ყურ-ქვემაც არ მოსდიოდათ, იყო სადმე მეფე თამარი თუ არა. საჭირო იყო ამათი დასჯა და თამარის გაცნობა მათ მიერ.

1195 წელს თამარს ლაშა-გიორგი რომ გაუჩნდა, ღვთისათვის მადლობის გადასახდელად მოიწადინა ამ ავაზაკის ხალხის დასჯა, მოჭკვიანება და კეთილს გზაზე დაყენება თავის ახალ დაბადებულის შვილის ბედნიერებისა და დღეგრძელობისათვის; მოიწადინა, რომ ამ თავს-გასულს ხალხს აღარ შეეწუხებინა მშვიდობიანი მცხოვრებლები. უბძანა მან თავის ჯარებს ამ ქალაქში ჩამდგარიყვნენ; მაგრამ მის მცხოვრებლებმა წინააღმდეგობა გაუწიეს. მაშინ ქართველებმა ის დაიპყრეს

---

*) «ივერია» №№ 7—8, 1882 წ.

ხმლით და აიკლეს ქალაქი, დაატყუევეს და დიდად დასაჯეს მოთავენი, მაგრამ სამს ღრმად მოხუცებულს კაცს არა აწყინეს რა და თამარისა და მისის შვილის სადღე-გრძელოთ არ დაატუსაღეს.

ამის შემდეგ არ გასულა ერთი თვე, რომ თამარმა უბძანა დავით სოსლანს გალაშქრება და მოოხრება ყარსისა, კარნუ ქალაქისა და აზრუმისა. ვიდრე მიადგებოდნენ ამ ქალაქებს, გზაზე ზევრგან მტერი დაჰხვდა ქართველებს, მაგრამ ესენი ხმალ-ამოღებულნი ჰკაფავდნენ და არღვევდნენ მტრის რაზმებს და მიდიოდნენ ქალაქებზე. იმათ დაიჭირეს სამივე ქალაქები, აოხრეს და აიკლეს. ყარსის აღებაზე დიდი და ძლიერი ომი გადაიხადეს; მაგრამ არც ეს ქალაქი და არც სხვები ქართველებმა ამ დროს არ შემოუერთეს სამეფოს. ამათი განზრახვა იყო მხოლოდ იმათი აკლება და დაშინება მუსულმანებისა, რომ კვლავ აღარ გაებედნათ გუზანისთანა მეფის მოღალატე კაცების თავის მფარველობაში მიღება. მართლაც ისინი ისე დაშინდნენ, რომ ამბობდნენ: «ვინ დაგვწყევლა ასე დიდად, რომ ასეთს აოხრებას მიეცა ჩვენი ქვეყანა ქრისტიანებისაგანაო, რომელნიც წინად არავის უნახავს ჩვენს არე-მარეშიო.»[1])

ახლა თამარი უფრო გაძლიერდა და გაითქვა მისი სახელი. «განისმა ზარი და შიში ყოველთა კიდეთა აღმოსავლით და დასავლით, ჩრდილოთ და სამხრით, და ყოველნი მორჩილობდეს და ძღვნითა მრავლითა მოიკითხვიან.»

მას ჰყვანდა მხოლოდ ერთი მტერი, რომელიც დიდ-გულობდა და ემუქრებოდა მას. ეს კაცი იყო სპარსეთის მეფე ამირ-ბუბაქარ. მაგრამ ამ მუქარის მიზეზიც თვითონ თამარივე

[1]) იხ. იქვე გვ. 299.

იყო. ამირ-ბუბაქარს ორი ძმა ჰყვანდა. იმან უფროსს და უმცროსს ხმლის ძალით წაართვა სამფლობელოები და უმცროსი ამათთაგანი, რადგან სიძე იყო შირვან შაჰისა, შეეხიზნა სიმამრს. ამისათვის ამირ-ბუბაქარმა ამასაც აუტეხა ბრძოლა, დაამარცხა და მისი სამკვიდრებელიც თვითონ დაისაკუთრა. მაშინ შირვან შაჰი აღსართანი [1]) და მისი სიძე ამირ-მირანი, ძმა ამირ-ბუბაქარისა, თამარს შემოეხიზნენ და სთხოვეს მფარველობა. რადგან პირველი ამათთაგანი ჯერ თამარის ვასალი იყო, მერმე ნათესავი, დავით აღმაშენებლის ასულის მარიამისაგან ჩამომავალი [2]), მან კარგად მიიღო ისიცა და მისი სიძეც; მაგრამ ეს წაარჩლება თამარისგან იწყინა ამირ-ბუბაქარმა: გამოუგზავნა კაცი და შემოუთვალა: დაუყოვნებლივ ისიც დამორჩილებოდა და ხარჯიც ეძლივა.

ამ მუქარის პასუხად თამარმა შეჰყარა ლაშქარი და გაისტუმრა სომხეთისაკენ. მტკვრის პირი, ალგეთის პირი, ქციის პირი და ქურდ-ვაჭრისა ყარაღაჯამდე აივსო მისის ჯარებით.

ამის შემდეგ ის თვითონაც წავიდა თავის შვილითა და ქმრით და გზაზე გავლაში ნახა: პირველად ოსებისა და ყივჩაყელების ჯარები, ძველები და ახლები, მერმე კახეთისა და ჰერეთის რაზმები, შემდგომ ქართლისა, მესხეთისა, თორელები და შავშ-კლარჯ-ტაოელები, ამათ მერმე სომხითისა, სვანეთისა, სამეგრელოსი, აფხაზეთისა და რაჭა-თაკვერ-არგვეთის ლაშქრები. ეს ჯარები იყო საკუთრად მეფისა და იმათ ერ-

---

[1]) როცა თამარისათვის ქმარს ეძებდნენ, ეს აღსართანი მოვიდა თბილისში, საცა იმას სახლი ჰქონდა (იხ. გვ. 272), ვითომც სტუმრადაო, მაგრამ გულში კი თამარის ქმრად შერთვა ედო. (იხ. გვ. 299).

[2]) იხ. იქვე გვ. 272 და 290.

ქოთ სეფე-წულნი [1]). ამის შემდეგ ის მოვიდა ყარაღაჯში თავის შვილითა და ქმრით. აქ დახვდნენ იმას შირვან შაჰი, ალსართანი და ამირ-მირანი დედისა და ერთგულ მხლებლებით. აქვე უცდიდნენ იმას ხელის-უფალნი და სეფე-წულნი. ესენი აქ ყოველანი ნახა და მოიკითხა. მერმე დიდის დიდებით დაუდგეს თამარს ოქროს ქსოვილი კარავი და ოქროს ტახტი. ის შევიდა იქ და მას შეჰყვნენ შვილი და ქმარი. დასხდნენ ისინი თავ-თავიანთ ალაგზე და მათ გარს შემოეხვივნენ წარჩინებულნი პირნი. მერმე მოიწვიეს სტუმრები. პირველად შევიდა ალსართანი, როგორც მეფის ნათესავი, თავი დაუკრა თამარს, მისცა სალამი და დაჯდა წინათვე მომზადებულს თავის ალაგს. მას მიჰყვა ამირ-მირანი, ამისი დედა, შვილები და სხვა მხლებლები. ყველამ მოიკითხეს თამარი, მისცეს სალამი მოწიწებით და პატივით, და დასხდნენ თავიანთ ალაგას.

ამის შემდეგ თამარმა მოითხოვა სადილი, რომელზედაც მოიწვია მთელი ეს კრებაცა. აქ იმას ყველანი განცვიფრებით უყურებდნენ. ის მხიარულად ემუსაიფებოდა ყველას და დედობრივის ტკბილის ენით ამხნევებდა და აქეზებდა მომავალის ომისათვის. აქ იყო აგრეთვე რუსუდან დედოფალიცა, მამიდა თამარისა და იმის ქმრის აღმზრდელი. «ქართლის ცხოვრება» აქებს იმას, რომ ის მედიდურად, დიდის გამოჩინებით და ბრწყინვალებით დაუხვდა სტუმრებსო [2]), როცა ისინი მოვიდნენ საქართველოში და მფარველობა ითხოვესო.

რადგან თამარი თვითონ აპირებდა სპარსეთისათვის თავდაცემას, ამისათვის არ ეჩქარებოდა. იმან შვიდ დღეს მოიცა-

---

[1]) იხ. გეოგ. ვახუშ. გვ. 14.

[2]) იხ. გვ. 302.

და ყარაღაჯში. ყოველ დღეს აქ ჰქონდა მას წვეულობა და სიხარული: «სპარსთაგან მღერობა და ამათგან ბოძება, ნადირობა და ბურთობა.» ასეთს ლხინსა და დროს გატარებაში რომ იყვნენ ქართველები, ამირ-მირანმა და სპარსეთის დიდებულმა კაცებმა, რომელნიც ამას თან ახლდნენ დაიწყეს კვეხნა, რომ მთელს ერაყში, ადერბეჯანში და თეირანში ჩვენსავით მობურთალი კაცი აღარავინ დარჩენილაო. ეს კვეხნა თამარს ეწყინა უბრძანა ზაქარია ამირ-სპასალარს, მსახურთ-უხუცესს ივანეს[1]) და ჰერეთის ერისთავს გრიგოლს (ინგილოს) და სხვათა მოყმეთა ჩასულიყვნენ მეიდანზე საბურთაოდ. მეორე მხრით ჩამოვიდა ამირ-მირანი თავის მხლებლებით, სპარსეთის თავადებით და მონებით. ამ დროს თვით თამარიც გამოვიდა მეიდანზე სეირის საყურებლად, სპარსელებს ეგონათ ჩვენ ვაჯობებთო, მაგრამ დაიწყეს თუ არა, მაშინვე დაამარცხეს ქართველებმა, რისა გამო სპარსელებს ძლიერ შერცხვათ.

სპარსეთთან საომრად მომზადებული თამარი, ვიდრე ამ გვარს შექცევაში იყო, ამირ ბუბაქარიც თურმე დიდს ჯარებს ამზადებდა. რადგან თვითონ იმედი არა ჰქონდა თამარის დამარცხებისა, იმან თურმე სთხოვა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ხალიფას, შეეწყობა მიეცა მუსულმანობის დასაცველად თამარის მძლავრობისაგან. ამავე დროს კავკასიაში მცხოვრებ მუსულმანებმა გაგზავნეს ხალიფასთან არზა, რომ მოგვეშველევით, თორემ ქართველებმა დაგვღუპესო. არზის მიმტანთ შეიღებეს სამოსელი და პირი ტანჯვისა და მწუხარების ნიშნად და სთხოვეს მას უბრძანოს მთელს სპარსეთს ამხედრება საქართველოს წინააღმდეგ. ხალიფამ აღუსრულა თხოვნა. და-

---

[1]) იხ. გვ. 296.

უყოვნებლივ გამოუგზავნა ამირ-ბუზაქარს დიდ-ძალი ხაზინა და უბძანა ინდოეთიდგან და სამარყანდიდგან მოკიდებული ვიდრე ტიგრის მდინარემდე შეეყარა ლაშქარი მის ხარჯით და დასცემოდა საქართველოს. გამოუგზავნა აგრეთვე მაჭმადის დროშაცა, რომლის «თავსა ზედა იყო ოქრო ათ-ასისა ხალიფაურისა.» შეიყარა მართლაც ურიცხვი ლაშქარი, მოგროვდა ადირბეჟანში და გამოაცხადეს ომი.

თამარმა რომ შეიტყო ეს ამბავი, მაშინვე რჩევა მოახდინა თავის ვეზირებთან. არჩიეს და გადასწყვიტეს მტერთან ბრძოლა. გამოიტანეს ხაზინიდგან ფული, დაურიგეს ხალხს, რომ შინაურობა იოლად წასულიყო, ხოლო მამა-კაცნი კი ყველანი გამოსულიყვნენ მტერთან საბრძოლველად. ამასთანავე მისცეს ღარიბებსა და გლახაკებს მოწყალება, რომ მათ მოცლა ჰქონოდათ და ლოცვა აღევლინათ წინაშე ღვთისა, რათა თამარის ჯარს გამარჯვება მისცემოდა. «ესე ბძანა არა დედა-კაცურითა სიტყვითა და ბძანება საქმე იქმნა.» ოთხ დღის განმავლობაში საქართველოს ყოველს კუთხეში შეიკრიბა ჯარები და, ვითარცა «გროვა შავარდენთა, მოჰფრინდა წინაშე თამარისა» ყარაღაჯში. თამარმა ჯერ დახედა ჯარებს, მერმე შეევედრა ღმერთს მუხლ-მოყრილი, წამოდგა ფეხზე და ასე უთხრა მეომართ: «ძმანო! ნუ შეშინდებით, რომ თქვენ ცოტანი ხართ და ისინი ბევრნი, ღმერთი ჩვენთანა არს. ღვთის ძალით გედეონმა სამასის კაცით რამდენიმე ათასი მტერი დაამარცხა. როგორც ერთხელ ეზეკიას მეფის დროს ანგელოზმა მტრის ბანაკი გამუსრა, სწორედ ასე იგივე ანგელოზი იქნება თქვენი შემწეცა. მხოლოდ იქონიეთ ღმერთზე, ღვთის მშობელზე და ჯვარზე სასოება. უშიშრად და საჩქაროდ შედით მტრის ქვე-

ყანაში და იმედი მაქვს ძლევა-მოსილნი გამოხვალთ იქიდგან[1]) მერმე ილოცა კიდევ თამარმა, შეავედრა მთელი ჯარი ღმერთს, მისცა ანტონ ჭყონდიდელს ჯვარი, გაისტუმრა, და თვითონ დაბრუნდა თბილისში, და მეტეხის ეკლესიაში ფეხ-შიშველი იდგა ღვთის-მშობლის წინ და მხურვალე გულით სთხოვდა მტრის დამარცხებას.

მტრისა და თამარის ჯარები შამქორში შეიყარნენ. პირველი ველზე გამოსულიყო, რადგან იმედი ჰქონდა, ბევრნი ვართ და დავამარცხებთო, მაგრამ გაუცრუვდა იმედი. ქართველთ ჯარები საჩქაროდ გაეწყვნენ რაზმებად და დაიჭირეს თავ-თავიანთი ადგილები. დავით სოსლანმაც მოამზადა თავისი ცხენოსანი ჯარი. შეჯდა თვითონაც თავის შესანიშნავს ცხენზე, რომელიც ვახტანგ საჩინელისაგან ეყიდნა და ფასად მიეცა ერთი ციხე და ერთიც სოფელი. სახელი ამ ცხენისა იყო ზურდაგი[2]). დავით სოსლანმა დიდი მამაცობა გამოიჩინა თავის ცხენოსანი ჯარით და მტერი დამარცხდა. მაგრამ ეს კია, რომ თუ დავითი მალე არ გამოსულიყო თავის ჯარით ბალებისა და ბოსტნეულობიდგან, იქნება მისი ჯარები დამარცხებულიყვნენ. დიდი ჯაფა გასწიეს ვიდრე ცხენოსანი ჯარი გამოვიდოდა მინდორზე. ამ დროს განმავლობაში ომი დაწყობილი იყო. მტერმა ყველა სპასალარებს დაუხოცა ცხენები. მაშინ ზაქარია მხარ-გრძელმა და მისმა ძმამ იოანემ დააქვეითეს ყველანი და

---

[1]) იხ. გვ. გვ. 304.

[2]) იხ. გვ. 305. ორი ასეთი შესანიშნავი ცხენი ჰყვანდა 1580 წელს ქართლის მეფეს დიდი-სიმონსაც. ერთს ერქვა «შურდანი», მეორეს «ფალავანი». როცა დამარცხდებოდა და გაქცევა დასჭირდებოდა, მეფე შურდანზე შეჯდებოდა, მტრის დამარცხების დროს კი ფალავანზე (იხ. ქართ. ცხოვ. 2 ნაწ. გვ. 32.)

იერიშით წაიყვანეს რაზმები მტერზე. აქ ცოტა ხანს შეიფერხეს იმათ და საქმეც გაუჭირდათ. აი ამ დროს გამოვიდა დავით სოსლანიც ველზე, რომელსაც ყოველის მხრიდამ უშიშრად თავს ესხმოდა მტერი; მაგრამ ის მოაქროლებდა ვახტანგ გორგასლანის დროშას და მოდიოდა ლომივით. გაძლიერდა ომი. ყოველის მხრიდამ იშიშვლეს ქართველებმა ხმლები და გადაერივნენ შავარდენივით მტრის გუნდებში. სპარსელებს ყველას ძაგძაგი და კანკალი დააწყებინა. ორივ მხრიდამ შემოუტივა ცხენოსანმა ჯარმა, დალეწა და გააპო მტერი. როგორც ცხვრის ფარა, ისე აირია ჯარები. მტერი საშინლად დამარცხდა და გულ-გახეთქილი გაიქცა. თვითონ ამირ-ბუბაქარმა ამოიძუა კუდი სირცხვილით დამწვარმა და ერთის კაცით უკან მოუხედველად გაკურცხლა ბრძოლის ველიდგან. მაგრამ მის ჯარიდგან თორმეტი ათასი დატყვევდა. მათ შორის ერივნენ მრავალნი სპარსეთის დიდებულნი კაცნიცა. დარჩათ აგრეთვე ქართველებს ხალიფას დროშა და მრავალი კიდევ სხვა ბაირაღები. იშოვეს ამასთანავე დიდი დავლა. ერთი მეშვიდმეტე საუკუნის რუსეთის მემატიანე ამბობს, რომ ამ დროს ქართველებმა იშოვეს ის ოქროს სინი, რომელიც ნაბუქოდონოსორისა იყოვო და ახლა სპარსეთის მეფეს ჰქონდაო [1]. ის იყო თურმე მოჭედილი უძვირფასესი ლალითა, ბალახშითა და თვალმარგალიტითა, და ამით საჭმელს მიართმევდნენ ხოლმე ბაბილონისა და სპარსეთის მეფეებსაო.

ომი რომ გათავდა, შირვან შაჰმა და ამირ-მირანმა მიულოცეს დავით სოსლანს გამარჯვება. ამავე დროს მოვიდნენ

---

[1]) იხ. Шамхорск. битва, статья Акад. Броссе въ газ. «Кавказъ» за 1854 г., №№ 65, 66 и 67·

შამქორის მცხოვრებლები და მოუტანეს დავითს ქალაქის კლიტე-გასაღები. იმან უბძანა ამირ-მირანსს გამოერთვა იგინი. მერმე დავითი ამ ქალაქში რომ შედიოდა, მცხოვრებლები ნოხებსა და ფარჩას უშლიდნენ გზაზე. აქ იმას დიდ ხანს არ მოუცდია. იმან გადაახდევინა აქაურს მეჩეთებში სამადლობელი პარაკლისი ქართველთ სამღვდელოებას, რომელთაგანაც ანტონ ჭყონდიდელმა, მეფის ვაზირმა, როგორც სწერია მამა, ხმალი არ იხმარა, მაგრამ «სამის ყმით მივიდა და სამასი ჯორი და აქლემი კიდებული» წაართვა მტერსა ომის დროს [1]. ამის შემდეგ მისცა ამირ-მირანსს შამქორი, მისი მიმდგომნი ქალაქნი და ციხენი და ყოველი მისი შესავალი, თვითონ კი დაბრუნდა თბილისში.

გზიდგან დავითმა გამოუგზავნა თამარს მასხარობლად მანდატურთ-უხუცესი ჭიაბერი. იმან ნახა თამარი ტაბახმელას, სადაც დაიბადა ლაშა გიორგი [2]) მას მოჰყვნენ გამარჯვებულნი ჯარებიცა, და თან წამოასხეს ტყვეებიცა. ტაბახმელიდგან (კოჯრიდგან) თამარი ჩამოვიდა დიდ-უბეში, იქ მიულოცა ჯარს გამარჯვება, ნახა ტყვედ მოყვანილნი დიდებულნი კაცნი და მათი დროშა-ბაირაღები.

შეიძლებოდა აქ გაგვეწყვიტა ლაპარაკი შამქორის ბრძოლაზე, მაგრამ, რადგან დავლის მოხმარება გვიჩვენებს შინაურს ზნეს, სახელმწიფო წყობილებას და დიდებულთა და მცირეთა შორის დამოკიდებულებას, ამისათვის ერთი ორი სიტყვა მსურს ვსთქვა იმაზე, თუ რა უყვეს დავლას, რომელიც იშოვნეს შამქორში გამარჯვების დროს.

---

[1]) იხ. გვ. 307.

[2]) იხ. გვ. 298.

როგორც ახლა არის სახელმწიფოებში, რომ ბრძოლის ველზე რაც დარჩება ან წაართმევენ მტერს და სახელმწიფო-ხაზინაში მიდის, სწორედ ასე იყო ძველს დროს ჩვენშიაც. ხაზინამ შეიძინა 20,000 ცხენი, 7,000 ჯორი, 15,000 აქლემი, ყოველი კიდებული; აგრეთვე უთვალავი ოქრო, ლარი, სხვა-და-სხვა ჭურჭელი და იარაღი. ეს სულ სახაზინოდ დაიდო.

ამის გარდა ჩვეულებისამებრ თვითონ თამარს უძღვნეს ჯარში მყოფ-კაცებმა მრავალი ოქრო და ოქროს სამკაული, მრავალ-ნაირი ჭურჭელი, პატიოსანი თვალი და მარგალიტი უძვირფასესი, ოქროს მეწყვები, მუზარადები, ხმლებბი ნახმარი, ფერად-ფერადი ნოხები და ფარდაგები, ოქრო-ქსოვილი შესამოსლები ძვირ-ფასიანი, ცხენთა და ჯორთა კაზმეულება და სხვანი. ეს უკანასკნელი თამარმა ყველა თვითონ არ აიღო. აქედან იმან დაასაჩუქრა ყველანი, ვინც ჯილდოს ღირსნი იყვნენ. მაგრამ ხალიფას დროშა, რომლის თავზე მყოფ ბურთში იდვა «ათასი ოქრო ხალიფაური» და შალვა ახალციხელმა მიართვა, შესწირა ხახულის მონასტრის ღვთის-მშობელს და ზედ დაჭრეთო შემდეგი ლექსი:

. . . .

«შუა მფლობელი, იავარს შენდა ვრთმეულობ:
ხალიფას დროშას, თანავე მანიაკსა
შეურთე ცრუ-სჯულთა მოძღვრისა, ღაზოდ მძღვანი:
ვინ დავით, ძეებრ, ეფრემის მოისარმან,
მოითროთხნა, მოისრნა სულტნითა ათაბაგი.»

«ირანს ებრძოდეს ჩემ მიერ მისთა სპათა
ჩვენნი მხედარნი, მოსაკნი შენნი, სძალო:
მოსწყულნეს, მოსწყვიდნეს აგარის ნათესავნი.

მუნით მოხმულთა ნიჭთაგან ერთსა ამას
შენდა შევსწირავ, მიოხე მეებრ, ღმერთო» [1].

თამარ დედოფალი.

ამის შემდეგ სპარსეთი ველარ ბედავდა მტერობას. საქართველო ამ მხრით დამშვიდდა და უზრუნველი შეიქმნა. სახელმწიფოში მცხოვრებნი მაჰმადიანებიც ხმას ველარ იღებდნენ შიშით. გავარდა თამარის ხმა მუსულმან სახელმწიფოებში და ყველანი პატივსა სცემდენ. მაგრამ თამარი არ იყო კიდევ კმაყოფილი. იმას ეწადა ყარსის დაჭერა, რომ ამ მხრითაც უზრუნველი ყოფილიყო საქართველო. 1203 წელს იმან უბრძანა ივანე ახალციხელს და თავის ქმარს დავით სოსლანს უთუოდ დაეჭირათ ყარსი მის გარემოს ქვეყნებითა. თურქებმა რომ შეიტყეს ეს ამბავი, დასტოვეს ქალაქი და გადაიხვეწნენ. ქართველებმა აიღეს ციხე. დავითმა ჩააყენა ყარსის ციხეში ივანე ახალციხელი, მისცა ათაბეგობა (ერისთავთ-ერისთაობა) და ამირთ-ამირობა და უბძანა დაეჭირა გარემო მყოფი მახლობელი ქვეყნებიცა. ივანემ მართლაც დიდი ვნება მისცა თურქებსა და მიითვისა ყარსის გარემო მყოფი მიწა-წყლები. ამისა გამო თურქები ძალიან დაშინდენ. ისინი ახლა თამარის მტრობას და დამარცხებას კი აღარ მეცადინეობდნენ, არამედ როგორმე მასთან შერიგებას და მშვიდობიანად ცხოვრებას ლამობდნენ. იმათ ამოირჩიეს ვექილები და გაგზავნეს დესპანად ხალიფასთან, რომ მან სთხოვოს თამარს: იმსახუროს მუსულმანები, გამოართვას ხარჯი და აღარ იკლებდეს იმათ ქვეყნებს. თხოვნა აღუსრულდათ. თამარმა შეირიგა ხალიფას თხოვნით

---

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 301—310.

მუსულმანები. ამ სახით დამშვიდდნენ ისინიცა და ქართველებიც.

მაგრამ ამ დროს იყო მცირე-აზიაში იკონიის სასულთნო, სადაც სულთნობდა როკ ედდინი, ანუ ქართულად ნუქარდინი. ეს კაცი პირად მეგობარი იყო საქართველოსი, გულით მლიერი მტერი.—ამან შეჰყარა 1204 წელს მთელს თავის სამფლობელოში ყველა მუსულმანები, ვისაც კი შეეძლო ბრძოლა. სახლებში დარჩა მხოლოდ დედა-კაცები. შეიყარა ჯარი 800000 ათასი. მერმე მოსწერა თამარს შემდეგი წერილი: «მე ნუქარდინ სულთანი ყოვლისა ცას ქვეშეთ მყოფი ხალხებისა(!), კაცი ანგელოზივით კეთილი და მოვლინებული მაჰმადისაგან, გეუბნები შენ, ქართველთ მეფეს, რომ ყოველი დედა-კაცი შენსავით რეგვენია. როგორ გაბედე შენ ბძანება, რომ ქართველებმა ხელში ხმალი აიღონ და ღვთის საყვარელი მოსლემის მილეთი დახოცონ, და ცოცხლებს კიდე ხარჯი გააწერონ და შენ ყმად გაგიხადონ? ახლა მე შენზე გამოვილაშქრებ, რომ შენცა და შენს ერსაც სამაგალითოდ შეგასმენოთ, რომ კვლავ ხელში ხმლის აღება აღარ შეგეძლოთ, იმ ხმლისა, რომელიც ალლახს მარტო მუსულმან ხალხებისათვის მიუცია მოსახმარებლად. მაგრამ თუ ჩემს მოსვლამდე შენის ნებითვე ამოხვალ ჩემს ურდოში, მიიღებ მაჰმადიანობას, ფეხ ქვეშ გასრეს ჯვარს ჩემს თვალს წინ, მაშინ მარტო შენ შეგიწყალებ და შეგინდობ შეცოდებითა, სხვებს კი მივაყენებ ვაისა და ჭირსა. ახლა მოილოდინე ჩემგან ნაცვალი იმ უბედურებისა, რომელიც შეამთხვიე სპარსელებსა.»

ეს წერილი მოიტანა ნუქარდინის ერთმა დიდებულმა კაცმა. როგორც რიგი იყო, ის პირველად მიიღო ამირ-სპასალარმა ზაქარიამ. ელჩმა შესვლისათანავე უთხრა პირად დაბარებული-

ცა, და შეატყობინა მას აგრეთვე წერილის შინაარსიცა. «ბატონმა სულთანმა დამაბარა, უთხრა იმან ზაქარიას: თუ თამარმა სჯული დასტოვა, მე ცოლად შევირთავო, თუ ეს არ ინება, მაშინ ხასად დავისვამო.» ამ გვარად უკადრისი ლაპარაკი ისე ეწყინა ზაქარიას, რომ თუმცა მძიმე ხასიათის კაცი იყო, მაგრამ თავი ვეღარ დაიჭირა, გულმა გაიტაცა და ერთი ისეთი ლაზათიანი სილა გააწნა ელჩს ბილწად მოლაპარაკე უბაში, რომ ის ციბრუტივით შემოტრიალდა და დაენარცხა დედამიწას; მაგრამ წყლით ისევ მოაბრუნეს და დაამწყვდიეს ციხე. ამის შემდეგ წერილი თამარს შეუტანეს და ძალიან ეწყინა მისი შინაარსი. მაშინვე მოახდინა სახელმწიფო თათბირი. რჩევაში გადასწყვიტეს მტერთან ბრძოლა. გასცეს ბძანება, ქუდზე კაცი გამოსულიყო ლაშქარში. შეიყარა ყოველ მხრიდგან ჯარები. ყველას უხაროდა, რომ სანატრელ მეფის ბძანებით სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობისა და მშვიდობიანობის დასაცველათ ლაშქარში მიდიოდა. თამარმა გამოიტანა სამეფო ხუფე-დროშა და მისცა ჯარს. მერმე მიუძღვა იმას წინ და მივიდა ვარძიის მონასტერში. მხურვალე გულით ის აქ ჯერ შეევედრა ღმერთს, მერმე დაიძრა და მივიდა ყარსის მახლობლად. აქედგან იმან გაუგზავნა ნუქარდინს, მასივე ელჩის ხელით შემდეგი წერილი: «ჰეი ნუქარდინ! მე წავიკითხე შენი წერილი და შევიტყე შენი სიცრუვე და შენგან ღვთის გმობა... ამაყად დაგებარებინე, და აი ახლა მოვსულვარ; მაგრამ არა შენდა თაყვანის-ცემად, არამედ დასასჯელად შენის გულის ამპარტავნებისა, რომ თვითონ შენ, და არა მე, ჭკუა ისწავლო, და ღმერთის გმობა არამც და არამც აღარ გაბედო. აი ახლა კარზე მოგადგნენ ჩემნი ერთგულნი ლაშქარნი და წერილის პასუხიც მოგიტანეს. იყავ ახლა ნება ღვთისა და არა

შენი.» ამის მერმე ჯარებმა წაიწიეს ყარსის წინ, თვითონ თამარი კი ავიდა ერთს მაღალს ადგილას, საიდგანაც იხილვებოდა საომარი ველი. აქ დაემხო პირ-ქვე, დიდ ხანს ცრემლით ილოცა და ევედრა ღმერთს; მერმე ადგა, მოჰკიდა ჯვარს ხელი ერთის მხრით თვითონ, მეორეს მხრით მოძღვარმა ბასილმა, და უბძანა სარდლებსა და ერისთავებს ეკოცნათ ჯვარისთვისაც და მისთვის ხელზედაც. ამ სურათის ხილვით შეწუხებულ დიდებულ მეფე თამარს აღთქმა მისცეს: ან ყველანი დავიხოცებით, ან არა და მტერს დავიმარცხებთო. მისცეს ასეთი აღთქმა და გაექანნენ თავ-თავის დასტებში.

ასე შეავედრა იმან თავისი ჯარები ღმერთსა და ღვთის მშობელს, გაისტუმრა მტერთან საბრძოლველად, თვითონ კი წამოვიდა ყარსიდგან უკან და მოვიდა სამცხეს ოძრახოს ციხეში. იმას თან ახლდნენ: ქათალიკოზი, მრავალნი ეპისკოპოსნი და სახელ-განთქმული პოეტი იოანე შავთელი. აქ ყოფნაში ის ცრემლით ევედრებოდა ღმერთს, მარხულობდა, მეტანიას იყრიდა, ხელთა განაპყრობდა ცისადმი და შველას ითხოვდა. ერთი რუსის მემატიანე ამბობს, რომ თამარი ამ ყამად ასე ლოცულობდაო: «ჰოი, მფარველო, დედაო ღვთისაო! საღმთო ზეპირ-გადმოცემა გვაუწყებს, რომ ივერია ღვთის განგებით შენი წილ-ხვედრი ქვეყანაა. აქ დღეს მე ვმეფობ შენის წყალობით. ჯერ სული მამისა ჩემისა მიიღე და მერმე მე, შენს უღირსსა მხევალსა, ხელთ მიგდე ბატონობა დ მოვლა ამა ქვეყნისა. ჰოი დედაო! ნუ თუ ახლა ხელს აიღებ შენს ხვედრზე და დღეს გაჭირებაში არ მოჰფენ მას შენს მადლიანს მფარველობის კალთასა? დედოფალო ნეტარო! განუღე კარი მოწყალებისა ერსა შენსა ივერიისასა [1]).

[1]) იხ. Церк. Ист. Груз. Іосел., стр. 2.

კარგად გაწყობილი ჯარები თამარისა ახლა მიუახლოვდნენ ნუქარდინის ლაშქრებს. მოწინავე ჯარის სარდალი იყო ზაქარია მხარ-გრძელი. მას ფეხ-და-ფეხ უკან მისდევდნენ თავიანთ დასტებით სხვა სარდლებიცა. ამათში იმყოფებოდა დავით სოსლანიცა. მტრის ლაშქრის კარვები რომ დაინახეს, მოუჩქარეს ფეხს. თურქებს არ ეგონათ თუ ასე მალე მიუახლოვდებოდნენ, ამისათვის ძალიან აირივნენ, რომ დაინახეს ქართველების რაზმები. აჩქარებით გაეშურნენ მაღლობის ადგილების დასაჭერად, მაგრამ ქართველები კიდევაც ეცნენ იმათ. გაიმართა გაბრაზებული ომი და ჟლეტა. სულთანი ყოველ ღონეს ხმარობდა, რაც შეიძლება, მამაცურად და ვაჟ-კაცურად მეომრის ქართველების წინ მომეტებული ჯარი დაეყენებინა. დიდ ხანს იბრძოლეს და მეომართ არ იცოდნენ, თუ რით გათავდებოდა ომი. მაგრამ არეულობა, რომელიც მოჰხდა თურქების ბანაკში დასაწყისშივე ქართველთ მიერ უეცრად თავ-დასხმისა გამო, სულთანმა, არ იცნა, ვეღარ მოიყვანა წესზე და მისი ჯარები უფრო და უფრო აირივნენ. მისმა დიდ-დიდმა რაზმებმა, რომელნიც მოძრაობდნენ უწესოდ, უფრო წაახდინეს მისი საქმე. ქართველთ პატარ-პატარა რაზმები კი, რომელთაც წინ მიუძღოდნენ ომში გამოცდილნი სპასალარნი, ყოველთვის მოფიქრებით და მამაცურად ასრულებდნენ. ომი ისე შენივთდა, რომ მტერმა ცხენები დაუხოცა: ზაქარია მხარ-გრძელს, ივანე ციხის-ჯვარელს, გრიგოლს ასათისძეს, ახალციხელებს შალვას და ივანეს, და აგრეთვე სხვათ კარგად მეომარს ქართველებს, და ცოტა გასწყდა მაშინ ქართველებმა უკან არ დაიხიეს. მაშინ ქართველთ გასწირეს თავი, ჩამოჰხდნენ ცხენებიდგან, და მოუდგნენ გვერდზე თავიანთ სარდლებს და მოთავეთ. ეს რომ ნახა დავით სოსლანმა, მოუარა მტერს თავის ცხენოსანი ჯა-

რით მარცხენა მხრივ, რომ გზა მიეცა დაქვეითებულ ჯარებისათვის და ცხენებისაგან არ შეევიწროებინა: ამ დროს ზაქარიამაც დაქვეითებული ჯარებით აუხვია მარჯვნივ. ასე რომ განშორდნენ ერთმანერთს, გაიმართა ისევ მტრის თავზე ხმლისა და კოლოტის ჩახა ჩუხი. ამ წრაფელ მისცვივდნენ ერთ-კერძო სოსლან დავითი, და ერთ-კერძო ზაქარია და როგორც მგლები, ეგრეთ შეუტივეს ურიცხვთა მათ სპათა სულტანისათა; და პირველსავე მოკიდებასა და ხმლის ლაწა-ლუწსა აანაზდად გასკდა ეგოდენი სიმრავლე მტრის ჯარისა, იძლია და დაიფანტა. გაქცეულს მტერს ბუქი მტვრისა სვეტივით აედევნა უკან და ქართველები მისდევდნენ კიჟინით და კასკასით და ჭკაფავდნენ თავის საუბედუროდ ამხედრებულს ნუქარდინს [1]).

ამ ომის დროს თამარი ოძრხეს ეკლესიაში იყო და ღმერთს თავის ჯარის გამარჯვებას სთხოვდა. აქ შემოვიდა ერთი ქადაგი და სამჯერ წაიქცა და წამოხტა და დაიძახა: «აჰა დიდება ღმერთსა, ქრისტე ძლიერ არს»; მერმე იოანე მავთელს (ბერს) საიდუმლოდ წაჰჩურჩულა ქართველების გამარჯვება, გაიქცა და ავარდა ერთს მაღალს მთაზე. მისი სიტყვა, რასაკვირველია, გამართლდა. მართლაც ამ დროს ქართველებმა დაამარცხეს მტერი, წაართვეს დიდ-ძალი ბარგი-ბარხანა, სურსათი და მრავალი ტყვედ დაიჭირეს. ამათში ერივა გამოჩენილი და სახელოვანი სარდალი ეჩინკელიცა. ამას თამარი კარგად იცნობდა და წინათ პატივიც ეცა მისთვის, მაგრამ რადგან ახლა უღალატა, ძალ-დატანებით თუ თავის ნებით [1]), ამისათვის იმას ჯერ პატივი სცა, დაიპატიჟა სადილად, ემუსაიფა მე-

[1]) იხ. გვ. 322.

[1]) იხ. გვ. 319.

გობრულად, მერმე ეს სახელოვანი და დიდებული კაცი გან-ყიდა ცხენის ნალზე, «დიდებად და სახსენებლად თავისა [1]).

თამარისაგან მტრის დამარცხებამ საქართველოს სახელმწიფო ხაზინას დიდ-ძალი სიმდიდრე შესძინა. ბრძოლის ველზე ქართველებს დარჩათ: «ოქრო, ვერცხლი, ლარი, თვალი, მარგალიტი, შესამოსელნი, ცხენი, ჯორი, აქლემი და საზდელნი კმა-საყოფელნი ლაშქართათვის.» «აღივსნენ ყოველნი საგანძურნი სამეფონი ოქროთა და ჭურჭლითა ოქროსათა.» მეფე ასე გაამდიდრა ამ გამარჯვებამ, რომ ვერცხლის-ჭურჭელს არღარა აქუნდა მეფის სასახლეში პატივი, რადგან ბევრი იშოვეს ოქროსა და ბროლის ჭურჭელი ინდოეთურ ქვათაგან შემკობილი.

როკ-ედინის დამარცხების შემდეგ თამარმა წაართვა საბერძნეთს ლაზისტანი, ტრაპიზონი, ლიმონი, სამსონი, სინოპი, კერასუნდი, კიტორა, ამასტია, ირაკლია, და ყოველნი ადგილნი ფებლაღონიისა და პონტოსანი. რათა? რისთვის? პირველად ამისათვის რომ კოსტანტინეპოლის იმპერატორმა, ალექსი ანგარმა წაართვა ბერებს ის სიმდიდრე, რომელიც თამარმა აღმოსავლეთში მყოფ ქართველთა და ბერძენთ მონასტრებს შესწირა; მეორედ—გიორგი მეფის დროიდგან საქართველოში იყვნენ გადმოხვეწილნი იმპერატორების დევნისაგან, როგორც ნათესავნი, ანდრონიკეს შვილნი, და ერთი ამათგანი, სახელად ალექსი, ახლა თამარის სასახლეში იყო, და ეხვეწებოდა შველასა და შემწეობას; მესამედ—რადგან ამ დროს საბერძნეთის იმპერიას ერთის მხრით ჰსწიწკნიდა ევროპა, მეორეს მხრით თურქები,—თამარმაც მოიწადინა რისმე წაგლეჯა და

[1]) იხ. გვ. 324.

შავ ზღვის ნაპირას იმისთანა სახელმწიფოს დაარსება, რომელიც რომ ამ მხრით მფარველი ყოფილიყო საქართველოსი [1]). აი ამ მიზეზების გამო 1204 წელს შავ ზღვის ნაპირზე მდებარე ქვეყნები საბერძნეთის იმპერიისა დაიპყრა და დააარსა სამეფო სახელად «ტრაპიზონის იმპერია.» აქ დასვა იმპერატორად თავისი ნათესავი ალექსი. რომ ეს ასე იყო მართლაც, ამას ამტკიცებენ, ქართლის ცხოვრების გარდა, მრავალნი თანამედროვე და შემდეგნდელი ბერძნისა და სხვა-და-სხვა ხალხების მწერალნიცა [2]).

ტრაპიზონის იმპერიის დაარსების შემდეგ საქართველოს სამეფოს ეკუთვნოდნენ: ყარსი თავის გარეშემო ქვეყნებით და ანის ქალაქი, შექი-შირვანი კასპიის ზღვამდე, დაღესტანში: შინ-შინდარა, ნახურისა და ახტის ხეობა, ხუნზახი, დიდოეთი, ქისტეთი, ოსეთი, ჩერქეზეთი და აფხაზეთი კერჩამდე. რომ დაღისტნის ხალხები ემორჩილებოდნენ თამარს, ამას ამტკიცებს ქართლის ცხოვრებაცა და თეიმურაზ ბატონიშვილიც. ისინი იყვნენ მორჩილნი ჭყეთის მთავრისა ჯერ ასათ გრიგოლის ძისა, მერმე გრიგოლისა [3]). ამასვე ამტკიცებენ აგრეთვე აქაური ქრისტიანული ეკლესიის ნაშთებიცა.

უეჭველია, რომ ამოდენა სამეფოს მოვლას დიდი ძალი ჯარები უნდოდა. თამარს რამდენი ჯარი ჰყვანდა, „ქართლის ცხოვრება“ არ ამბობს; მაგრამ პლ. იოსელიანი საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში სწერს, რომ მის ჯარის რიცხვს 300,000 კაცი შეადგენდაო. საიდგან ამოუღია იმას ეს ცნობა, არ უწ-

---

[1]) იხ. Природа и Люди. соч. Надеждина, стр. 337.

[2]) იხ. Ист. Груз. Баратова, тетрадь IV, გვ. 81.

[3]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 245 და 273.

ვენებს. მაგრამ იქნება ის არც სტყუოდეს. თამარის მერმე არ გასულა 30 წელიწადი, მონგოლები შემოვიდნენ საქართველოში და თუმცა დიდ-მალი ხალხი გასწყვიტეს და ააოხრეს ქვეყანა, მაგრამ კომლზე ერთი კაცი რომ ჯარში გაიყვანეს, ქართველთაგან შესდგა 90,000 ათასი კაცი; თამარს კი, როცა გაუჭირდებოდა, ქუდზე კაცი გაჰყავდა სათამარს ველზე. მას რომ 300,000 ჯარი არ ჰყოლოდა, ვერც სამეფოს მოუვლიდა, ვერც მტერს გასცემდა პასუხს. მით უფრო უმეტეს უნდა დავიჯეროთ იოსელიანის სიტყვა, რომ ხალხის გადმონაცემი გვეუბნება, რომ თამარს დედა-კაცთაგანაც ჰყავდა შემდგარი ლაშქარიო.

ამ გადმონაცემს ამტკიცებს, ვგონებ, ქართლის ცხოვრების შემდეგი სიტყვებიცა: „ჰქონეს მრავალთა დედათა ძლიერებაა»[1]). ამ ფაქტს ამტკიცებენ უცხო ქვეყნის მწერლებიცა. ერთი ვიღაცა ბართლომე-დე-სალინიაკი ამბობს: «როდესაც ქართველები მიდიან იერუსალიმში სალოცავად, ეგვიპტის სულთანს არავითარს ხარჯს არ აძლევენ. მოგზაურობის დროს ისინი სხედან ერთ კუზიან აქლემებზე და ფეხ-მარდ ცხენებზე. იერუსალიმში შესვლის დროს იმათ გაშლილი აქვთ ალამი (ШТАНДАРТЪ). მგზავრობაში დედა-კაციცა და მამა-კაცებიც შეიარაღებულნი არიან. თურქების დედა-კაცებსავით ამ ქართველ დედა-კაცებსაც თავზე ქუდი ჰხურავთ. სულთანსა და თათრების დედა-კაცებს ძლიერ ეშინიანთ იმათი.» ვინცენტი ბელვაცენზი, მწერალი 1260 წლისა ამბობს: «ქართველნი მალიან მამაცნი არიან. იმათი დედა-კაცები ისე შეჩვეულნი არიან ლაშქრიანობას, რომ ცხენ-და-ცხენ ეომებიან

---

[1]) იხ. გვ. 324.

მტერსა». ამასვე სწერს ნემერცი, ბაუმგარტენ მოგზაური 1525 წლისა. ამ თქმულებებს თუ მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ უნდა მივიღოთ ის აზრი, რომ თამარის ჯარში ერივა დედათა ლაშქარიცა. ამ ლაშქრიდამ 60 ათასი კაცი შეადგენდა მის მცველ ჯარს, რომელსაც ეძახდნენ სეფე-წულთ ¹). ვახუშტი თავის გეოგრაფიაში ამბობს: «მეფეთა ჰყვანდათ როქითა რაოდენ მალ-ედვა სპანი, ცველად თავისად თვისად, ვითარცა მირიანსა და დავით აღმაშენებელსა, სამოცი ათასი; . . . . ხოლო სხვანი სპანი იყვნენ ქვეყანათაგან და ერისთავთა ქვეშე დაწესებულნი, რომელთაც მოუწოდიან საჭირო დროს» ²) ამ ჯარებში ყმათი-ყმად ერეოდნენ აგრეთვე კავკასიის მთიური ხალხებიცა, და ყივჩაყის თათრებიცა, რომელნიც (უკანასკნელნი) დავით აღმაშენებელმა ცოლ-შვილიანათ გადმოასახლა ორმოც ათასამდე საქართველოში და მრავალს მათგანს მიაღებინა ქრისტიანობა ³). ბარათაშვილი ამბობს, რომ ყივჩაყელთაგან თამარის მამას გიორგის ორმოც-და-ათი ათასი კაცი ჰყვანდაო ⁴). თუ ასეა, მაშ თამარსაც უნდა ჰყოლოდა.

ამდენი ლაშქარის მყოლი თამარი, რასაკვირველია, რომ ძლიერიც იქნებოდა და საშიშარიც მტერთათვის. მტერი მართლაც დამშვიდდა და ველარ უბედავდა საქართველოს აკლებას. მაგრამ აქ საქმე ის არის, რით ინახავდა თამარი ამოდენა ჯარს? ჰქონდა მის სამეფოს რამე შემოსავალი თუ არა? როგორც სჩანს ვახუშტის შემდეგის სიტყვებიდგან: «დავითის დროიდ-

---

¹) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 309 და მოსე ქორენელი, მე 2 წიგ.

²) იხ. გვ. 14.

³) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 427.

⁴) იხ. რვეული IV, გვ. 48.

გან არასრა განიყოფოდა საჭურჭლე (ხაზინა) სპათა ჩუქდა და პატივი ამათი («ყოფა-წყლებისა») იყო სხვა»—ამტკიცებს, რომ რაც ხაზინაში სიმდიდრე შემოდიოდა დავით აღმაშენებლის წინად მეფეები ამათ თავის მცველის ჯარს (სამოცი ათასს) ინახავდნენ და ჯამაგირს (როქს) აძლევდნენ; ამის შემდეგ კი ხაზინიდამ ჯარს არას აძლევდნენ და სახელმწიფო სიმდიდრეს ქვეყნის საკეთილ-დღეო საქმეებს ახმარებდნენ. სამეფო ხაზინის შემოსავლის წყარო იყო: 1) ზარაფ-ხანა, სადაც თამარი ფულს აჭრევინებდა. რამდენი ათასი იჭრებოდა, ეს არ ვიცით, მაგრამ დამტკიცებულია, რომ თამარიცა, და იმის წინანდელი და შემდეგი მეფეებიც თავის სახელზე ფულს აჭრევინებდნენ. არიან მაგალითად ნაპოვნი ფულები: ვახტანგ გორგასლანისა, სტეფანოს მეორისა, ჯუანშერისა, დავით მეორისა, ბაგრატ მესამისა, გიორგი პირველისა, მეორისა და მესამისა, დავით მესამისა აღმაშენებელისა, დიმიტრი პირველისა, თამარ მეფისა, ლაშა-გიორგისა მეოთხისა, ირაკლი მეორისა და გიორგი მეცამეტისა [1]). თამარის ფულზე ერთ მხარეს აწერია ქართულად: «თამარ—დავით»; მეორეს—არაბულად ზედ წარწერილი აქვს შემდეგი სიტყვები: «დედოფალი მაღალ-ხარისხოვანი, დიდება სოფლისა და სარწმუნოებისა, თამარ ასული გიორგისა შემდეგი მესიისა, ღმერთმან ადიდოს ძლევანი მისნი.» არაბულად აწერია იმისათვის, რომ ამ გვარს ფულს გასავალი ჰქონოდა მუსულმან ხალხებშიაც. 2) ხარჯი, რომელიც ხალხს ედვა. ამას აგროვებდნენ ერისთავები თავიანთ მაზრებში და უგზავნიდნენ ხაზინას. კომლზე რამდენი გადასახადი იყო დადებუ-

[1]) იხ. Нумизматическіе факты Грузинскаго Царства, сочин Барагаева, 1844 г.

ლი, ისტორია არ იხსენიებს; ამბობს მხოლოდ, რომ ამ ხარჯს აგროვებდნენ ერისთავებიო [1]) და ის იწერებოდა შემოსავლის წიგნშიო [2]). ეს ხარჯის ფული მოჰქონდათ და აძლევდნენ სპასალარს, რომელი «შეჰკრებდა ლაშქართა და ხარჯისა სამეფოსა» [3]); ამას კიდევ თავის მხრით ხაზინაში შეჰქონდა. ამავე სპასპეტის მოვალეობა იყო, თუ რომელიმე ერისთავი ხარჯის შემოტანის უარს იტყოდა, ჯარით შესულიყო იმის სამფლობელოში და ზეკუციით გამოერთვა ის [4]). 3) თუმცა მტრის დარბევა არ შეადგენდა სახელმწიფო შემოსავლის ნამდვილ წყაროს, მაგრამ რადგან ამ დროს საქართველოს მუსულმანი ხალხები ეხვივნენ და მუდამ ემტერებოდნენ და ებრძოდნენ, ამისათვის მათი დამარცხება ხაზინას დიდს სიმდიდრეს აძლევდა. ნაშოვრის რამოდენიმე ნაწილი ჯარს ეძლეოდა, სხვა ხაზინას რჩებოდა. 4) თუ რომელიმე თავადიშვილი ან მოკვდებოდა უშვილოდ, ან უღალატებდა მეფეს, ან სარწმუნოებას ხელს აიღებდა, იმისი მამულ-დედული სახელმწიფოდ ირიცხებოდა, როგორც მამული ბეითალმანი. აგრეთვე სახელმწიფოს ეკუთვნოდა ერისთავის ცხენი, როცა ის მოკვდებოდა [5]).

მე არ ვიცი, ეს ხაზინის შემოსავალი რამდენ ფულს შეადგენდა, მაგრამ ისტორიკოსი ბარათაშვილი ამბობს, რომ მე-

---

[1]) იხ. გეოგრ. ვახუშ. გვ. 12.

[2]) იხ. იქვე გვ. 22.

[3]) იხ. იქვე გვ. 18.

[4]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 298 და 326.

[5]) იხ. Истор. Груз. Баратова, тет. IV, стр. 5 და გეოგრ. ვახუშ., გვ. 58.

თორმეტე საუკუნეში სამეფოს შემოსავალი ჰქონდა, ცოტა რომ ვსთქვათ, ექვს მილიონამდე მანეთი [1]). ეს ფული მაშინ, რასაკვირველია, დიდ სიმდიდრეს შეადგენდა. ამ ფულით შეიძლებოდა დიდ-ძალი ჯარების შენახვაც და სხვა-და-სხვა შენობათა აგებაც.

როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ, დავით აღმაშენებლის შემდეგ ხაზინას აღარ ახმარებდნენ მეფის მცველ ჯარებს (ამალას), და შემდეგ საქართველოს სამად გაყოფისა აღარც ინახავდნენ მეფეები «როქით სპას, არამედ ჰყვანდათ სახასონი აზნაურნი და მსახურნი გლეხნი, როგორც ამბობს ვახუშტი თავის გეოგრაფიაში მეოც-და-მეთექვსმეტე გვერდზე. მაშ რას უშვრებოდა თამარი ამოდენა ხაზინასაო? იკითხავთ. იგივე ვახუშტი იქვე სწერს (გვ. 22), რომ მეფეებს ჰყვანდათ მოხელეთა შორის «ხუროთ-მოძღვარიო,» ამის ხელ-ქვეითნი ყოფილან ყველა ხელოსანნი კაცნი. მოვალეობა ამისი ყოფილა «შენება სასახლეთა და ეკლესიათა, არხებისა [2]), ხიდთა და ფუნდუკთა» [3]) (станція). აი ამ გვარს შენობებზე იხარჯებოდა ხაზინის ფული. მტრის დამარცხების შემდეგ თამარი აშენებდა შთამომავლობის სახსოვრად მონასტრებსა და ეკლესიებს, და რადგან საქართველოში არ იყო ისეთი მონასტერი, რომ თან სკოლაც არა ჰქონოდა გახსნილი, ვგონებთ, რომ მათ აშენების-თანავე სკოლებიც იხსნებოდა სამეფოს ხარჯითვე. მრავალი ეკლესიები და მონასტრები, აშენებული კავკასიის კლდე ღრეებში და უღაბურს ტყეებში, კასპიისა და შავ ზღვის ნაპირებზე, აქა-იქ

---

[1]) იხ. რჩეული IV გვ. 35.

[2]) იხ. იქვე 260 გვ.

[3]) იხ. იქვე გვ. 156.

თვით შუა დაღესტანშიაცა, ოსეთში და ჩერქეზეთში დღესაც ხმა-მაღლა ღაღადებენ თამარის დიდებას, მძლევა-შემოსილებას და მაღალს ჭკუას. შიგ შუა-გულ საქართველოში ეკლესიებს აშენებდა იგი ღვთის-მშობლის სახელზე, რადგან ეს ზეციური დედოფალი არის საქართველოს პატრონი, მფარველი და მეოხი წინაშე ღმრთისა. საქართველოს მონაპირე ქვეყნებში კი, საცა იმას ქრისტიანობა გაუვრცელებია, უშენებია ეკლესიები სამების სახელზე. ისეა მოფენილი ალაზნის მარცხენა მხარე (კახეთში) ნურის ქალაქამდე მონასტრებითა და ეკლესიებითა, მის მიერ აშენებულითა, როგორც ამბობს გადმონაცემი, რომ განცვიფრებაში მოდის მოგზაური მათის სიმრავლით. ას ოცის ვერსის სიგძეზე კავკასიის მთების მწვერვალები და ფერდობები, რომელნიც გადმოჰყურებენ კახეთს, სავსეა მონასტრებით და ეკლესიებით. მაგრამ ყველაზე უფრო შესანიშნავია ვარძიის ღვთის-მშობლის დედათა მონასტერი. ის დაიწყო თამარის მამამ გიორგიმ, მაგრამ ვერ დაასრულა. ახლა ამან უფრო გაადიდა. გამოაჭრევინა კლდისაგან ეკლესია და მონაზონთა საყოფელი სენაკები. ამისი ხილოვნება ახლაც აკვირვებს მნახველებს. ამბობენ, რომ ამის გამოკვეთაზე ხელმწიფის მოღალატეპი და სხვა ტუსაღები მუშაობდნენ. ამავე დროს უფლისციხეში ვიღაცა შავთელი კლდესა ჰკვეთავდა საეკლესიოდ. საქმეს რომ მორჩომილა, ამას კედელზე გამოუჭრია შემდეგი წარწერა: მე შავთელმა ერთი წერაქვი შვიდ დღეს ვისმარე ამას კვეთაში და ერთხელ არ გამილესია ისაო [1]).

[1]) საინტერესოა ვიცოდეთ, ვინ შავთელია ეს კაცი? იქნება ეს შავთელი ბერად შემდგარი პოეტი არის? ქრონიკონად ამ ნაწერს აქვს 110 (იხ. Грузія и Арменія, соч. Муравьева, часть I стр. 1.)

თუმცა თამარზე ლაპარაკი ჩვენ უნებურად გაგვიგრძელდა და თუმცა ჩვენც მოხარულნი ვიქნებოდით, რომ გრძელი სიტყვა მოკლედ და მძლავრად მოგვეჭრა, ცოტა გვეთქვა და ამ ცოტაში ბევრი გამოგვეხატნა, მაგრამ, რა ვქნათ, რომ ამ გვარს საქმეს იშვიათი ნიჭი უნდა, რომლითაც ჩვენ ვერ დავიტრაბახებთ. მაინც იმედი გვაქვს, შეცოდებათ არავინ ჩაგვითვლის სიტყვის გაგრძელებას თამარზე, რაგან იგი იყო გვირგვინი საქართველოს დიდებისა, გვირგვინი დედა-კაცებისა და გვირგვინი პატიოსნებისა. თუ ასეა, მაშ მის ცხოვრებაზე და ხასიათზე სიტყვის გაგრძელება საჭიროც არის და გვეპატიება კიდეცა.

თუმცა თბილისი შეადგენდა საქართველოს დედა-ქალაქს, მაგრამ მეფეები აქ არ სცხოვრებდნენ მთელ წლის განმავლობაში. არც ამათ, არც თავადებს არ უყვარდათ ქალაქებში ცხოვრება. აქ ცხოვრებდა განსაკუთრებით ვაჭარი ხალხი. მეფეს და თავადობას უყვარდა ქალაქებს გარეთ მაზრებში ყოფნა [1]. ასე იყო ძველის-ძველადგანვე. ამ ჩვეულებას მისდევდა მეფე თამარიცა. მას არა ჰქონდა ერთ ადგილას სამუდამოდ საცხოვრებელი სასახლე. ის ისე დაახლოვებული იყო ხალხთან, რომ მთელის წლის განმავლობაში რამოდენიმე ხანი უნდა ეცხოვრნა თავის სამეფოს ყოველს მაზრაში. სიღნაღის მაზრაში იმას ჰქონდა სასახლე ქიზიყის ბოლოს ყარაღაჯში. ამ ადგილს ხალხი ეძახის დედოფლის წყაროს. საინგილოში მისი სასახლე იყო თალის ქვემოთ ველზე, სადაც ახლა მთლად არის შენახული ეკლესია გუმბათიანი. ამ ადგილს უწოდებენ ბაზარს. ამავე მაზრაში არის ყიზ-ყალა (ქალთა-ციხე). სომხეთში სასახ-

---

[1]) იხ. ჟურ. «ივერია», 1879 წ.

ლე იყო დვინს, სამშვილდეში—ყიზყალას, ანუ ნადარბაზევს [1]) ის ჰსცხოვრებდა ზაფხულ კოლას და ცელის-ტბას; ზოგჯერ გადავიდის აფხაზეთს, ბეგუთს და ცხუმს [2]); ქართლში ჰქონდა სასახლე ნაჭარმაგევს [3]); კოჯორის მახლობლად—ტაბახმელას [4]); ახალციხის მახლობლად—ვარძიის მონასტერში დ სხვ. ასე, თამარი მუდამ ერთ ადგილას არ სცხოვრებდა, როგორც ყველა სხვა ქართველთ მეფეებიცა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ იმათ ეწადათ ხალხთან ახლოს ყოფნა, მისი საჭიროების ცოდნა და ადგილობრივვე სამართლისა და გამგეობის წარმოება. მეფე ხალხს უყურებდა როგორც შვილებს, და არა როგორც ქორი—წიწილებს. ის სცხოვრებდა თავის სასახლეებში, რომელთაც აშენებდა მეფის ხარჯით ხუროთ-მოძღვარი.

რადგან თამარი ხან ერთ ადგილას სცხოვრებდა, ხან მეორეს, ასე რომ მთელ წლის განმავლობაში მიმოივლიდა ხოლმე სამეფოს ყოველს კუთხეს და ყოველგან საკუთარი სასახლე ჰქონდა, ამისათვის ხალხს ეგონა, რომ მეფე მხოლოდ იმათ მაზრაში სცხოვრებდა და აქედამ ყამითი-ყამად გადადიოდა სხვა მაზრებშიცა. აი ამით აიხსნება კავკასიის ხალხების შეცილება—არა თამარი ჩვენში სცხოვრებდა,—არა ჩვენშიო.

რას აკეთებდა თამარი მაზრებში ცხოვრების დროს? «ლომი ბრჭყალთაგან საცნაურ არს, და თამარ საქმეთაგანო», ამბობს მატიანე [5]). სამეფო საქმეთაგან რომ მოიცლიდა, ის მა-

---

1) იხ. გეოგრაფ. ვახუშ. გვ. 166 და 168.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 337 და 333.

3) იხ. იქვე გვ. 334 და გეოგრაფ. ვახუშ. გვ. 250.

4) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 308.

5) იხ. გვ. 291.

შინვე დედა-კაცურად ხელ-საქმობდა. ის ართავდა ალექსანდრიით მოტანილს ვაჭრებისაგან მატყლს, ჰკერავდა ეკლესიებისათვის შესამოსლებსა და სხვა საკერავებსა და «თავის ხელითვე განუყოფდა ხუცესთა, გლახაკთა და ღარიბთა.» ხაზინიდგან ის არას აძლევდა ღარიბს ხალხს. ყოველს დღეს იმდენს ხელ-საქმობდა, რამდენსაც თავის საჭმელზე ჰხარჯავდა სახლში. ამ ხელ-საქმარს ის ჰყიდდა და მის ფასს ღარიბებს აძლევდა [1]. «მე ვარ მამა და დედა ობოლთა და მსაჯული ქვრივთაო» ამბობდა თამარი. იმას თვითონ არავინ დაუჩაგრავს უსამართლოდ, არც სხვისთვის მიუცია ნება მძლავრობისა. სომხები და მუსულმანები, რომელიც იმან დაიმორჩილა, ყველანი კმაყოფილნი იყვნენ იმისი. იმან დაამშვიდა ამათი ცხოვრება და მისცა ნება ეცხოვრნათ ჭკუიანად და დინჯად, როგორც მათი წესი და რიგი იყო. ამათ სთხოვდა მხოლოდ მორჩილებას, ხარჯს და კეთილად ცხოვრებას. თვითონაც თავის სასახლეში ძალიან წყნარად და ქრისტიანულად სცხოვრებდა. მის კარის ეკლესიაში დღეში სამჯერ ლოცვა იყო: «მწუხრი, დილეულ ჲ სამხრის.» სეფე-წულთაგან ვერავინ დააკლდებოდა ამ ღვთის ვედრებას. თუ ვინმე რასმეს დააშავებდა, ის მოქმედებდა მათზე სიტყვით, დარიგებით და ჩაგონებით. ერთის სიტყვით ის იყო ტაძარი სიმართლისა, გვირგვინი პატიოსნებისა და ჭური კაცობრივის ღირსებისა. ამისათვის უზომოდ უყვარდა ის ხალხს. მისი სახელი ქართველ კაცს ენაზე დაწებებული ჰქონდა. ყველანი იმას მეცადინეობონენ რამე ქება ეთქვათ თამარისათვის ლექსად. ბეჭედზე, ხმალზე, დანებზე, და მოხუცებულნი ჯოხებზე თამარის სახელს აწერდნენ; დარბაზებზე აგროსტიხურად

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 311, 312 და 337.

თამარის ქებას აჭრევინებდნენ; ახალ-გაზდანი ერთმანერთს მუსაიფის დროს თამარის საქებ ლექსებით ეჯიბრებოდნენ. ერთის სიტყვით ის ისეთი ძლიერი, წყნარი, მშვიდი, გონიერი, კაცთ-მოყვარე, მოწყალე და ძვირ-უხსენებელი ყოფილა, რომ ხალხს მასზე მრავალი არაკები შეუდგენია. რადგან ისინი შეადგენენ თამარის ხარაკტერისტიკას, მოვიყვან სამს მათგანს. 1) თამარი ისეთი მშვენიერი, წყნარი და ლმობიერი ადამიანი იყოვო, რომ მხეცებიც კი მას ემორჩილებოდნენ და თაყვანსა სცემდნენო. შარვანშამ იმას გამოუგზავნა ლომის ბოკვერი. ის ისეთი დიდი და საზარელი შეიქმნა, რომ მისებრი არ ნახულა კაცისაგან არც გარეული, არც შინაური. როცა ამას სასახლეში მოიყვანდნენ, თუმცა ორ-კეცი ჯაჭვით ეჭირათ, თამარს დაინახავდა თუ არა, გაიწევდა, გაითრევდა კაცებს, მივიდოდა მასთან, ჩაუდებდა მას კალთაში თავს და ლოშნიდა მას [1]. 2) სვანები ამბობენ, რომ თამარი არ მომკვდარაო; ის სცხოვრებს უშკულში ეკლესიის ქვეშ სარდაფშიო. თუ ეს ადგილი გახსნეს და თამარი ამოვიდა, დიდი უბედურება შეემთხვევა ქვეყნიერებასო [2]. 3) ერთ დღესასწაულს დღეს თამარი გელათში წირვაზე წასვლას ემზადებოდა. ამ დროს შემოვიდნენ მასთან და მოახსენეს: გლახაკი დედა-კაცი მოწყალებას გთხოვსო. მომიცადოს ცოტა ხანსაო, უბძანა თამარმა; მაგრამ ვიდრე ის თავს დაიხურავდა და ლეჩაქზე ლალებს გაიკეთებდა, გლახაკმა აღარ მოიცადა. თამარი გამოვიდა მოწყალების მისაცემად, მაგრამ ის ვეღარ ნახა, და ისე შერცხვა და ეწყინა, რომ მოიხა-

---

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 301, 312, 336.

[2]) იხ. Природа и Люди на Кав. и Закав., соч. Надеж., стр. 100.

და ლეჩაქი, თვალ-მარგალიტითა და ლალებით შემკობილი, რომლის თავზე დახურვაც იყო მიზეზი მისი დაგვიანებისა, გადაახურა თავზე ხახულის ღვთის-მშობელს და სთქვა: «მე აღარა ვარ ღირსი, რომ ეს ლეჩაქი თავზე კიდევ მეხუროსო» 1).

ასეთი საყვარელი მეფე იყო თავის ერისა თამარი. ის გამეფდა 17 წლისა, იმეფა 28 წელიწადი. ის ავად გახდა «დედობრივის უძლურებით» ნაჭარმაგევში, რომელსაც ახლა ქართლში კარალეთს ეძახიან. ძლიერ რომ დასნეულდა, ის თბილისში ჩამოიყვანეს ბალდახინით, მაგრამ ექიმებმა რომ ვერას უშველეს-რა, უკანვე წაიყვანეს ნაჭარმაგევს და აქ «დაიძინა თამარ ძილი იგი მართალთა» 18 იანვარს, 1212 წელს. მან ასახელა და გააძლიერა საქართველო და დაიმარხა მამათა თანა გელათში 1).

თამარის სახელმა და დიდებამ აღამაღლა ხალხში ქალის ღირსება და მნიშვნელობა; მიეცა მას სრული თავისუფლება მოქმედებისა; მაგრამ სამწუხაროდ იმათ ვერ ისარგებლეს კეთილად მინიჭებულის უფლებით: ისინი ძალიან თავს გავიდნენ, გაამაყდნენ, გაუტკბათ ცხოვრება იმ ზომამდე, რომ დედობრივი სირცხვილი, ნამუსი, უმანკოება და ერისთვის გულშემატკივრობა დაასუსტეს თავიანთ გულში. აღმოჩნდნენ «დედანი უწესონი, რომელთა-თანა აღრევითა» გაირყვნა დიდებულის თამარ მეფის შვილი ლაშა-გიორგი, «რომელი შეაცდუნეს დედათა.» მაღალ-წოდებას შემოეპარა რაინდული ცხოვრება, „რათა განიძღონ სიბილწე თვისი.“ მემატიანე აქ შემდეგ ნაირად მჭევრ-მეტყველებს: ვითარცა ერთ დროს ებრაელნი გაჭ-

1) იხ. იქვე გვ. 337 და соч. Муравьева «Грузія.»

1) იხ. მატიანე, გვ. 326, 334 და 338.

ძღნენ, განსხვავდნენ, გასუქდნენ და დაუტევეს გზა ქველ-მოქმედებისა, პატიოსნებისა და კეთილ-სინიდისიანობისა, სწორედ ეგრე იქმნა ქართველთ საზოგადოებაშიაც: „განძღეს და იშვებდეს, და მიდრკეს უწესოებად სიმვათა შინა“ [1]. მაგრამ ამ შექცევასა, სმასა და ჭამას დიდ-ხანს არ აცალა სიკვდილმა. ლაშა-გიორგი მოკვდა უზომოდ ფუფუნებითი და განცხრომითი ცხოვრებისაგან. გამეფდა მისი და რუსუდანი. მიჰყო ამანაც ხელი თავის ძმის საქციელს. ის დედასავით ძალიან ლამაზი ქალი იყო, ასაკში რომ მოვიდა მცირე-აზიის სულთანი მელიქი და შირვან-შაჰი ეხვეწებოდნენ ქმრობას, მაგრამ იმან უარი უთხრა და ჯვარი გადაიწერა იკონიის სულთნის ყილიჯ-არსლანის III-ს შვილზე მოგით-ედდინ-თოღრულ-შაჰზე, რომელმაც ქრისტიანობა მიიღო ამ მიზეზით. მაგრამ იმან უღალატა ქმარს და ეს უკანასკნელი რომ გაუწყრა, მაშინ დაიჭირა ის და ჩასვა ციხეში. იმოდენად უნამუსო შეიქნა, რომ არ მოერიდა ქვეყნის განკიცხვას და სრულიად მიეცა თავის გულის თქმათა დაკმაყოფილებას. ტყუილად ხომ არ არის ნათქვამი: «ადამიანის პირის-კანი ხახვის შუა გარსზე უფრო თხელია და თუ ერთხელ გაიხა, კამბეჩის ტყავზედ უფრო გასქელდება და შეიქნება ურცხვი.» ასე დაემართა რუსუდანსა. ქმრის დატუსაღების შემდეგ დაიბარა ოსეთიდგან ორი წარჩინებული გვარის კაცი და მიჰყო ხელი იმათთან უწესოებასა, ვიდრე მათთანაც ყოფნით გული არ გაუქსუვდა. მერმე ესენიც გარეკა და დაიბარა განჯის მთავრის შვილი და ახლა იმასთან შეურაცხ-ჰყო საწოლი თვისი. იმ ზომამდე დაჰკარგა მან გრძნობა ზნეობრივი, რომ ამ უცხო თათარს ეხვეწებოდა ქრისტია-

[1] იხ. ქართ. ცხოვრ. გვ. 341 და 342.

ნობა მიეღო და კანონიერი ჯვარი დაეწერა, მაგრამ იმან უა-
რი უთხრა.

მონღოლებისაგან გამოდევნილმა საქართველოსკენ ჯალალ-ედდინმა რომ შეიტყო ასეთი ქცევა რუსუდან დედოფლისა, მოინდომა მისი ქმრობა და ამ მიზეზით საქართველოს მეფედ გახდომა, რომ რა არის შეერთებულის ჯარებით შეებრძოლე-ბი ჩინგიზ-ხანის ჯარებსაო; მაგრამ იმან ცივა უარი შეუთვა-ლა სახელოვანს გმირს. ამისათვის ეს კაცი შემოესია თავის ას სამოცი ათასის კაცით 1227 წელს სამეფოს და სრულიად გააოხრა მისი აღმოსავლეთის მაზრები. ამისა გამო საქართვე-ლო ძლიერ დასუსტდა და დაუძლურდა. ამ გარემოებამ, ჯა-ლალ-ედდინის შემდეგ, ძლიერ გაათამამა ხვარაზმიისა და იკო-ნიის სულთნები. იმათ მოიწადინეს საქართველოზე გამოლაშ-ქრება. რუსუდანი შეშინდა, და 1233 წელს სთხოვა პაპას გრიგორი მეცხრეს შემწეობა ჯარით და ამ შემწეობისათვის მადლობის გადასახდელად ის დაჰპირდა საქართველოს ეკლესიის შეერთებას ლათინთ ეკლესიასთან. მაგრამ პაპასაგან პასუხმა დაიგვიანა. მაშინ ცბიერმა რუსუდანმა იხმარა პოლიტიკური ხე-ლოვნება. იმან დაუყოვნებლივ სთხოვა იკონიის სულთანს კაი-კაბადას მოყვრობა. ეს თანახმა გახდა და ამანაც დანიშნა თა-ვისი ასული თამარი, რომელიც თოღრულ შაჰისაგან ჰყვანდა, მის შვილზე ყიასდინზე, და რომ შეიყვაროს მტრის გული, გაუგზავნა მას მცირე-აზიაში მძევლად თავისი ძმის-წული, ტახ-ტის მემკვიდრე, დავით სოსლანი. ეს უკანასკნელი საქმე იმ მიზეზით მოიმოქმედა, რომ თავის შემდეგ საქართველოს ტახ-ტის გადაცემა თავის შვილის დავით-ნარინისათვის ეწადა. ამ სურვილმა შემდეგში გაჰყო საქართველო ორ სამეფოდ. მემ-კვიდრის საქართველოდგან გაშორების შემდეგ, იმან გამოაც-

ხადა თავისი შვილი ტახტის მემკვიდრედ. იმას ჰგონა ამის შემდეგ დავითიც უარს იტყვის თავის ნებით ტახტზედაო; მაგრამ ის სცხოვრებდა დიდის პატივით მცირე-აზიაში და სრულიადაც არა ჰქონდა განზრახვა ხელი აეღო სამეფოზე. ამასობაში გადის რამდენიმე ხანი. რუსუდანი ათხოვებს თავის ასულს თამარსაც და მზითევში აძლევს აწყვერის ეპარხიას [1]. ამასა და დავითს უყვართ ერთმანერთი და-ძმურათა, როგორც ნათესავებს და უზიარებენ ურთი-ერთს დარდსა და სიხარულს უცხოეთში. ამისათვის დავითი არ ნაღვლობს. ეს სწყინს მამიდას. ემდურის თავის ასულს და სთხოვს სიძეს მოჰკლას დავითი [2]; მაგრამ თამარი ესარჩლება ბიძა-შვილს. ამაზე რუსუდანი ცოფიანდება და სწერს სიძეს: «ჩემის ძმის-წულის სიკვდილი ამისათვის მსურსო, რომ ქრისტეს სჯულის კანონს არღვევს და ჩემს ასულს და შენს საყვარელს ცოლს ჰყვარობსო, რისა გამო ისიც მას ესარჩლებაო [3]). მაშინ ბარბაროსი მოტყუვდა და აღძვინდა: დაიჭირა ცოლი და ისე სცემა წიხლითა, რომ სრულიად დააოსა და დაალურჯა, დაულეწა ხატი და ჯვარი და უბრძანა ქრისტიანულად აღარ ელოცნა და მიეღო მაჰმადიანობა. მერმე დაიჭირა დავით სოსლანი და ზღვაში ჩააგდებინა, მაგრამ სიმართლე მიუძღოდა მას წინ და ამისათვის არ დაიღუპა, რისა გამო ის ახლა ორმოში ჩააგდეს, რომელშიაც მრავლად ბუდობდნენ გველები.

ამის შემდეგ რუსუდანი დამშვიდდა, და ნაცვლად იმისა, რომ მიაქციოს ყურადღება აოხრებულ სამეფოს გამაგრებას,

---

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 352.

[2]) იხ. იქვე გვ. 356.

[1]) იხ. იქვე გვ. 367.

ხალხის განათლებას და გამდიდრებას ვაჭრობითა და სხვა-და-სხვა ხელობის სწავლითა, მოიწადინა ევროპის ხალხების ჯვაროსნულ ლაშქრიანობაში მონაწილეობის მიღება. აი რასა სწერს ის პაპას: «ჩემი ძმა, საქართველოს მეფე გარდაიცვალა და მას მერმე მე გავმეფდი. ახლა გთხოვთ მაკურთხოთ და დამლოცოთ მეცა და ჩემნი ქვეშევრდომნიცა. ჩვენ მივიღეთ თხოვნა თქვენის მოადგილესი, რომელიც იმყოფება დამიეტაში, რომ ჩემი ძმა მიეშველებოდა იქ ქრისტიანებს. ის კიდევაც მოემზადა აესრულებინა თქვენი თხოვნა, მაგრამ წყეულნი თათარნი შემოესივნენ ჩვენს ქვეყანას, დიდი ვნება მისცეს ხალხსა და მოგვიკლეს ექვსი ათასი კაცი, ჩვენ იმათ არ ვერიდებოდით: გვეგონა, ისინი ქრისტიანები იყვნენ; მაგრამ როცა შევიტყეთ, რომ ისინი ქრისტიანნი არ არიან, შევყარეთ ჯარები, თავს დავესხით მათ, ამოვწყვიტეთ ოც-და-ხუთი ათასი, მრავალნიც დავატყვევეთ და განვდევნეთ ჩვენის ქვეყნიდგან. აი ამან დაგვიშალა და ვერ აღვასრულეთ თქვენის ლეგატის თხოვნა. ჩვენდა სასიხარულოდ ახლა შევიტყეთ, რომ თქვენის ჩაგონებით იმპერატორი უნდა მოვიდეს სირიაში, რომ განათავისუფლოს წმინდა ადგილები. უბრძანეთ ჩვენც შეგვატყობინონ, როდის უნდა წამოვიდეს ის, და დანიშნეთ დრო და ადგილი როდის და სად გამოვგზავნოთ ჩვენი სპასალარი იოანე !ჩვენის ჯარებითა, რომ უშველოს ქრისტიანებს და გაანთავისუფლონ წმინდა საფლავი ურჯულოთ ხელიდგან. უთუოდ გეცოდინებათ, რომ სპასალარმა იოანემ და სხვათა მრავალთა თავად-აზნაურთაც ჯვრით დაიდამღეს თავი და უცდიან ჯვაროსანთ მოსვლას. ამისათვის ჩვენ გთხოვთ, გამოგვიგზავნოთ საკუთრივ ჩვენ, აღმოსავლეთის ქრისტიანებს, ცალკე წერილი თქვენის ლოცვა-კურთხევითა.» ამ წერილზე პაპამაც უპასუხა და აქო-

წრილში რუსუდანისა და ქართველების სარწმუნოებრივი სიმტკიცე; აგრეთვე შეატყობინა, რომ ფრიდერიკოს იმპერატორი ერთ წლის შემდეგ გამოილაშქრებს თათრებისათვის წმინდა ადგილის წასართმევათო. მაგრამ ეს არ მოჰხდა 1228 წლამდე და ამ წლებს კიდე რუსუდანს აღარ სცალოდა. 1227 წელს საქართველო ჯერ ჯალალ-ედდინმა ააოხრა, მერმე მას მოჰყვნენ მონგოლები, რომელთაც დაიჭირეს აღმოსავლეთი საქართველო და სრულიად გაანადგურეს. რუსუდანი გაიქცა იმერეთში. «რუსუდანი ყოვლადვე დაემკვიდრა ლიხთ იქით და ვერღარა გადმოვიდეს ლიხთ აქეთ» [1]. ამისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს ყურს აღარ უგდებდა. ამასობაში მონგოლები დასეირნობდნენ საქართველოში და არბევდნენ ხალხს. ისინი არ წყნარდებოდნენ, რადგან რუსუდანი არ ურიგდებოდა იმათ. რადგან თავად-აზნაურობას არ ეწადა მისი შვილის გამეფება, ის ჯიბრზე არ ისმენდა მის ვედრებას შეჰრიგებოდა მტერს, და ვიდრე მისი შვილი არ აღიარა თავადობამ ტახტის მემკვიდრედ, არ დაემორჩილა მას. ამის შემდეგ სთხოვა რუსუდანმა მონგოლებსაც, რომ მისი შვილი მეფედ აღიარებინათ. ისინი თანახმა გახდნენ, და დაიბარეს თავისთან დავით-ნარინი; მაგრამ მონგოლებმა ის აღარ გამოუშვეს. რუსუდანს ეს ეწყინა, და «ტკბილისა შვილისა თვისისა ნაღვლითა მწარედ ილეოდა, დასნეულებული გარდაიცვალა თბილისს [2]).

ამის შემდეგ შეიყარნენ თავადნი: სარგის თმოგველი,

---

1) იხ ქართ. ცხოვ. გვ. 360.

2) ქრონიკონი არის ნაჩვენები 451, რომელიც უდრის 1233 წელს, მაგრამ ის გარდაიცვალა უფრო გვიან. ჩვენის აზრით 1239 წელს.

ათაბაგი შანშე, ვარამ გაგელი, ყვარყვარე ჯაყელი, და სხვანი, სთხოვეს წოინებს დაეხსნათ დავით სოსლანი პატიმრობიდგან და გაემეფებინათ. ვარამ გაგელმა და სარგის თმოგველმა ის მოიყვანეს მცირე აზიიდგან საქართველოში, მაგრამ წოინებმა გაგზავნეს უაენთან ჩინეთში, სადაც იმყოფებოდა რუსუდანის შვილი დავით-ნარინიცა. იქ ისინი დიდ ხანს დარჩნენ, რადგან მონღოლებმა არ იცოდნენ, რომელი მათგანი გაემეფებინათ. ბოლოს ორივეს დაუმტკიცეს მეფობა, რადგან იმერეთის თავად-აზნაურობას უყვარდა დავით-ნარინი, აღმოსავლეთის—საქართველოისას—დავით სოსლანი. ესენი პირველ ხანებში თანხმობით მეფობდნენ; მაგრამ გავიდა დრო, აეშალნენ ერთმანერთს. მაშინ ნარინი გადავიდა იმერეთში, გამეფდა იქ და გაცალკევდა საქართველოსაგან. ამას შეუდგა მტერობა და ულიტეს ერთმანერთი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქართველებმა, და ამან ისე მოაბეზრა ხალხი, რომ სიგელის შედგენით გაჰყვეს საქართველო ორ სამეფოდ [1]).

აი ასეთი შედეგი ჰქონდა რუსუდანის მოფობასა და მოქმედებას. ამის შემდეგ ნელ-ნელა ჩაესვენა საქართველოს პოლიტიკური თავისუფლების ვარსკვლავი სამარეში. მართალს ამბობენ ნასწავლნი კაცნი: «დედა-კაცთაგან სამეფონი კიდეც აღყვავდებიან და კიდეც დაემხობიანო.» ჩვენ უკვე ვსთქვით, რომ ქართველთ ერთობა და სამხედრო დიდება მათ აღაშენეს და ახლა ვხედავთ, რომ იგი ერთობა მათვე დააქციეს.

ამის შემდეგ საქართველოს ბედიც და უბედობაც ქალების ხელშია. მეფეებს ისე ატრიალებენ, როგორც ენებებათ. მათ გაიტაცეს თავიანთ მაგალითით მონღოლთ ქალებიცა. აი რაებსა სჩადის ჯიგდახათუნი, ცოლი დავით-სოსლანისა.

---

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 393.

სამეფოს ორად გაყოფის შემდეგ მეფე თავის ჯარებით ყაენთან წავიდა, რადგან დაებარებინა. სამეფოს გამგეობა მან ჩააბარა თავის ცოლს და პირველს ვეზირს ჯიქურს. ეს კაცი მეფის ძლიერ ერთგული იყო და ქვეყნის კარგად გამგეცა. მის დროს ქურდი და ავაზაკი არ მოიპოვებოდა სამეფოში, ამბობს მატიანე. ამანვე აღუშენა მეფეს „ისანთა პალატი," რადგან სამეფოს დიდი შემოსავალი ჰქონდა მისივე (ჯიქურისა) მეცადინეობით. მაგრამ ვერც ეს კაცი გადურჩა დედა-კაცის გავლენას. ჯიგდა-ხათუნის[1]) ბძანებით იმან დაიჭირა კახეთის გაღმა მხრის მთავარი თორღუა, გატეხა ფიცი, წააყვანინა კლდეკარს და კლდეზე გადააჩეხინა თვინიერ მეფის ცნობისა. დედოფალი ათამაშებს მეფეს, როგორც ენებება. იმას შვილი არა ჰყავს. ამ მიზეზისა გამო ის მეფეს ძალას ატანს მეორე ცოლიც შეირთოს. ის ასრულებს მის სურვილს. მოიყვანა ხასად ოსის ქალი ალთუნ, ამისგან იშვა გიორგი. ჯიგდა-ხათუნმა მაშინვე წაართვა დედას შვილი და თვითონ იშვილა. ამის მერმე ალთუნისაგან იშვა ასული თამარ. ჯიგდა დედოფალმა ესეც წაართვა დედას და მერმე ქმარს დაათხოვნინა სახლიდგან[2]); მაგრამ ამის შემდეგ ის მალე მოკვდა. მეფემ შეირთო ცოლად ახლა გვანცა, ქვრივი ავაგ ათაბაგისა, რომელიც იყო ცოლ-ყოფილი ივანე ათაბაგის შვილისა. ეს დედა-კაცი რაჭის ერისთვის კახაბერის ქალი იყო. ჯიქური ეწინააღმდეგებოდა მეფეს ამის შერთვისთვის. ამისათვის გვანცა და ის გადაეკიდნენ ერთმანერთს. მაგრამ ჯიქურს ძვირად დაუჯდა მასთან მტერობა.

[1]) ის იყო მონღოლი, მაგრამ ქრისტიანობდა, როგორც ამბობს ქართ. ცხოვ. გვ. 384.

[2]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 388.

იმან მიიმხრო სუმბატ ორბელიანი და მეფის ღალატობა შასწამა. მალე დამჯერებელმა მეფემ აღარ გამოიკითხა ჯიქურის სიმტყუნე და სიმართლე, დააჭერინა შუაღამისას ეს სახელოვანი კაცი, მოაყვანინა სასახლეში, რომელიც მტკვარს გადაჰყურებდა, გაალებინა ფანჯარა და გადააგდებინა მტკვარში; თვითონ იჯდა მეორე ფანჯარასთან და აზვიადებული უყურებდა თავის მსხვერპლს. მაგრამ ვერ გადურჩა გვანცაც სამართლის განსჯას. რა საწყაულითაც იმან ჯიქურს მიუწყო სიმართლე, იმავე საწყაულით მიეწყო მასაც სამართალი თავისივე ასულისაგან. აი რაშია საქმე:

ამ ხანებში მეფე დავითი აეშალა მონგოლებს. მოუვიდათ ჩხუბი. მეფე დამარცხდა. გვანცა და მის მიერ ნაშობი შვილი მეფისაგან, დიმიტრი, წოდებული შემდეგში თავ-დადებულად, მონგოლებმა ტყვედ წაიყვანეს. ამ დროს ხელში ჰყვანდათ იმათ მეფის პირველი შვილი გიორგიცა, რომელიც ალთუნისაგან იყო შობილი. რადგან მეფე აღარ ემორჩილებოდა იმათ, ამისათვის მოინდომეს მეფის ოჯახის მთლად გაწყვეტა. მაშინ შეშინებულმა გვანცამ თავისი შვილი დიმიტრი ერთ სახელოვან ნოინის ცოლს, რომელიც უშვილო იყო, კალთაში ჩაუდო და სთხოვა გადაერჩინა სიკვდილისაგან, და უთხრა, რომ ის არის დავით წინასწარმეტყველის ჩამომავალი. თხოვნა შეუსმინა ნოინის ცოლმა, წაესარჩლა დიმიტრის და გადაარჩინა დინასტია სიკვდილს. მაგრამ გვანცა კი, არ ვიცით, რა მიზეზით, ყველამ მოიძულეს. მისვე საკუთარს ასულს ხვაშაგს, რომელიც მას პირველ ქმრისაგანა ჰყვანდა, ისე შეეჯავრა დედა, რომ საწამლავი მისცა და მოჰკლა [1]). ასე, გვანცამ დინას-

---

2) იხ. ქართ. ცხოვ., გვ. 398.

ტია გადაარჩინა სიკვდილს, და თავისი თავი კი მის სიცოცხლეს ზედ-წააკლა.

მეფე დავითმა ახლა მესამე ცოლი შეირთო. ამას ერქვა ქსუქან. ის იყო «დიდისა ჯარმაღონ ნოინის ასული.» არც ეს დედოფალი იყო კეთილის სულისა და სინიდისისა. მაგრამ რაღა მარტო ამაზე ვამბობ: მთელს საზოგადოებას გაუჯდა ძვალრბილში ბიწიერება. აღიხოცა ღვთის შიში და მსახურება; გაირყვნა ზნეობა და სინიდისი. ამ დროს გარყვნილია მეფეც, დედოფალიც, ბერიც და ერიც. დედოფალი ჰყვარობს ბასილი უჯარმოელს. ბერი ჯერ მეფის საწოლს შეეხება, მერმე ხელს იღებს თავის ხარისხზე და ერისთაობას იჩემებს. მეფე უწყრება მას და სიკვდილით სჯის, დედოფალს ესა სწყინს და ქმარს საწამლავს აძლევს და ჰკლავს: როგორ თუ შენ გამიბედე და საყვარელი მომიკალიო [1]).

თუ გვანცა დედოფალი ორჯელ გათხოვდა, არც მისმა ასულმა ხვაშაგმა დააკლო რამე. ის იყო მამის ერთა შვილი [2]). როცა მისი დედა გათხოვდა მეფესთან, მაშინ მანკაბერდელმა, როგორც მზრუნველმა [3]), ის მიათხოვა მონგოლს, რომელსაც ერქო ხოჯა-შამშადდინი [4]). მაგრამ ეს ქმარი რომ მოუკვდა და შვილი არ დარჩა მისგან, მაშინ ის დაბრუნდა თავის მამის სამკვიდრებელში, და რამდენიმე ხნის შემდეგ თავის მზრუნველზე მანკაბერდელზე ჯვარი გადაიწერა [5]). ამ გარემოებას არ

---

1) იხ. იქვე გვ. 399, 409.

2) იხ. იქვე გვ. 388.

3) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ- 388.

4) იხ. იქვე გვ. 398.

5) იხ. იქვე გვ. 412.

ჰქონდა საქართველოსთვის კეთილი შედეგი. მანკაბერდელი უამისოთაც ძლიერ აღზვავებული [1]) იყო და ამ ქორწინებამ ის უფრო გააძლიერა. ხვაშაგმა თავისი მამის სამკვიდრებელიც ამას დაუმტკიცა საშვილის-შვილოდ. ამისა გამო მეფემაც თავის მხრით მისცა მას სიბდივნობა (президентъ государственнаго совѣта), რადგან ეს თანამდებობა სიცოცხლეში იმის სიმამრს ავაგს ეჭირა და ახლა მისი ასულისა და ქონების მემკვიდრე გახდა. ამ გვარს შემთხვევაში ქალებს ისეთი უფლება ჰქონდათ, როგორც მამა-კაცებს. თუ მამას ვაჟი-შვილი არ ჰყვანდა, მამულები მთლად ასულს ეძლეოდა. ასე მოჰხდა ახლაცა. ამ კანონის წყალობით მანკაბერდელმა დიდი მამულები შეიძინა. რადგან ქალებს ჰქონდათ მართლიერება მამის უძრავი და მოძრავი ქონებისაგან წილი მიეღოთ გათხოვების დროს ამისათვის მოინდომა მეორე ცოლის შერთვაცა, და წადილი კიდევაც აღისრულა. იმან შეირთო ახალ-ციხელის ასული, და მზითევში მიიღო «ყარსის მიმდგომი ქვეყანანი.» ახლა ის უფრო გამდიდრდა და გაძლიერდა. ის შეიქმნა ახლა ამირ-სპასალარიც, სიბდივანიც და ქვეყნის გამგებელიც. საქართველოს შესახებ მონგოლები ყველაფერს იმას ეკითხებიან. თვით მეფეც იმას პატივსა სცემს და ერიდება მის წყენას. მაგრამ მისი ხარბი თვალი ჯერ კიდევ არ არის გამძღარი. იმას უნდა იშოვოს თელავი და ბელაქანიც; მაგრამ მეფე არ აძლევს. მაშინ იმან განიზრახა მეფე დიმიტრის დაზე ჯვარის დაწერა, რომ რა არის ამ გზით შეიძინოს თელავიცა და ბელაქანიც. მაგრამ მეფის და თამარი არღუნ მონგოლის შვილსა ჰყვანდა ცოლად. მის სასიხარულოდ ქალს არ უყვარდა თავისი ქმარი,

---

[1]) იხ. იქვე 83.

და სცხოვრებდა იმასთან მხოლოდ იმისათვის, რომ ის საქართველოში იმყოფებოდა; არც თხოვდებოდა იმაზედ, თუ მას პირობა არ მიეცა, რომ აქ იცხოვრებდა. მაგრამ მონგოლს მამა არღუნი რომ მოუკვდა, ცოლი დასტოვა თბილისში, თვითონ წავიდა მამის სამძიმარზე მონგოლეთში. რამდენიმე ხნის შემდეგ დააპირა თამარის წაყვანაცა; მაგრამ ქალი უარზე შედგა, რადგანაც «ჭმაგდა მისი სარწმუნოება», და არ უყვარდა. ის გაიქცა მთიულეთში. ასტყდა ამაზე საჩივრები ყაენთან. ბევრს ეცადნენ წაყვანას, მაგრამ თამარი ვერ დაითანხმეს. მაშინ მანკაბერდელმა შეატყობინა ყაენს და სთხოვა: მეფის დას ქმარი, არღუნის შვილი აღარ სწადიანო. ყაენი დათანხმდა ამ ცოლ-ქმართ გაყრაზე, რადგან მონგოლებს ასეთი ჩვეულება ჰქონდათ: «როცა ქალი და ვაჟი ცოლ-ქმრობაზე დათანხმდებოდნენ, მაშინ ქალი გაიქცეოდა რომელსამე ნათესავთან და იქ დაიმალებოდა. სიძე მოვიდოდა და სთხოვდა საცოლოს, მაშინ სიმამრი ეუბნებოდა მას: ჩემი ქალი შენ გეკუთვნის, წადი მოძებნე, სადა იპოვი, წაიყვანე» [1]). არღუნის შვილმა თამარი ეძება და რომ ვერ იპოვა ეს ამბავი შეუდგა. თამარი გამოისყიდეს, და მანკაბერდელმა შეირთო ცოლად. მაშინ მეფემ მისცა მას თელავიცა და ბელაქანიც. მაგრამ როცა სადუნი მანკაბერდელი მოკვდა, დიმიტრისავე თხოვნით მის შვილს ხუტლუ-შას ანუ ხუტლუ-ბუღას მონგოლებმა ჩამოართვეს აკაგ-ათაბაგის მამულები და მისცეს მასვე დიმიტრის. ეს იწყინა ხუტლუ-შამ და მოაკვლევინა შემდეგში მონგოლებს მეფე დიმიტრი თავ-დადებული [2]).

---

[1]) იხ. Начало цивилизаціи Леббока გვ. 81.

[2]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 420, 423 424.

სამი ცოლი, რასაკვირველია, მარტო სადუნ მანკაბერდელს არა ჰყვანდა. ამაში მონაწილე იყო დიმიტრი მეფეცა. ამასაც სამი ცოლი ჰყვანდა ერთად. პირველი იყო ტრაპიზონის იმპერატორის ასული, მეორე იყო თათრის ქალი სოლღალა, მესამე ბექა დიდის ჯაყელის ასული ნათელა. როცა დიმიტრი მოჰკლეს მონგოლებმა, ესენი სამივენი თანა ჰყვანდა თავის შვილებით. ამათ დამალეს თავიანთი შვილები და თვითონაც დაიმალნენ, რადგან ყაენს იმათი დახოცვაც ეწადა [1]). ასე ამ სახით დედა-კაცებმა კიდევ გადაარჩინეს დინასტია სიკვდილს.

მაგრამ შესანიშნავია, რომ მატიანეს დამწერი საქართველოს ამ დროს ზნე-გარყვნილობას დედა-კაცებს აბრალებს. რათ იყო მეფე ლაშა-გიორგი და მის დროინდელი საზოგადოება გარყვნილიო?—ამისათვის რომ ის შეაცდინეს უწესო და უზნეო დედა-კაცებმა, «რათა განიძღონ სიბილწე თვისი» [2]). რად შეირთეს დიმიტრი მეფემ და სხვებმა სამ-სამი ცოლიო?—ამისათვის რომ „დედათა შეაცდინეს სოლომონისაებრ, ჲ ურიცხვითა კეთილითა აღვსებული სიბოროტედ მიდრკა“ [3]). მაგრამ განა მართალს ამბობს მატიანე? განა დედა-კაცები ატანდნენ ძალას მამა-კაცებს: არ იქნება თუ თითომ სამ-სამი არ შეგვირთეთო? მამა-კაცს ჰსურს სამი ცოლი ჰყვანდეს ერთად, და შეძლებაც ამის ნებას აძლევს, და აბა დედა-კაცი აქ რაშია დამნაშავე!? საზოგადოებაში გარყვნილების გამავრცელებელნი ისინი კი არ არიან, არამედ მოცალეობა, უხობა პურისა და ღვინისა. აი რას ამბობს ამის თაობაზე ქართლის ცხოვრება ერთ ადგილას: «ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს პირველიდ-

---

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 425.

[2]) იხ. იქვე გვ. 341. [3]) იხ. იქვე გვ. 418.

განვე თვისთა უფალთა. რამეთუ რა-ჟამს განდიდნეს, განსუქნეს, და დიდება ჰპოვონ და განსვენება, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარცა მოგვითხრობს ძველი მატიანე ქართლისა და საქმენი აწ ხილულნი“ 1). რასაკვირველია, ამით ჩვენ ის არა გვსურს ვსთქვათ, რომ ქალები უცოდველნი არიან ამ შემთხვევაში, მაგრამ მაინც თამამად ვაღვიარებთ, რომ ჩვენში ისინი ჰსჯობნებიან მამა-კაცებს. იმათი ლეჩაქი ისე დასაძრახისი არ არის, როგორც რომ მამა-კაცის ქუდი. ამ მოხსენებულს ზნეობა გარყვნილს, დაცემულს და ბნელით შემოსილს დროს ქართველთ საზოგადოებაში ისევ იმათი ლეჩაქი ბრწყინავს, ისევ ისევ ისინი მეცადინეობენ მოიპოვონ მალამო საზოგადო სნეულების მოსასპობლად და ხდებიან, როგორც ერის ზნეობის დამცველად, აგრეთვე ერთობისა და პოლიტიკურის თავისუფლების აღმადგენლად. აი ფაქტები მათის მოღვაწეობისა:

1289 და 1318 წლებს შუა 29 წლის განმავლობაში მოქმედებენ საქართველოს სასარგებლოდ სამცხე-კლარჯეთის მთავარი ბექა დიდი და ამისი ცოლი ვახახი. ამ ბედნიერ ცოლ-ქმართ პატრონობის დროს მტერმა არც თავის-თავს მისცა მოსვენება, არც ქართლ-კახეთის ერი მოასვენა. მშვიდობიანობა იყო მხოლოდ ამათ სამფლობელოში. აწიოკებულ-დაწიოკებულმა ხალხმა რამდენიმე წლის განმავლობაში ვერც მოხნა, ვერც მოთესა. ამისათვის ქართლში და კახეთში პური არსად მოიპოვებოდა, რა გინდ ფასი შეეძლიათ. ისე გაძლიერდა სიმშილი, რომ არა წმინდის ლეშს დაურიდებლად სჭამდნენ. აი ამ გვარს ულმობელს დროს ბექა და მისი ცოლი ვახახი მიიწვევენ ქართლის ხალხს სამცხეში, აძლევენ პურს ზოგს ფა-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 260.

სით, ზოგს უფასოდ; ვინც სრულიად ღარიბი და უსახლ-კაროა, ასაზრდოებენ თავისვე სამფლობელოში. «ფრიადსა და უზომოსა მოწყალებასა აძლევდა მეუღლე ბექასი ვასახი, რომელიც იყო ყოვლითურთ შემკობილი, ამბობს ქართ. ცხოვრება [1]). «იგი იყო აგრეთვე ობოლთა და უღონოთა აღმზრდელი» [2]). აქ სიტყვა «აღმზრდელი» ნიშნავს იმასა, რომ სახლოვანნი ცოლ-ქმარნი ობლებსა და ღარიბებს საჭმლითაც ასაზრდოებდნენ და წერა-კითხვასაც ასწავლიდნენ. ამ განზრახვით იმათ მიიწვიეს სასახლეში საქართველოს ყოველს კუთხიდგან განსწავლულნი მღვდელნი, ბერნი და ეპისკოპოსნი და ასწავლიდნენ ერს ღვთის ჰსჯულსა და კანონს. ამ სასარგებლო მოქმედებას ვასახმა მაშინ უფრო მოუმატა, როცა მოუკვდა ქმარი. გაღარიბებული მტრისაგან მონასტრები იმან გაამდიდრა სასმელ-საკვებავითა. რასაკვირველია, ამას იქმოდა იმ განზრახვით, რომ დაეცვა სამშობლო ქვეყნის არსებობა, დიდება და სალოცავნი. ამავე დროს იმანა და მისმა ასულმა ნათელამ დაუწყეს აღზრდა ტახტის მემკვიდრეს გიორგი ბრწყინვალეს (მეხუთეს). იმას ისეთი აზრები და ფიქრები გაუხსნეს და ისეთი მიმართულება მისცეს, რომ შემდეგში, როცა მეფედ გახდა, შეაერთა მთელი საქართველო თავის სკიპტრის ქვეშ, განათავისუფლა მონგოლთაგან, და ამისთვის იწოდა «გიორგი ბრწყინვალედ.» აი რას ამბობს ამ მეფეზე ვახუშტი: «იყო ივერია დაფანტული, სამეფოდ, სამთავროდ და საერისთაოდ— დაყოფილი. ამან სიბრძნე-გონიერებითა და ძლიერებითა თვისითა კვალად შემოკრიბნა და დაიმორჩილა; ვითარცა აღმაშე-

1) იხ. იქვე გვ. 437

2) იხ. იქვე გვ. 413.

ნებელმან აღაშენა ქვეყანანი, სჯული და სამოქალაქო წესნი გააბრწყინა, ეკლესიანი დარღვეულნი და მოოხრებულნი აღაშენა და განაახლა; რანი, მოვაკანი და შირვანი მოხარკე ჰყო თვისად; სძლო ყოველთა, სადა ჯერ იყო, ბრძოლითა დ ძლიერებითა, და სადა საჭირო იყო, სიბრძნე-გონიერებითა და მეცნიერებითა თვისითა დაამშვიდა» [1]. აი ამას გამოელოდნენ ბექა დიდი და მისი ცოლი ვახახი სამეფო ტახტის მემკვიდრის რიგიანად აღზრდისაგან: ეს ეწადათ, ესა ჰქონდათ გულში, როცა ისინი მეცადინეობდნენ ყაენთა წინაშე, რომ ჯერ მცირე-წლოვანი გიორგი საქართველოს ტახტის მემკვიდრედ ეცნოთ და ვიდრე ყრმა იყო ის, ბექა «მომღვრად და საქმისა მოურავად» დაეყენებინათ. ამათ არ უნდათ, რომ უცოდინარი, გამოუცდელი და უსწავლელი კაცი მეფედ გახდეს. ამისათვის ზრდიან იმას, როგორც რიგია, შთააგონებენ აზრს, რომ საქართველოს გაძლიერებისა და კეთილ-დღეობისათვის საჭირო ერის გაერთება და თანხმობა. და აი როცა ეხსნება მას ჭკუა-გონება, ეფურჩქნება ფიზიკური ძალანი, მაშინ მას ემორჩილებიან ბექას შვილებიცა და გამოჰყავთ მოქმედების ასპარეზზე, როგორც მეფე საქართველოსი. ამ სახით, საქართველოს გაერთება ერთ მეფის გამგეობას ქვეშ ისევ დედა-კაცების მეცადინეობით მოჰხდა, და მათმა ლეჩაქმა, მათმა ოსტატობამ, მზრუნველობამ კიდევ აღადგინა სამშობლო ქვეყნის პოლიტიკური ერთობა და ძლიერება.

ამის შემდეგ სამშობლომ იწყო მოშენება, მოკეთება და აღყვავება. ის ჩადგა კეთილად აღორძინების კვალში. ამის მერმე ერთ-ხნობით მეფენიც კარგნი იყვნენ. მაგრამ აქ კიდევ

---

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 450.

მძლავრი მტერი შემოეჯახა საქართველოს და წინ გადაეღობა ცხოვრების გზაზე. მოვიდა ლენგათემური. შვიდჯერ აიარა და ჩაიარა საქართველო სიგრძეზე და სიგანეზე, და რადგან დაუძინებელი მტერი იყო ქრისტიანის ხალხებისა, სადაც კი შემოჰხვდა რამე შენობა, დააქცია და ქვა-ქვაზე აღარ დასტოვა. ქვაბთა-ხევის მონასტერში შეხიზნული თავად-აზნაურთ ცოლნი და მონოზნები დაატყვევა და მოიწადინა მათი გამაჰმადიანება, მაგრამ ქალებმა უარი უთხრეს,—მამა-პაპურს ქრისტიანულს სარწმუნოებაზე ხელს არ ავიღებთო. ამაზე თემური დაემუქრა—ყველას დაგხოცავთო, მაგრამ ქართველთა დედათა სიმტკიცე ხასიათისა ვერ გასტეხა. განრისხდა ბარბაროსი: შეჰყარა ყველანი ერთად, შეაბა ქყვნები ტანზე და სამასხაროდ გამოიყვანა ჯარში: ეგონა ამით გასტეხდა მათს სიმტკიცეს. ამ დროს ერთმა დედა-კაცმა სთქვა: „ვაი ჩვენ დედა-ბრობასს! ეს რა გვექალარუნებიანო." ამითაც რომ ვერას გახდა მტერი, მერმე შეუკრა ყველას ხელ-ფეხი, დააწყობინა ზედიზედ ეკლესიის შუა ალაგას, წაუკიდა ღვთის ტაძარს ცეცხლი და ქრისტეს მოსავნი ყველანი დასწვა [1]. მართალია, ქართველებმაც იმას მაგიერი გადაუხადეს: ერთ დღეს ბაგრატ მეფემ იმას 12 ათასი რჩეული ჯარის კაცი ამოუწყვიტა, მაგრამ მაინც ამ ღვთის-რისხვა კაცმა ისე გალეწა სამეფო, რომ ვერანად გაჰხადა; დაირღვა სამეფო წესი, მოისპო ერთობა, მთავრებმა დაიპყრეს ქვეუნები და მოიწადინეს თავ-თავისად ცხოვრება და მართვა ქვეუნისა. აი ახლა იყო კიდევ საჭირო ჭკვიანი და გამჭრიახი მეფე, რომ მოესპო მიზეზნი ერის განყოფისა დ̃ გაცალკევებისა. ამ აზრს მიჰხვდნენ დედაკაცები დ̃

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 454.

შეუდგნენ მეფე გიორგის შვილის მცირე-წლოვანის ალექსანდრეს აღზრდას. ის აღზარდა «მრავალისა ჭირნახულითა» ბებიამ, ქუცნა ამირეჯიბის მეუღლემ [1]) და გაუხსნა სამეფოსთვის საჭირო ჭკუა-გონება, რისა გამო საქართველო ერთხელ კიდევ შეერთდა. ამავე დედა-კაცმა დაიწყო მოშენება მცხეთის ეკლესიისა, რომელიც თემურ-ლენგს დაექცია, მაგრამ ვერ დაასრულა— ავად გახდა და სიკვდილის დღეს მიანდო მისი დასრულება და შეკაზმა სამკაულითა მეფე ალექსანდრე პირველს. შესანიშნავია, რომ შემდეგშიაც ეს ეკლესია დედა-კაცებმა განაახლეს, როცა ის კიდევ მტერმა დააქცია. შესანიშნავია აგრეთვე, რომ სიონთა ღვთის-მშობლის ეკლესიის აღშენება სულ პირველად დაიწყო მეფემ გურამმა, მერმე განაგრძო ერთმა ქვრივმა დედაკაცმა და, როცა ესეც მოკვდა, შეასრულა მთელმა ერმა [2]) და მთავარმა ადარნასემ [3]). ასე ამ მხრით დედაკაცის მეოხებით ერის ცხოვრება დაადგა ისევ კეთილ აღორძინების გზას. ბებიასაგან აღზრდილი მეფე ალექსანდრე მხნე და ქვეყნის კეთილდღეობისთვის მზრუნველ კაცად გამოდგა. მან აღაშენა დაქცეული ეკლესიები, შეამკო სამკაულითა, «შეკრიბა მრავალნი წმინდანი და პატიოსანნი მონოზონნი და მოწესენი», განუახლა ეკლესიებს სიგელები, მოაშენა გაოხრებული სოფლები, ციხეები და ყოველნი ქრისტიანენი ფრიადსა მშვიდობასა და მყუდროებასა შინა ამყოფა» [4]) თავის ბებიის ქუცნა ამირეჯიბის

---

[1]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 473.

[2]) იხ. იქვე გვ. 164.

[3]) იხ. გეოგრ. ვახუშ. გვ. 188.

[4]) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 473 და 474.

მშობლის ჩაგონებით, აღზრდით და მის მიერ სამეფო საქმეებში გაწვრთნით და განსწავლით.

აი ასეთნი ჭკუიანნი, მცოდნენი, გამჭრიახნი და ქვეყნის მარგებელნი იყვნენ ქალები. მათ მიერ იყვნენ აღზრდილნი და გაწვრთნილნი საქვეყნო საქმეებში საქართველოს თითქმის ყველა უძლიერესნი მეფენი. ისინი იღებდნენ მონაწილეობას პოლიტიკურს საქმეებში, ერის განათლებაში და იცავდნენ ხალხის ერთობას და მშვიდობიანობას. ტყუილად ხომ არ არის ნათქვამი ანდაზად: «დედა-კაცმა თუ გაიწია, ცხრა უღელი ხარის უმძლავრესიაო»; დედა-კაცს მანამ ქმარი ჰყავს ამირანია, და როცა ქმარი მოუკვდება, ამირანთ ამირანიაო.» დიახ! ჩვენში კაცს არა ჰქონდა იმდენი მნიშვნელობა ერის განათლებაში, რამოდენიც რომ ქალსა. ქალი იყო ოჯახში ზნეობის დამამყარებელი, ხალხის აღმზრდელი და კეთილ-დღეობის გზაზე დამყენებელი. ასეთ მნიშვნელობას აძლევენ იმას ოჯახში და კაცობრიობის საზოგადო ცხოვრებაში ყოველგან პედაგოგიის კარგად მცოდნე პირნიცა. პესტალოცის აზრით საზოგადოება ისე კეთილად ვერა ზრდის და ვერ სწრთვნის კეთილ-ცხოვრებისათვის ადამიანს, როგორც ოჯახში დედა-კაცი. ხალხს საზოგადო ზრდილობას და გაწვრთნილობას დედა-კაცი აძლევს ოჯახში. მაგრამ ეს აზრი ამის მოწაფემ ფრებელმა უფრო გარკვევით ახსნა და დაამტკიცა. მისი აზრით დედა და დედა-კაცი არიან ნამდვილნი ხალხის მწვრთნელნი და განმანათლებელნი; იმათ მოჰყავთ ხალხის ცხოვრება მოძრაობაში; იმათ ხელშია უმაწვილობაში კაცის ბედი და უბედობა, და მისი მომავალი. სწორედ ასეთი იყო ქართველ ქალების ისტორიული მნიშვნელობა წარსულში, მისი მოქმედება, ვიდრე საქართველო სამ სამეფოდ გაიყოფებოდა. რანი იყვნენ დედა-კაცნი მეთხუთ-

მეტი საუკუნიდგან, რა მონაწილეობას იღებდნენ ერის ისტორიულ ცხოვრებაში, ამას კიდე ამ ისტორიულის სურათების გაგრძელება გვეტყვის.

მღ. დიმ. ჯანაშვილი.

(შემდეგი იქნება).

ციხე შიგნიდამ გატეხილი.

(შემდეგი *).

თავი მეცხრე.

დონ-კანდინო როდრიგეცი და დონ ხუან-მანუელ როზასი ერთმანერთს ჰგვანან.

იმ დილას, როდესაც ანგლიის რეზიდენტი მანდევილი სიმინდს უნაყავდა როზასს, ჩვენი ძველი მეგობარი დონ-კანდინო როდრიგეცი თავის სახლის ეზოში დასეირნობდა ყავის-ფერი სერთუკით მორთული.

სახეზედ ეტყობოდა, რომ იმ ღამეს იმას არა სძინებოდა. დონ-კანდინო დადიოდა და თავის-თავს ელაპარაკებოდა.

კარების დარახუნებაზედ შესდგა. მივიდა კარებთან და გაიხედა ჭუჭუტანიდამ, მაგრამ კაცის გულის მეტი ვერაფერი დაინახა, მერე მღელვარეს ხმით დაუძახა:

— ვინა ხარ?

— მე ვარ ჩემო საყვარელო მასწავლებელო.

— დანიელი?

---

*) «ივერია» №№ 7—8, 1882 წ.

— დიაღ, დანიელი, გამიღე კარები.

— გაგიღო?

— ხომ არ დაყრუებულხარ, გამიღე მეთქი გეუბნები.

— სწორედ დანიელი კი ხარ?

— გეუბნები დანიელი ვარ, გამიღე და ნახავ.

— გამიგონე: მაშ აბა შენი პირისახე ამ კარების ჭუჭუტანასთან მოიტანე, რომ ნამდვილად გაგარჩიო.

დანიელს უნდოდა წიხლი ეკრა კარებისათვის და შეემტვრია. მაგრამ თავი შეიმაგრა და დაემორჩილა თავის მასწავლებლის განკარგულებას.

— ჰო, ახლა კი ვხედავ, რომ დანიელი ხარ! უთხრა დონ-კანდიდომ და გაუღო კარები.

— დიაღ, მე გახლავარ ბატონო, რომელსაც ასე მტანჯავ.

— მოიცა, დანიელ, ადგილიდამ ნუ დაიძვრი! დაიყვირა დონ-კანდიდომ და დაუჭირა დანიელს ხელები.

— რას მიედებ-მოედები, ბატონო დონ-კანდიდო? რისთვის არ უნდა დავიძრა?

— მე მინდა, რომ ჯერ აქ, ნიკოლასის ოთახში შეხვიდე, მიუგო დონ-კანდიდომ და უჩვენა კარები.

— ჯერ ეს მითხარ, ხომ არა მომხდარა-რა?

— არა, არაფერი, მაგრამ ჯერ ნიკოლასის ოთახში შედი.

— შენ იქ გინდა მელაპარაკო?

— დიაღ, სწორედ ეგ მინდა.

— თანახმა ვარ, მაგრამ იმ პირობით კი, რომ ლაპარაკი ორს-სამს წამზედ მეტი არ გაგრძელდეს.

დანიელი დ კანდიდო ნიკოლასის ოთახში შევიდნენ. დონ-კანდიდომ დანიელს ხელი გაუშვირა და უთხრა:

— დანიელ, აბა მაჯა მინახე.

— მე გინახო მამა?

— დიახ, დიახ.

— მერე რისთვის?

— ამითი შეიტყობ, რომ ციხე გუშინდელს აქეთ მაქვს. რა გინდა დანიელ, ჩემგან, რას მიშვრები ამას?... ეს რა კაცი შემოიყვანე ჩემს სახლში?...

— გეთაყვა ტყუილ-უბრალოდ ნუ ლაპარაკობ. განა არ იცი, რა კაციც არის?...

— მე მაშინ ვიცნობდი მაგას, როდესაც ისევ ბავშვი იყო და წუთი-სოფლისა არა გაეგებოდა-რა. მაგრამ ეხლა კი აღარ ვიცი რა აზრისაა, როგორც ცხოვრებას ატარებს, ან დანაშაული ხომ არა მიუძღვის-რა სახელმწიფოს წინაშე. თუ დამნაშავე არ არის, მაშ რად მოიყვანე ღამე და რად მეუბნები, რომ ამაზედ არავისთან არა წამოსცდეს-რა. როგორ ვიფიქრო, რომ ის მთავრობის ერთგულია, როდესაც მას არცერთი ფედერაციის ნიშანი არა აქვს? არა, დანიელ, აქ რაღაც საიდუმლოება იმალება, მთავრობის წინააღმდეგ შეთქმულობა. რისთვის მირღვევ მყუდრო ცხოვრებას? ნუ თუ შენა გგონია...

— მე მგონია, ბატონო დონ-კანდინო, რომ შენ ჭკუაზედ შემცდარხარ, და რადგანაც ტყუილ-უბრალოდ დროს დაკარგვა არ მინდა, არ შეიძლება შესწყვიტო ეს ლაპარაკი და დროით შემოიყვანო ედუარდოსთან?

— რამდენს ხანს დარჩება ედუარდო ჩემს სახლში?

— ეგ ერთმა ღმერთმა იცის.

— მე ვერ მოვითმენ, რომ...

— ძლიერ კარგად მოითმენთ.

— დანიელ!

— ბატონო დონ-კანდინო, ჩემო საყვარელო მასწავლებე-

ლო, არ შეიძლება რამდენიმე სიტყვით გამოვხატოთ თვითე-ულის ჩვენგანის მდგომარეობა.

— ბძანეთ.

— მაშ გამიგონე: რომ გადამერჩინე ყოველს განსაცდელს, მე გიშოვეთ არანასთან სეკრეტრობის ადგილი,— მართალია თუ არა?

— მართალი გახლავს.

— მერე, თუ დღეს არა—ხვალ მაინც ბატონს არანას თავის სეკრეტრებით აჯანყებული ხალხი ჩამოაღრჩობს.

— ვაი-ვაი-ვაი-ვაი!... დაიკვნესა დონ-განდინომ.

— დიაღ, ბატონო, ჩამოაღრჩობენ გაუმეორა დანიელმა.

— სეკრეტრებსაც?

— სეკრეტრებსაც.

— გაურჩევლად?

— გაურჩევლად.

— საშინელებაა!

— დიაღ, სეკრეტრებს თავეთის მინისტრით ჩამოჰკიდებენ.

— მაშ ასე გამოდის: თუ სეკრეტრობას დავანებე თავი— როზასის მომხრეები მომკლავენ და თუ ისევ სეკრეტრად დავრჩი, მაშინ ხალხი ჩამომაღრჩობს!...

— აი ეგრე ილაპარაკო! ეგ სწორედ აგრე იქნება.

— ეს შენის წყალობით ჩავარდი ორს წყალს შუა, დანიელ.

— ნუ გეშინიან, ხელსაც ვერავინ გახლებს, თუ მე გამიგონებ.

— მაშ რა უნდა ვქნა? მითხარი.

— აბა ახლა ესეც გაიგონე: ჩვენ ეხლა ხომ იმისთანა დროში ვართ, როდესაც ან როზასმა ლავალე უნდა დაამარცხოს ან ლავალემ როზასი?

— ეგ მართალია.

— თუ როზასმა გაიმარჯვა, მაშინ არანა იქნება შენი მოვარგელი და თუ ლავალემ გაიმარჯვა, მაშინ ედუარდო დაგიხსნის ურველის განსაცდელისაგან.

— ედუარდო?

— დიაღ, ედუარდო; რაღა საჭიროა ტყუილ-უბრალოდ უბედობა.

— მაშ...

— მაშ ისა, რომ ედუარდო შენს სახლში დარჩება, სინამ ჩემი ნება იქნება.

— მაინც...

— სხვა უჩემო კაცი პირდაპირ გეტყოდა: ბატონო დონ-კანდინო, მე დიდის კმაყოფილებით წავიკითხე ლავალეს ბმანება ჯარების შესახებ, რომელიც თქვენ გადაგეწერათ და მომეცით დღეს საღამოზედ; მხოლოდ ნუ კი გეწყინებათ დონ-კანდინო, თუ ამ ქაღალდს როზას ჩაუგდებ ხელში თქვენის ქცევით მოთმინებიდამ გამოსული...

— კმარა, კმარა, დანიელ!

— განა რომ ეხლა კმარა. მაშ ხელი დაჰკარ.

— ღმერთო დიდებულო! მე არც ჭკუს და არც არას თქმა არ შემიძლიან. მე პატარა როზასი ვარ. ჩვენი სტომაქები საშინლათ ჰგვანან ერთი-ერთმანერთს: შეჰყვირა დონ-კანდინომ, რომელიც აღელვებული დადიოდა ოთახში.

— რაო, რაო,—შენ ორგანიზმით როზასსა ჰგავხარ?..

— როგორც გაჭრილი ვაშლი, დანიელ.

— აი დასწყევლა ღმერთმა, აი ტყუპები სადა ყოფილან! თუ ღმერთი გწამს დონ-კანდინო, ამიხსენ რაში ჰგავხართ შენა დ

როზასი ერთმანერთს? თუ ეს მართალია, მე და ედუარდო ამ წამშივე დიდს ღვაწლს დავსდებთ ქვეყანას.

— მე არა ვსტყუი დანიელ, მე და როზასი ისე ვგევართ ერთმანერთს, როგორც ტყუპები, სთქვა დონ-კანდინომ, რომელიც დანიელის ხუმრობას ვერ მიხვდა.

— რაშია, რაში გგ მსგავსება?

— იმაშია, დანიელ, რომ მეც სუყველასი მეშინიან.

— რათა გგონია, რომ ბატონს გუბერნატორს ეშინოდეს?

— მე ვიცი რათაც. გუშინ სასამართლოში შენთვის დოკუმენტების კოპიოებს ვსწერდი, როგორც ნათქვამი გაქვს. ამ დროს ბატონი მინისტრი რაღასაც ეჩურჩულებოდა ბატონს გარრიგორს და... და... როგორ გგონია, რას ეუბნებოდა ბატონი დონ-ფილიპე?

— მე ვერ გამოვიცნობ, ისევ სჯობიან შენ მითხრა.

— ის ეუბნებოდა, ვითომც ბატონს გუბერნატორს ორი ბოჩკა ოქრო გაეგზავნოს გემითა და ვითომც თვითონ გუბერნატორიც დღეს თუ ხვალ, სამზღვარს-გარედ წასვლას აპირებდეს, ამისთვის რომ ეხლანდელის ცუდის მდგომარეობისა ეშინიანო.

— მართალია?

— ასე კი სთქვა ბატონმა მინისტრმა და.

— უყურე ერთი და!

— მეც სწორედ მაგასა ვგრძნობ: ის მდგომარეობა, რომელშიაც ეხლა მე ვიმყოფები, ძლიერ მაშინებს.

— შენცა?

— მეცა, მეგობარო, მეცა. აი სწორედ ამაში ვგევართ მე და როზასი ერთმანერთს.

— იქნება აგრე იყოს, უთხრა დანიელმა, რომელიც ისევ დონ-კანდიდოს წინანდელს სიტყვებზედ ფიქრობდა.

— ეს ასე არ იქნებოდა, თუ მე და როზასს ერთ-გვარი აგებულება არა გვქონდეს.

— მაშ ოთხი ბოჩკა ოქრო გაგზავნეს გემით, ჰა?

— ოთხი, დანიელ, ოთხი.

— და თვითონაც ეშინიან?

— ეშინიან, მეგობარო, ეშინიან: ასე სთქვა ბატონმა მინისტრმა.

— ამის შესახებ ბატონს არანას სხვა არაფერი ულაპარაკნია?

— როგორ არა, ილაპარაკა. «ჩემო მეგობარო, უთხრა იმან გარრიგორს, ჩვენს თავზედაც უნდა ვიფიქროთ. მართალია, ჩვენ არავისთვის ბოროტი არ გვიქნიათ, პირიქით, რაც კი შეგვეძლო, სიკეთესა ვშვრებოდითო, მაგრამ მაინც ურიგო არ იქნება, რომ როცა ბატონი გუბერნატორი გაიქცეს, ჩვენც თან გავყვეთო.» სწორე გითხრა, დანიელ, მეც თვითონ ასე ვიზამ.

— გარრიგორმა რაღა უთხრა?

— ის უფრო სხვა ნაირად ფიქრობს.

— დარჩენა უნდა.

— არა, არც იმას უნდა დარჩენა; ის ამტკიცებდა, რომ ჩვენ გუბერნატორს არ უნდა მოუცადოთო, რა წამსაც საქმე გასჭირდეს, ჩვენ თვითონ გავიქცეთო. მერე ისე ჩუმად დაიწყეს ლაპარაკი, რომ ვერაფერი გავიგე.

— ურიგო არ იქნებოდა ყურები კარგად გამოგეწმინდა.

— ჩემზედ ჯავრობ, ჩემო საყვარელო დანიელ?

— არა, ბატონო, სულაც არა ვჯავრობ. რაკი ესლაცა და შემდეგშიაც მე შენ დაგიფარავ ყოველ განსაცდელისაგან, ამისათვის შენც ერთგულად უნდა მემსახურო.

— განა ერთგულად არ გემსახურები, დანიელ?.., და განა ამ ერთგული სამსახურით ჩემს თავს განსაცდელში არ ვაგდებ?

— სრულიადაც არა; ეხლა კი წავიდეთ ედუარდოსთან, ბატონო დონ-კანდინო.

— წავიდეთ, წავიდეთ, ჩემო საყვარელო დანიელ,—ედუარდო ჩემს კაბინეთშია.

მეგობრებმა ერთმანერთი ნახეს. ედუარდოს მოსწყენოდა შინ ჯდომა და უნდოდა წასულიყო თავის მჯირფას ამალიასთან, მაგრამ დანიელმა რის ვაი-ვაგლახით დაარწმუნა, რომ არ წასულიყო. ამ ლაპარაკის დროს, ერთგულმა ფერმინმა, რომელიც დანიელმა ამალიასთან დასტოვა, მოუტანა ამალიას წერილი, რომელშიაც სწერდა დანიელს დროით მიშველებოდა მას, რადგანაც ერთის საათის უკან პოლიცია იმის სახლის გაჩხრეკას აპირებდა...

თავი მეათე.

.პოლიცია ამალიას სახლში.

დანიელი მაშინვე თავის სახლში წავიდა, მოახტა თავის ქურანს ცხენს და გაექანა ამალიასკენ.

ამალიამ უველაფერი მიალაგ-მოალაგა და დაიწყო ზალაში სიარული. უეცრად იმის სახლის წინ ცხენები შედგნენ. ეს ხუთი თუ ექვსი წამის შემდეგ მოხდა, როდესაც ამალიამ ფერმინი გაგზავნა დანიელთან.

მარტოდ-მარტო, თავის-თავის ამარად, დარჩენილმა ამა-

ლიამ ვეღარ შეიმაგრა გული, იგი გაუვითლდა და მუხლებში მოსწყდა ისე, რომ გულ-წასულივით მიუსვენა კრესლოში, მაგრამ უოველსავე ღონისძიებას ხმარობდა, რომ შიში არ შესტყობოდა.

პედრომ შემოიყვანა ზალაში დონ-ბერნარდო ვიქტორიკა, პოლიციის კომისარი და ნიკოლოზ მარინო.

ვიქტორიკამ თავი დაუკრა ამალიას და უთხრა:

— ქალ-ბატონო, მე პოლიციის უფროსი გახლავარ და ვალად მადევს გავჩხრიკო ეს სახლი: ასეთია გუბერნატორის ბძანება.

— ეს ბატონებიც ჩემი სახლის გასაჩხრეკად მოსულან? ჰკითხა ამალიამ მარინოზედ და პოლიციის კომმისარზედ.

— ეს ბატონი მაგ განზრახვით არ მოსულა, ეს კი პოლიციის კომმისარია.

— შეიძლება შევიტყო, რა ანუ ვინ გინდათ მოსძებნოთ ამ სახლში?

— მაგას ერთი წამის შემდეგ გეტყვით, მიუგო ვიქტორიკამ.

ამალიამ დარეკა ზარი დ უთხრა ლუიზას, რომელიც იმავწამს მოვიდა.

— გაუძეხი ამ ბატონს და გაუღე ყველა ოთახების კარები, რომლებიც კი გიჩვენოს.

ვიქტორიკამ ამალიას თავი დაუკრა და გაჰყვა ლუიზას ოთახების გასაშინჯად.

ვიქტორიკამ და კამმისარმა დაიარეს ყველა ოთახები, მაგრამ საეჭვო ვერა-იპოვეს-რა. ეს კი შენიშნეს, რომ გაშინჯულის ოთახების მოწყობილობა არ ამტკიცებდა ამალიას ფედერაციის ერთგულებას.

— შეიძლება დაუჯეროთ მარინოს, რომ აქ დამალული არაფერია, ფიქრობდა ვიქტორიკა,—მაგრამ ეს კია, რომ ამ სახლში უნიტარებს დამშლელი არავინა ჰყავთ...

ვიქტორიკა ამალიას მოსართავს ოთახში შევიდა, რომლის მორთულობამაც ძლიერ გააკვირვა.

— შენ, კი, ქალო, აბა ეს შკაფები გააღე, უთხრა მან ლუიზას.

— თქვენ რა ხელი გაქვსთ ტანისამოსის შკაფებთან, ბატონებო? უთხრა ლუიზამ და დააშტერდა ვიქტორიკას თავის ლამაზის თვალებით.

— ბევრს ნუ ლაპარაკობ!... რასაც გიბძანებ გააკეთე.

— ხედავთ, რა ცნობის-მოყვარულნი ყოფილხართ! ჰა, ნახეთ. უთხრა ლუიზამ და გაუღო შკაფის კარები.

— კარგი, მიხურე.

— აბა ახლა ეს კარები გაგვიღე.

— ესა?

— დიაღ, ესა.

— ეგ ჩემი ოთახის კარებია.

— იყოს, გააღე.

— იქ არავინ არის.

— შენ გეუბნებიან, გააღე მეთქი!

— არა, ბატონო; უკაცრავად, მე ვერ გაგიღებთ; თუ გნებავთ, თქვენ თვითონ გააღეთ.

ვიქტორიკა მრისხანის თვალებით დააშტერდა ამ ათის წლის გოგონას, რომელიც ასე მკვახე-მკვახედ ელაპარაკებოდა, და მერე თვითონ გააღო კარები და შევიდა ლუიზას ოთახში.

— შენც შემოდი, ქალო, უთხრა მან ლუიზას, რომელიც ამალიას მოსართავს ოთახში დარჩა.

— შემოვალ, თუ ამ ბატონსაც უბძანებთ რომ შემოვიდეს, მიუგო ლუიზამ და უჩვენა კამმისარზედ, რომელიც ოთახის მორთულობას შინჯავდა.

კამმისარმა მრისხანედ შეხედა ლუიზას, მერე თავი დაანება ოთახის შინჯვას და შეჰყვა ვიქტორიკას.

— გეთაყვა ლოგინს ნუ მიწეწავთ, უთხრა ლუიზამ ვიქტორიკას, რომელმაც ლუიზას ნაალი ააბრუნა.

— ეს კარები სადღა გადის?

— გზოში.

— აბა გააღე.

— გამოსწიეთ და თვითონ გაიღება.

ვიქტორიკამ უბძანა კამმისარს დაეთვალიერებინა გზო, თვითონ კი ლუიზათი წავიდა იმ ფლიგელისაკენ, სადაც წინად ედუარდო იწვა.

— ეს ოთახი ვიღას უჭირავს?

— ბატონს დონ-დანიელს, როდესაც ღამე აქა რჩება, მიუგო ლუიზამ.

— კვირაში რამდენჯერა რჩება აქა?

— ქალ-ბატონმა მიბძანა ოთახი გიჩვენოთ და არა გიამბოთ, რაცა ხდება აქა.

ვიქტორიკამ ენაზედ იკბინა, მაგრამ ვერა გააწყო-რა. მერე დაიარა სხვა ოთახებიც, მაგრამ ვერსად ვერაფერი იპოვნა.

ამ ოთახების გაჩხრეკის დროს ზალაში სრულიად სხვა ამბავი ხდებოდა.

როგორც კი ვიქტორიკა და კამმისარი წავიდნენ ოთახების გასაშინჯად, ამალიამ უთხრა მარინოს: შეგიძლიანთ დაჯდეთ, თუ ვიქტორიკას ელით.

ამ დროს ამალია გაწითლებული იყო, მარინო კი გაუგით-

ლებული, რადგანაც ამალიას მშვენიერება მას ჭკუიდამ შლიდა და ვერაფერი კი ვერ გაებედნა ამ დროს ამ ამპარტავანის ქალისათვის.

— ჩემი განზრახვა, უთხრა მარინომ და დაჯდა, ამალიაზედ მოშორებით,—ჩემი განზრახვა ის არის, რომ დაგეხმაროთ ამ გაჭირვების დროს.

— გმადლობ, მიუგო ცივად ამალიამ.

— ჩემი წერილი ხომ მოგერთვათ დღეს დილას?

— მე რაღაც ქაღალდი მივიღე, ვიღაც ნიკოლოზ მარინოსაგან ხელ-მოწერილი, რომელიც იქნება თქვენც იყოთ.

— დიაღ, მე გახლავარ, უთხრა მარინომ,—იმ წერილში, ანუ როგორც თქვენა ბძანებთ, იმ ქაღალდში მე თქვენ გატყობინებდით ამ განსაცდელს.

— არ შეიძლება შევიტყო, რისთვისა სწუხდებოდით ჩემთვის?

— მე მსურდა მიგეღოთ ყოველივე საშუალება ამ განსაცდელის თავიდამ ასაცილებლად.

— მაგითი ჩემს შესახებ ერთგულობას იჩენ, მაგრამ თქვენ პოლიტიკურ მეგობრებს კი ორგულად ექცევით, ამისთვის რომ მაგ ნაირი თქვენი ქცევა ღალატობაა.

— ღალატობა!

— დიახ, მე აგრე ვფიქრობ.

— ეგ მეტის-მეტია, ქალ-ბატონო!

— მაგისთანა ქცევას სხვა სახელი არა აქვს.

— მე ვცდილობ ჩემს ნაცნობებს სიკეთე ვუყო. ამასთანავე ვიცოდი, რომ კუიტინოს შემდეგ, საეჭვო კაცი ამ სახლში აღარ დადგებოდა. დონია მარია-ხოზეფა ესკურრა მაინც სდევნიდა ამ სახლს ისე, როგორც მე ვცდილობ დაფარვას. დღეს

დილით მარია-ხოზეფამ შეატყობინა გუბერნატორს, რომ ამ სახლში იმალება სამართლისაგან დევნული კაცი, რისა გამოც გუბერნატორმაც უბძანა ვიქტორიკას გაეჩხრიკა ეს სახლი. მე ეს გავიგე და თან გამოვყე ვიქტორიკას, რომ დავხმარებოდი ამ შემთხვევაში, აი ჩემი საქციელი ამ საქმეში, და თუ ჩემს მეგობრებს ვღალატობ, ამის გასამართლებელი მიზეზებიცა მაქვს. ეს მიზეზები პატივსაცემნი არიან. რაღა გითხრათ იმაზედ, რომ მას აქეთ, რაც თქვენა გნახეთ, ჩემი გული მე აღარ მეკუთვნის! მას აქეთია ვცდილობ დავუახლოვდე ამ სახლს და ჩემი შეძლება, განვლენა...

— თქვენი შეუსაბამო ლაპარაკი მაიძულებს მე მოგშორდეთ, რადგანაც თქვენი აქ ყოფნა ჩემთვის სასიამოვნო არ არის, უთხრა ამალიამ და გავიდა თავის საწოლს ოთახში, სადაც იგი დაჯდა დივანზედ გაბრწყინვებული თავის დიდებულის სიტურფით.

— მაშ დამაცადე, მე ამაყო უნიტარების სიტურფის ღმერთავ! დაიღრიალა მარინომ და სიბრაზისაგან გაყვითლდა.

ამალია იქამდის იჯდა მარტო, სინამ ვიქტორიკა და ლუიზა არ დაბრუნდნენ უკან.

— ქალ-ბატონო, უთხრა ვიქტორიკამ, მე აგასრულე პირველი ნაწილი ჩემის მონდობილობისა და თქვენს საბედნიეროდ შემიძლიან მოვახსენო გუბერნატორს, რომ ამ სახლში ვერ ვიპოვე ის კაცი, რომლისთვისაც გავჩხრიკეთ ეს სახლი.

— შეიძლება შევიტყო, ბატონო პოლიციის უფროსო, რა კაცია ის კაცი? და ან რა მიზეზით გაჩხრიკეთ ჩემი სახლი.

— არ შეიძლება, ქალ-ბატონო, ეს თქვენი მოახლე აქედამ დაითხოვოთ?

ამალიამ ანიშნა ლუიზას და ისიც წავიდა.

— მე მინდა თქვენ ცოტაოდენი რამ გკითხოთ.

— თქვენი ნებაა, ბატონო, ბძანეთ.

— თქვენ იცნობთ დონ-ედუარდო ბელგრანოს?

— დიაღ, ვიცნობ.

— როდის აქეთ?

— ეს ორი თუ სამი კვირაა, რაც გავიცანი, მიუგო ამალიამ და ყურებამდის გაწითლდა, რაკი სიცრუე უნდა ეთქვა.

— არა, უფრო წინადაც უნახავთ ის თქვენს სახლში.

— მე სწორე პასუხი მოგახსენეთ.

— შეგიძლიანთ დაამტკიცოთ, რომ დონ-ედუარდო ბელგრანო მაისიდამ დაწყებული აქამდის თქვენს სახლში არ იმალებოდა?

— მე საჭიროდ არა ვრაცხავ მაგის დამტკიცებას.

— მაშასადამე, მართალია.

— არც ეგ მითქვამს.

— მაშ რისთვის არ გინდათ დაამტკიცოთ, რომ ის აქ არა ყოფილა?

— ამისთვის რომ ეგ თქვენი ვალია, ბატონო.

— არ იცით ეხლა ის სად არის?

— ვინა?

— ბელგრანო.

— არა, ბატონო, არ ვიცი, და თუ გინდ ვიდეც მცოდნოდა, არ გეტყოდით, მიუგო ამალიამა წყნარად და მართებულად.

— თქვენ იცით, რომ მე გუბერნატორის სასტიკს ბძანებას ვასრულებ? უთხრა ვიქტორიკამ და შეინანა რომ რბილად ეპყრობოდა ამალიას.

— ეგ აგი წეღან შემატყობინეთ.

— მაშ თუ შეიტყვეთ, რიგიანი პასუხი უნდა მომცეთ ბატონო.

— კარგად ვიცი, ბატონო, როგორის მართებლობით უნდა მოვექცე სხვას და ისიც ვიცი სხვაც როგორ უნდა მომექცეს. თუ ბატონი გუბერნატორი ანუ ბატონი ვიქტორიკა ჯაშუშებში საჭიროებენ, ტყუილ-უბრალოდ თავს ნუ შეიწუხებენ.—იმათ ამ სახლში ვერ იპოვიან.

— თქვენ სხვას კი არა, თქვენს თავს აბეზღებთ.

— ეგ როგორ?

— თქვენ გავიწყდებათ, რომ პოლიციის უფროსს ელაპარაკებით და ამ ლაპარაკში უნიტარების თანაგრძნობას იჩენთ.

— ეგ ცოდვა არ არის, ბატონო, იმ ქვეყანაში, სადაც უნიტარები ათასობით სცხოვრობენ.

— სამშობლოს და თავის-თავის დასაღუპველად, უთხრა ვიქტორიკამ და შეიჭმუხნა წარბები,—მოვა დრო, როდესაც მათი რიცხვი შემცირდება.

— თუ გაბევრდება?

— ქალ-ბატონო!

— რა გნებავთ, ბატონო.

— თქვენ თქვენის სქესისამებრ არ იქცევით.

— არც თქვენ იქცევით, როგორც შეგეფერებათ.

— თქვენ თქვენის სიტყვებისა არ გეშინიანთ ქალ-ბატონო?

— არა, ბატონო. ბუენოს-აირესში მხოლოდ კაცებს ეშინიანთ, თორემ ჩვენ, ქალებს, არ გვეშინიან და შეგვიძლებთ ჩვენის ღირსების დაცვას, რომლისაგანაც კაცებს ხელი აუღიათ...

— ამ ქალებთან ლაპარაკი ხათაბალაა! იფიქრა ვიქტორიკამ.

—ეხლა კი გავათავოთ, უთხრა მან ამალიას,—აბა ამ საწერი სტოლის უჯრას გამოსწიე.

— ეგ რისთვის, ბატონო?

— მე უკანასკნელი ჩემი მოვალეობა უნდა ავასრულო.

— რა მოვალეობა?

— თქვენი ქაღალდების გაშინჯვის შესახებ.

— ეგ მეტის-მეტია, ბატონო, თქვენ აქ კაცის საძებრად მოხვედით; როგორც ხედავთ ის აქ არ არის და მე სხვას არაფერს გაგაშინჯებთ ამ სახლში.

ვიქტორიკამ გაიღიმა და უთხრა:

— გააღეთ, ქალ-ბატონო, თუ შეიძლება.

— არა, არ შეიძლება.

— მაშ არ გინდათ გააღოთ?

— არა.

ვიქტორიკა მივიდა საწერ სტოლთან, რომელშიაც გასაღები იყო გაკეთებული, მაგრამ ამ დროს მარინო, რომელსაც ეს ლაპარაკი ეყურებოდა, გაექანა და შევიდა იმათთან, რომ ეგებ ეხლა მაინც მიეზიდა ამალიას გული.

— ჩემო მეგობარო, უთხრა იმან ვიქტორიკას, მე დარწმუნებული ვარ, რომ ქალ-ბატონის ქაღალდებში ისეთი არა იქნება-რა, რომელიც სავნებელი იყოს ჩვენის წმინდა საქმისათვის.

ვიქტორიკამ მაშინვე თავი დაანება უჯრას და მარინოსაც ეგონა, რომ ეს-ეს იყო მოინადირა ამალიას გული, მაგრამ მალია მივარდა სტოლთან, გამოიღო ოთხივე უჯრები, რომლებშიაც წერილები, ფულები და სამკაულები ეწყო და უთხრა ვიქტორიკას:

— აი ამ სტოლში რეებია დამალული, გაშინჯეთ. მარინომ ტუჩზედ იკბინა.

ვიქტორიკამ გადაათვალიერა უჯრები, მაგრამ ხელი კი არაფრისთვის უხლია, მერე უთხრა ამალიას:

— მე გავათავე, ქალ-ბატონო.

ამალიამ თავი დაუქნია და ჩამოჯდა დივანზედ აღელვებული.

ვიქტორიკამ და მარინომ დაუკრეს თავი და გავიდნენ გარეთ, სადაც კამმისარი ელოდათ.

იმ დროს, როდესაც ყველანი ცხენებზედ სხდებოდნენ, დანიელი მოვიდა და გადმოხტა ცხენიდამ, ვიქტორიკას და მარინოს ზრდილობიანად დაუკრა თავი და წავიდა ამალიასკენ, თანაც ფიქრობდა:

— ეს ყველაფერია... მე დავიგვიანე, ეს... ცუდი ნიშანია.

მარინომ უთხრა ვიქტორიკას დანიელზედ.

— ამას ყველაფერი ეცოდინება. ეს ნამდვილი უნიტარია, თუმცა გარეგანის მორთულობით კი ფედერაციის ერთგულებას ამტკიცებს.

— მეც ავრე მგონია, მხედველობაში უნდა ვიყოლიოთ.

— და ხანჯალიც არ დავიშუროთ, დაუმატა მარინომ, — და მოსამსახურენი წავიდნენ ქალაქისკენ.

თავი მეთერთმეტე.

ყველანი ეჭვ-ქვეშ არიან.

ერთი საათის შემდეგ დანიელი ისევ მოახტა თავის ქურანს ცხენს და გაქანა ქალაქისკენ. მაგრამ ისე ამპარტავნად კი აღარ მიდიოდა, როგორც ამაყად მოვიდა ამალიას სახლში.

ის ახლა თავ-ჩაღუნული და დაღონებული მიდიოდა. იგი სულ იმაზედ ფიქრობდა, თუ როგორ დაეხსნა ამ მდგომარეობიდამ თავის გულის საყვარლები, რომელთა ბედიც იმაზედ იყო დამოკიდებული.

თუმცა ასე იყო, მაგრამ, როცა ამალიას ელაპარაკებოდა, ცდილობდა მოწყენილის სახით არა სჩვენებოდა. დანიელი ამშვიდებდა ამალიას ედუარდის შესახებ. ბოლოს, იმდენი ელაპარაკა, რომ ამალია გააცინა.

ამ ფიქრებში იყო დანიელი შთანთქმული, როდესაც ქალბატონ დიუპასკეს სახლთან მივიდა, რომ თავის ფლორენსიასთან დამტკბარიყო სიყვარულით და ბედნიერებით.

როდესაც ზალაში შევიდა, დანიელმა ფლორენსიას დედა გულ-წასული დაინახა, ფლორენსიას კი მარცხენა ხელით დედის თავი ეჭირა და მარჯვენათი ოდეკოლონს უსვამდა საფეთქელზედ.

— ახ, დანიელ, მოდი, მოდი დროით! დაუძახა დანიელს შეშინებულმა ფლორენსიამ.

— რა მოხდა, რა, მითხარ დროით! უთხრა დანიელმა და მიუახლოვდა მათ.

— ჩუმად ილაპარაკე: დედას გული წაუვიდა.

დანიელმა დაიჩოქა ფლორენსიას დედის წინ და დაუჭირა გაცივებული ხელი.

— ეს არაფერია, მობრუნდება, უთხრა დანიელმა, როდესაც მაჯა გაუსინჯა.

— ჰო, აი სუნთქვაც დაიწყო. შედი საწოლ ოთახში და ხელსახოცი, მანტია ან სხვა რამ გამოიტანე.

უმაწვილმა კაცმა შეასრულა თხოვნა, თვითონ მოახვია მანტია თავის მომავალს სიდედრს, რის შემდეგაც ფლორენ-

სიამ და დანიელმა აქეთ-იქიდამ დაუჩოქეს და შესცქეროდნენ თვალებში. ბოლოს დანიელმა ჰკითხა ფლორენსიას:

— რა იყო, რა მოხდა? ამას გული მაშინ მისდის, როდესაც დიდ უსიამოვნებას გამოსცდის ხოლმე.

— დიაღ, და გამოსცადა კიდეც ეგ უსიამოვნება.

— როდის? დღეს?

— აი ეს არის ეხლა. გზაზე ვიქტორიკა არ შეგხვედრია?

— არა,

— ის ეს-ეს არის აქედამ გავიდა.

— ამ სახლიდამ?

— დიაღ, ის აქ კამმისარით და ორის სალდათით იყო, სახლის გასაშინჯად.

— ვის დაეძებდა აქა?

— არ უთქვამს კი, მაგრამ, ვგონებ, ედუარდოს, ამისთვის რომ იმის შესახებ ჰკითხავდა დედა-ჩემს.

— მერე?

— დედამ უარი განაცხადა პასუხის მიცემაზედ.

— ძლიერ კარგი უქნია.

— არც ოთახების კარებები გაუღო, რისა გამოც ვიქტორიკამ კარების გატეხა უბძანა.

— რისთვის არ გაუღეთ მერე კარები?

— დედამ პირველადვე გამოუცხადა ვიქტორიკას, რომ არც ერთს ოთახს ჩემის ნებით არ გაჩვენებო და თუ გნებავთ თქვენ თვითონა ნახევით თქვენის ძალითაო. დედა თავისებურად გულადად მოიქცა. მაგრამ როდესაც მარტო დარჩა ბევრი ილაპარაკა ჩვენს ბედზედ და იმაზედ, რომ ამ ქვეყნიდამ უნდა წავიდეთო. მე ვიყავ მოწამე ყველა იმის ტანჯვისა და ჩემს ხელში წაუვიდა მას გული. მაგრამ უყურე... ვგონებ ბრუნდება...

დიაღ, დიაღ,—და ფლორენსია მოეხვია თავის დედას და და-უკოცნა თვალები.

ქალ-ბატონი დიუპასკე მობრუნდა.

ქალ-ბატონი დიუპასკე ერთი საუკეთესო დედა-კაცთაგანი იყო ბუენოს-აირესის ქალებში. ეს იმ ქალთაგანი იყო, რომელსაც დიქტატორის მტარვალობა უფრო ძლიერ აწუხებდა, სინამ კაცებს, და რომელიც კაცებზედ უფრო გულადად წინ უდგებოდა როზასის უსამართლობას.

— დანიელ! უთხრა ქალ-ბატონმა დიუპასკემ,—ჩვენ აქედამ უნდა წავიდეთ, ამ უბედურის ქვეყნიდამ; შენა და ედუარდო, თუ შეიძლება, ჩქარვე წადით, მე და ფლორენსიაც მალე გამოგყვებით უკან.

— კარგი, კარგი, ქალ-ბატონო. ეხლა მაგაზედ ლაპარაკის დრო არ არის. შენ ჯერ დამშვიდება გჭირდება.

— განა შეიძლიან აქ დამშვიდებული ვიყო? ნუ თუ თქვენა გგონიათ, რომ ყოველთვის თქვენს ბედზედ არა ვფიქრობ? ამასთანავე, რაკი ერთხელ ეჭვი შემოიტანეს, აღარ მოგვასვენებენ და ისიც, ვინც ამას იქით ჩვენთან ივლის, ეჭვს ქვეშ ჩავარდება.

— ერთი კვირის უკან იქნება გამოვიდეთ ამ მდგომარეობიდამ.

— არა, დანიელ, იმედი ნუ გაქვს. ღმერთმა დიდი ხანია ჩვენს ქვეყანას თვალი მოაშორა და ჩვენ უბედურების მეტს არას უნდა მოველოდეთ. მე ისიც არ მინდა, რომ ამას იქით ამალიამ კიდევ იაროს ჩვენთან.

— ამალიამაც ეგ დღე გამოიარა, რაც თქვენ.

— იმასაც ეწვივნენ?

— დიაღ, ამ ორი საათის წინად.

— ეს სულ დონის მარია-ხოზეფას ბრალია, დედა!

ფლორენსიას დედა შეიშმუშნა ამ დედაკაცის ხსენება-ზედ.

მერე დანიელმა დაწვრილებით უამბო, რაც მომხდარიყო ამალიას სახლში.

— მაგრამ მაინც საშიშარი არაფერია, განაგრძო დანიელმა. ედუარდოს ვერავინ იპოვნის. ახლა ვეცდები დავარწმუნო ვიქტორიკა მარია-ხოზეფას უსაფუძვლო ბეზღობაში. თუ ეს მოვახერხე, პოლიცია ისე აღარ გამოგვეკიდება, როგორც ახლა. მაშასადამე თქვენა და ამალია დამშვიდებული იქნებით. ხოლო რაც მე შემეხება, სრულიად არაფრისა არ მეშინიან, დაუმატა დანიელმა, რომ მით თავის დანიშნული ჹ იმის დედა დაემშვიდებინა, თუმცა ეს გულის სიმშვიდე თვითონ მასაც აკლდებოდა.

— დედა, სთქვა ფლორენსიამ,—რადგანაც ჩვენა ჹ ამალია ერთს ტაფაში ვიწვით, კარგი იქნება იმას სადილათ ჩვენთან დავუძახოთ; დანიელიც აქ დარჩება და დღეს კარგ დროს გავატარებთ.

— დიაღ, დიაღ, უთხრა დანიელმა,—მე გულით მინდა, რომ სუყველანი ერთად ვიყვნეთ და არას დროს აღარ გავშორდეთ.

— კარგი, მაშ მოიწვიე ამალია, უთხრა დედამ ფლორენსიას.

ფლორენსია მაშინვე გაცქრიალდა მეორე ოთახში, დასწერა წერილი და უბძანა ეკიპაჟი შეებათ, რომლითაც ამალია უნდა მოსულიყო.

ფლორენსია დაბრუნდა თუ არა უკან, ზალის კარების კაკუნი მოისმა.

ყველანი გაჩუმდნენ.

დანიელმა გააღო კარები და სთქვა:

— ფერმინია. რა გინდა? ჰკითხა მსახურს და ზალაში კი არ შემოუშვა, რომ ქალებს იმათი ლაპარაკი არ გაეგონათ, თუ უსიამოვნო ამბავი იქნებოდა.

— ბატონი დონ-კანდინო გკითხულობთ, მიუგო ფერმინმა.

— სად არის?

— აქ არის.

დანიელი ერთი წამის შემდეგ თავის მასწავლებელს ელაპარაკებოდა.

— ედუარდოს ხომ არაფერი შეემთხვა? ჰკითხა დანიელმა დონ-კანდინოს.

— არა, არაფერი.

დანიელმა თავისუფლად ამოისუნთქა.

— იმას კი არაფერი შეემთხვა, განაგრძო დონ-კანდინომ,— ის თავისთვის კარგად არის, მაგრამ შენი საქმე კი ვერ არის კარგად.

— ჩემი?

— დიაღ, შენი, თავ-ხედო უმაწვილო კაცო...

— რაშია საქმე?

— გამიგონე.

— თუ ღმერთი გწამს დროით.

— ჩუმად, ჩუმად, დანიელ. ვიქტორიკა მარინოს ელაპარაკებოდა.

— მერე?

— მარინო ბელაუსტეგს.

— მერე, მერე?

— ბელაუსტეგი არანას.

— მერე, სთქვი რაღა.

— მე გავიგონე ბელაუსტეგი და არანა რასაც ლაპარაკობდნენ.

— მერე მაგით რა გინდა სთქვა?

— ისა რომ ვიქტორიკას უთქვამს მარინოსთვის, რომ იმან, ვიქტორიკამ, უბძანა პოლიციის კამმისარს, რომ ამ დღიდგან შენ თვალ-ყური გადევნონ, ამისათვის რომ შენს ქცევაში ეჭვი შემოუტანიათ.

— დახე რა ყოფილა! სხვა კიდევ რა?

— კიდევ რაღა? განა ეს განსაცდელი არ გეყოფა. შენ ხომ ამას იქით განსაცდელში იმყოფები, და მაშასადამე მეც, რადგანაც მე და შენი მეგობრობა ყველამ იცის, ნუ თუ შენ გინდა...

— მე მინდა რომ შენ ერთს წამს მომიცადო; დანარჩენს ამ ეკიპაჟში ვილაპარაკებთ, რომელიც ჩვენს კარებთან დადგა და რომელიც ჩემს სახლში წაგვიყვანს.

— მე შენს სახლში წამოვიდე?

— ერთს წამს მომიცადე, უთხრა დანიელმა დონ-კანდიდოს.

— ჩემს ცხენზე შეჯექი, ფერმინ, და წადი სახლში.

— იქ რა ამბავია? ჰკითხეს დედამ და ქალმა, როდესაც დანიელი ზალაში შებრუნდა.

— ბევრი არაფერი, ედუარდოს ამბავი მომიტანა. საწყალი თურმე სწუხს მარტოობას და განუზრახავს ამალიასთან წასვლა. ეხლა მე მინდა შინ წავიდე და იქიდამ წიგნი მივწერო, რომ არამცა და არამც შინიდამ ფეხი არ გამოდგას.

— შენ თვითონ ნუ კი წახვალ იქა, უთხრა ფლორენსიას დედამ.

— პირობას მამლევ მაგაში, დანიელ? ეხვეწებოდა ფლორენსია თავის საქმროს.

— გამლევ, უთხრა დანიელმა ფლორენსიას და ხელზედ-ხელი მოუჭირა.

— მაშ მიდიხარ?

— დიაღ, და ამ შემთხვევაში იმ ეკიპაჟით ვისარგებლებ, რომელსაც ამალიას უგზავნით, რადგანაც ჩემი ცხენი შინ გავგზავნე.

— როდის დაბრუნდები?

— სამს საათზედ.

— კარგი; სამ საათზედ გელით, უთხრა ფლორენსიამ და მოუჭირა ხელზე ხელს.

დანიელი გამოეთხოვა და გავიდა ზალიდამ ვითომ დამშვიდებული, მაგრამ ნამდვილად დამშვიდებული კი არ იყო.

— იცი რას გეტყვი, დანიელ? უთხრა დონ-კანდინომ სახლის ტალანში.

— მერე, მერე. ჯერ ეკიპაჟში ჩავსხდეთ.

დანიელი ისე საჩქაროდ გავიდა გარეთ, რომ გასვლისას ვიღაც კაცს დაეჯახა და კინაღამ არ წააქცია.

— უკაცრავად, გეთაყვა, უთხრა დანიელმა უცნობ კაცს. მერე გააღო ეკიპაჟის კარები და უთხრა:

— ჩემი სახლისკენ!

— ოჰ, ჰო, ჰო,—ხმა შეცნობა!!.. სთქვა უცნობმა კაცმა და დააშტერდა დანიელს.

— მოწყალეო ხელმწიფევ, ნება მიბოძეთ ერთი სიტყვა მოგახსენოთ, უთხრა უცნობმა კაცმა დანიელს.

— თუნდ ოცი ბრძანეთ, ბატონო, უთხრა დანიელმა, რომელსაც ჯერ არ ეცნო ეს უცნობი კაცი, მაგრამ დონ-კანდინომ კი მაშინვე იცნო და გაფითრებული იმალებოდა ეკიპაჟის კუთხეში.

— თქვენ მე მაცნობთ?

— დიაღ, დიაღ; ვგონებ თქვენ დაგეჯახეთ მღვდელო გაეტე' უკაცრიავად ბატონო, უკაცრავად

— მე კი მგონია, რომ თქვენი ხმა სხვა არის. იმ დროს აქეთია მახლოვს... ეგეც, ბატონო, ეკიპაჟში რომ ზის, ვგონებ ის არის.. როგორა ბრძანდებით, ბატონო?

დონ-კანდინომ სამჯერ თუ ოთხჯერ დაუქნია თავი, მაგრამ მაინც დამალვას ცდილობდა.

— სწორედ ის არის... განაგრძო მღვდელმა.

— რა გნებავთ ბატონო, გაეტე?

— მე ძლიერ მინდა შენი ხმის გაგონება... არ შეიძლება მითხრათ...

— მე ეხლა არა მცალია, ბატონო. უთხრა დანიელმა, ჩაჯდა ეკიპაჟში და წავიდა. მღვდელს გაეტეს კი რაღაც უხაროდა და უცქეროდა ფლორენსიას დედის სახლის ნომერს.

(შემდეგი იქნება)

წისქვილი.

(აზრი რუსულიდგან).

წყალი მოშხუის ღარშია, გამალებული შრიალებს,
ქაფი დუღს, სწინწკლავს, ბორბალი მიბრუტივითა ტრიალებს!
წისქვილი მოქუხს, დოლაბი ბრუნავს და ბრუნავს მალათა,
გარცლი ზანზარებს, ხორბალი კრიჭაში მოცურს წყნარათა.
აქ სარეკელიც ტაშს უკრავს, ერთი შაჭხედეთ გუგუნსას!—
წისქვილიც, მათი ამყოლი, ცეკვავს და უხტის ბუქნასა...
თეთრი მტვერის ყველგანა, არა ჩანს მზისა შუქია,
სპეტაქს ფქვილს ისვრის დოლაბი, გამდგარა ხრილის ბუქია!..

თ. რაფ. ერისთავი.

წერილი ჩვენ საზოგადოებრივ მოღვაწეთა მიმართ

(დასასრული *).

თქვენი მოქმედება, ბატონებო, ძლიერ პატივ საცემია, თქვენი ღვაწლი ყველასათვის ცხადია. ჩვენც თანაუგრძნობთ მას, მაგრამ ამასთანავე ჩვენის მხრით დიდი უზდელობა იქნებოდა თქვენის წმინდა განზრახვათა წინაშე—დავგვემალა თქვენთვის, რომ ის კითხვები და საგნები, რომელთაც თქვენ ეხლა სულით და გულით მისცემიხართ, ჩვენ უსაჭიროეს და არსებით საგნებად არ მიგვაჩნია. ღაღადება სკოლებში ქართულის ენის შემოღებაზედ, სახალხო სკოლების დაფუძნებაზედ, ქართულის თეატრის გამართვაზედ, სასარგებლო წიგნების გამოცემაზედ, ჩვენი ენის განვითარებასა და გამშვენიერებაზედ და სხვა და სხვ. და ყოველივე ესენი ძლიერ საჭირონი და თანაგრძნობის ღირსნი საგნები არიან. მაგრამ ამ საგნებზედ გაჩერება, მათ გარეშემო ტრიალი და მასთანავე კმაყოფილებით მახილი, რომ მხოლოდ ამაებზედ არის დამყარებული ჩვენი ქვეყნის ბედნიერებაო, იმასა ნიშნავს, რომ თქვენ მოქმედების პროგრამა ჯერ კიდევ არა გქონიათ შემუშავებული და მტკიცე ნიადაგზედ დამყარებული. ეს მიუტევებელი ცოდვა გახლავთ თქვენთვის. არც ერთ წრეს ხალხის ბელადთა, რომელსაც კი სურს

*) «ივერია» №№ 7—8, 1882 წ.

შეიქმნეს ჭეშმარიტი გამომეტყველი და წარმომადგენელი თავის ქვეყნის ინტერესებისა, არ ექნება მომავალი, თუ რომ იგი განზრახ ან გაუგებლობით უქცევს გზას ეკონომიურის საგნების ახსნას და გადაწყვეტას, რომლების გამოსარკვევლადაც იბრძვის ახლა ყველა თანამედროვე პარტიები, მთელი კაცობრიობა. მე ცოტა არ არის მრცხვენიან, რომ ამისთანა ანბანურ ჭეშმარიტებათა დასამტკიცებლად ამდენ ხანს გებასებით, რადგან მათ უცოდინრობას მე თქვენ ვერ დაგწამებთ. მე კარგად ვიცი, რომ ბევრი თქვენგანი იმდენად განათლებულია და იმდენად მცოდნე საზოგადოებრივ საგნებისა, და ვალდებულიც არის იყვეს მცოდნე, რომ ადვილად დათანხმდება ჩემს დედა აზრზე.

აი ამისათვის მუდამ გვაოცებდა და გვაკვირვებდა ჩვენ ის გარემოება, რომ ჩვენ ჟურნალ-გაზეთობაში სრულიად ვერა ვპოულობდით პოლიტიკო-ეკონომიურს სტატიებს. ჩვენ ხშირად შევხვედრილვართ ჩვენს მწერლობაში სამეცნიერო სტატიებს და პოლიტიკურის ხასიათის წერილებს, რომელთ საგნად ყოფილა გარეგანი პოლიტიკური ცხოვრება და ლიტერატურა ევროპისა და რუსეთისა, მაგრამ სრულებით არ გვინახავს არამც თუ მსჯელობანი ეკონომიურს საგნებზე, არამედ ზოგად ფილოსოფიურს*) სტატიებსაც არ შევხვე-

---

*) ფილოსოფიურით ჩვენ იმ აზრით კი არ ვამბობთ, რა აზრითაც ამ სიტყვას ხმარობენ, როცა სასკოლო ფილოსოფიაზეა ლაპარაკი, არამედ იმ აზრით, რომ სტატიაში ხელმძღვანელნი დედა-აზრნი და პრინციპნი განისაზღვრებოდეს და განიმარტებოდეს, რომ ამით ცოტა მაინც გაადვილდეს დომხალივით არეულ და აწეწილ-დაწეწილ საზოგადოებრივ მოვლენათა შეგნება და შემეცნება.

ავტ.

დროვართ ცხოვრების რომელისამე სათვალ-ჩინო მოვლენაზედ. და ეს გარემოება მაშინ შეინიშნება, როდესაც, ჩვენის აზრით, უკანაზედ მომეტებული ადგილი ჩვენს ჟურნალ-გაზეთობაში უნდა ეჭიროს ნიშანდობლივ ამგვარ სტატიებს. თქვენ თითქო განზრახ სტოვებთ უყურადღებოდ, ჰკიდებით გულ გრილად ვრცელს ნაწილს და საერთოს ხალხის ცხოვრებისას და გაჰყოლიხართ მსჯელობას უნაყოფო პოლიტიკურს საგნების შესახებ ერთსა და იგივე შეუცვლელად თემაზე: ევროპიულ მინისტრების ცვალებაზედ და დაუსრულებელს ლიტონ დებატებზედ იქაურ საკანონმდებლოთა კონსტიტუციურს პალატებთა შინა. ის კი არა თუ ეკონომიურ ტკივილების მოშორებაზე და ეკონომიურ სენთაგან განთავისუფლებაზეა დამოკიდებული ჩვენის ხალხის კეთილ-დღეობა და დოვლათი.

მაგრამ, ცხადია, რომ არ შეიძლება განკარგებაში და გაუკეთესობაში შევიყვანოთ ის, რის გაგება და ცნობა არა გვაქვს, არ შეიძლება რეფორმა მოახდინო რომელსამე საზოგადოებრივ ცხოვრების ნაწილისა, თუ იგი უცნობია და გამოუკვლეველი. ამისათვის არის საჭირო სვინიდისიერი და ყოველ-მხრივი შესწავლა ხალხის ეკონომიურის ცხოვრების ყოველ მხარეთა. მხოლოდ ამ გვარს შესწავლაზე დამყარებით შეიძლება დაისკვნა ესა თუ ის დედა-აზრი, გამოიკვლიო ხელმძღვანელი პრინციპი და გზის მაჩვენებელი ნათელი ჭეშმარიტი, რომლის შემწეობით შესაძლებელ-იქმნება მოიპოვოს კაცმა ზომანი და ღონისძიებანი საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად, დამაშვრალ და ტანჯულ მშრომელთა გაჭირვების და ულაჯობის ცრემლების მოსაწმენდად. მართლაც, ვიცით განა, ცოტად მაინც წესიერად, ეხლანდელი მდგომარეობა ხალხისა? შეგვიძლიან ვუჩვენოთ უახლოესნი მიზეზნი ხალხის წუხილი-

სა, გაჭირვებისა და გაღარიბებისა? მეტის-მეტი უარარაობაა ჩვენში შესახებ იმ გვარ წყაროთა და მასალათა, რომელთ შემწეობით შეიძლებოდეს მტკიცედ-მეცნიერულად აღიარებულ და დადგენილ იქმნას, რომ აი, ასეთი და ასეთია თანამედროვე მდგომარეობა ჩვენის ეკონომიურის ცხოვრებისა. ჩვენში არ არსებობს არც კერძო ადგილობრივი გამოკვლევანი, არც სტატისტიკური შრომანი და, დასასრულ, არც ოფიციალურნი, მმართველობის მიერ გამოქვეყნებულნი ცნობანი, — და მაინც და მაინც ჩვენ ამაყად და დარბაისლურად გამოვდივართ სასაპარეზოდ საზოგადოებრივის მოღვაწეობის სარბიელზე, და ვგონებთ რომ საქმეს იოლათ წავიყვანთ, დიდი ცოდნაც რომ არა გვქონდეს, რომ საკმარისია მხოლოდ კეთილ-შობილური წადილი და ახირებული თავ-გამოდება! ვინც როგორც უნდა ჰფიქრობდეს ეკონომიურის საგნების მნიშვნელობის შესახებ, მაინც უეჭველია ყველა დამეთანხმება, რომ ამ გვარ თუნდ სრულიად შეუმუშავებელ მასალის გარეშე, ყოველი ჩვენი დაწყობილობა და მეცადინეობა, ჩვენი განზრახულება და იმედები ფუჭად ჩაივლის, უნაყოფოდ გაჰქრება და ნამდვილს ნიადაგზე არ იქმნება დამყარებული. ბოლოსა და ბოლოს მაინც საჭიროა რამეზედ დაამყაროს, დააფუძნოს კაცმა თავისი მოსაზრებანი, თორემ ხელში არა დაგვრჩება რა. მერე რა თავსატეხი და ბრძნული საქმე არის შეგროვება და შეკრება შეუმუშავებელ ფაქტების, სტატისტიკურს ცნობათა, რომ არ გამოჩნდეს ამ საქმისათვის საკმარისად მოხერხებული და გამოსადეგი კაცები. აქ არ არის საჭირო არც ყოვლად-ღრმა და დიდი ცოდნა, არც განსაკუთრებითი ნიჭი, — საჭიროა მხოლოდ მოთმინებით იშრომოს კაცმა და კეთილ-სვინიდისიერად მოეპყრას საქმეს. პირველად შეიძლებოდა მოგვეხერხებინა და

გვეთხოვნა ოფიციალურად, რომ დაწესებულიყო ჩვენში სტატისტიკური კომიტეტი, რომელიც მიჰყოფდა ხელს საჭირო მასალათა შეკრებას და მათ დალაგებას. რიგიანი წარმატება და მიმართულება სტატისტიკურის კომიტეტის შრომისა, რასაკვირველია, დამოკიდებული იქნება იმ პირთაგან, რომელნიც შეადგენენ კომიტეტს; ამისათვის საქმის კეთილ-მსვლელობის გულისათვის, საჭიროა რომ მასში მოჰყვნენ სრულის წრფელობით და სულითა და გულით მოყვარენი კაცნი სახალხო საქმისა. მეორედ, ქალაქების რჩევათ შეეძლოთ მოეწყოთ და მოეგვარებინათ შეკრება და გამოქვეყნება ყოველ-გვარ ცნობათა ქალაქის მცხოვრებლების შესახებ. მესამედ, ჩვენს საადგილ-მამულო ბანკებს თავიანთ მხრით შეეძლოთ აგრეთვე მრავალის სასარგებლო და ძვირფასის მასალის შეკრება და გამოქვეყნება ცნობათა მამულებზედ და სამიწა-წყლო ურთიერთობაზედ, თუ მოხერხებით და ენერგიულად მოეკიდებოდნენ საქმეს. კერძოობით რომ ვილაპარაკოთ, მათ შეეძლოთ გაეგოთ, რამოდენი მიწაა თავად-აზნაურთა მფლობელობაში, აგრეთვე სხვა წოდებათა ხელში, გარეშე გლეხთა წოდებისა, რომელთანაც მათ ვგონებთ, არავითარი პირ-და-პირი კავშირი არა აქვთ; მათ შეეძლოთ შეეკრიბათ ძრიელ საჭირო ცნობანი მებატონეთ მეურნეობაზე და ხვნა-მთესველობაზე გლეხთა რეფორმის შემდეგ, აგრეთვე ცნობანი საადგილ-მამულო ურთიერთობაზედ გლეხთა და მათ ნაბატონართა შორის და სხვა მრავალი ამ გვარი, თუ კი მათი ნება და სურვილი იქნებოდა. მეოთხედ, კერძო პირთ და დაწესებულებათ, «დამზოგველ ამხანაგობის» მაგვართ, რომელნიც ვინ იცის რისთვის და ვისთვის ფუძნდებიან ჩვენში, შეეძლოთ აგრეთვე არა მცირედი დახმარება აღმოეჩინათ ამ გვარ საქმისათვის. ამასთანავე სოფლის მასწავ-

ლებელთ, სამაზრო და საგუბერნიო ადვოკატებს, განათლებულ მებატონეებს, რომელნიც სოფლად სცხოვრობენ და საზოგადოთ ყველას, ვინც არე თუ ისე ხალხთან დახლოვებულია, შეეძლო დიდის მოხერხებით მიეყო ხელი თუნდ ნაწყვეტ-ნაწყვეტის და არა სრულის ცნობების შეკრებისათვის ხალხის ცხოვრების სხვა-და-სხვა კერძო საგნების შესახებ

ჩვენ არ უნდა შეგვაშინოს საქმის სიძნელემ. მართალია პირველ-ხანობით და ერთბაშად საქმე კარგად არ წავა, — საჭირო იქნება დიდი ცდილობა, დიდი შრომა, მაგრამ თუ მედგრად და გულს-მოდგინეთ გამოვეკიდებით ერთხელვე წინ-წამოყენებულს საგანს, უთუოდ ჩვენ ჩვენსას გავიტანთ. პირველად ჩვენი ცდა უეჭველია, მოუხერხებელი ცდა იქნება, ჩვენი ნამუშავარი არა-დალაგებული, მაგრამ ყოველს საქმეში დაწყება საძნელოა. ამასთან უნდა ვსთქვათ, რომ მსურველთ შეუძლიანთ მრავალი სასარგებლო ჩვენება და საგულისხმიერო ხელმძღვანელობა ჰპოვონ რუსულ სტატისტიკურს გამოკვლევათა გადათვალიერებით (მშვენიერი გამოკვლევანია ფროფესორის იანსონის გამოკვლევანი) და უფრო მომეტებულად რუსულ თემობისა და ერობის სხვა-და-სხვა სტატისტიკურს განყოფილებათა ნამუშევარის გადაშინჯვით. მაგ. ნაშრომი და ნაღვაწი მოსკოვისა და ჩერნიგოვის ერობის სტატისტიკურ განყოფილებათა ჩაითვლება სწორედ სამაგალითო ნიმუშად ცნობათა შეკრებისათვის. მათვე გადათვალიერებით მოიპოვებს კაცი საჭირო თეორეთიკულ და ხელ-მძღვანელ აზრებს სტატისტიკურის მუშაობის მეტოდების შესახებ. შემდეგ შეიძლება ისარგებლოს კაცმა ამ საქმის ტეხნიკურის მხარის გასაცნობად და ნიმუშად იქონიოს დაწვრილებით შედგენილი პროგრამები ცნობათა შესაკრებად რუსულს ობშჩინაზე, გამო-

ცემული რუსეთის „თავისუფალ ეკონომიურ საზოგადოებისაგან“ და სხვა კერძო პირთაგან (მაგ. ქალის ეკიმენკოსაგან, ბ. ტრიროგოვისაგან). მაგრამ უფრო ძვირფასია და განსაკუთრებულის ყურადღების ღირსი ბ. ტრიროგოვის მეტოდი გამოკვლევისათვის ეკონომიურ ცხოვრების მოვლენათა, რომელიც მდგომარეობს იმაში, რომ იგი იღებს თავის დაკვირვებისა და მოსაზრებათა საფუძვლად განკერძოებულს და დამოუკიდებელს მეურნეობას გლეხისას და ჰყოფს გლეხობას რამდენისამე კატეგორიად და ჯგუფად მეურნეობრივის მოწყობილობის და შეძლებულობის მიხედულობით. ერთის მხრით იგი უყრის თავს ერთს ჯამში ყოველს შემოსავალს, ხოლო მეორეს მხრით, ერთად გამოჰყავს უსაჭიროესი და აუცილებელი ხარჯი და ამ სახით ზედ-მიწევნით დაახლოვებულად და საგულის-ხმიერო თვალ და თვალობით აჩვენებს მკითხველს მეურნეობრივის შემოსავლის და დანახარჯის სიას (ბიუჯეტს) გლეხის ოჯახისას. ხოლო ამ გარემოებას ფრიად დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან იგი უადვილებს კაცს ცხადად და გარკვევით წარმოიდგინოს და შეიგნოს, რა მეურნეობრივი ძალა აქვს ხალხს და რა გვარად აწარმოებს მას (იხ. მრავალი სტატიები ამ საგანზედ Отечест. Зап. და სხვა ჟურნალებში). მე მტკიცედა ვარ დარწმუნებული, რომ საჭიროა მხოლოდ თანხმობით და კეთილ-სვინდისიერად მოვკიდოთ საქმეს ხელი თორემ მის აღსრულებისათვის გზა გამოჩნდება, და დაწვრილებითნი კერძოობანიც შემუშავდება ცნობათა შეკრების პროგრამისა. ხოლო მე ჩემის მხრით ამ წერილში ერთი შემიძლიან მოვახსენო. მე შემიძლიან მხოლოდ აღვნიშნო ის საგნები, რომელნიც, ჩემის ფიქრით, უფრო საყურადღებონი და უფრო ღირსნი არიან გამოკვლევისა. მე ფიქრათაც არ

შამდის, რომ შევიძლებ პროგრამის შედგენას და მის გამო-ქვეყნებას საყოველთაო სახმარებლად: ეს მე არ შემიძლიან მოვახერხო. მე მხოლოდ, ვიმეორებ კიდევ, მკრთალად ვსახავ იმ უფრო საყურადღებო საგნებს, რომელთაც მხარს ვერ აუ-ქცევენ საზოგადოებრივი მოღვაწენი, უკეთუ მათ ჰსურსთ გა-მოიკვლიონ და შეიმუშავონ მეცნიერულ საფუძველზედ დამ-ყარებული პროგრამა მოქმედობისა. თუ მე გამოვსტოვე რამ, ან ვერ შევნიშნე და შესაბამი ყურადღება ვერ მივაქციე, თქვენ, ეჭვი არა მაქვს, შეავსებთ ნაკლს, გამისწორებთ შეცდომას. მხოლოდ ამ გზით ურთი-ერთ შეცდომათ გასწორებისა და ურთი-ერთ აზრის შევსებისა და განრმატებისა, შეგვიძლიან სწორედ და სამართლიანად გადავწყვიტოთ ჩვენი სადღეისო და არსებითი საგნები.

პირველი საგანი, რომელსაც სხვა-და-სხვა მიზეზისა გა-მო, ჩვენთვის უაღრესი მნიშვნელობა აქვს, არის შემდეგი.

I. რა ცვლილებანი იქმნენ შემოტანილი რუსეთის მიერ ქართველ ხალხის ეკონომიურს ცხოვრებაში ამ თითქმის ასის წლის დამოკიდებულების დროს განმამავლობაში ანუ სხვა სი-ტყვებით რომ ვთქვათ: შემოტანილ იქმნა თუ არა რუსების მიერ ჩვენს ცხოვრებაში რომელიმე ხალხის განმანათლებელი დაწყობილება და წესი (цивилизующее начало)? როგორი ხა-სიათი ჰქონდა უმთავრესად რუსეთის მთავრობის საეკონომიო და საფინანსო ზომიერებათ შესახებ ჩვენის ქვეყნისა, მის მფლობელობის სხვა-და-სხვა დროს კავკასიაში?

როგორ იმოქმედა ხალხის ეკონომიურს მდგომარეობაზე საგლეხო რეფორმამ? (მეტად საჭიროა შედარებითი შესწავლა ეკონომიურის წეს-წყობილებისა, რომელიც არსებობდა რეფო-რმამდე და რომელიც ჰსუფევს დღეს). რა გვარი ახალი ეკო-

ნოშიერი ურთიერთობა დამყარდა რეფორმის გავლენის ქვეშ როგორ აღსრულდა და ხორც-შესხმულ იქმნა რეფორმა ფაქტიკურად? რა მიმართულებისა და ხასიათისა იყო სხვა-და-სხვა მთავრობის ზომიერება, გამოცხადებული დასამატებლად და შესავსებლად რეფორმისა? რამდენი მიწა აქვს ეხლა გლეხს ნამდვილად? თითოს სულზე რამდენი შეხვდება?

რამდენად გაცუდდა მებატონეთ და საზოგადოთ თავად-აზნაურთ მეურნეობა რეფორმის გამო? როგორი ურთი-ერთობა დაარსდა გლეხთა და ნაბატონართა შორის ამ უკანასკნელს დროს? რითი სჩანს, რომ ასეთია და არა ისეთი მათ შორის ურთიერთობა? რადგან მებატონეს მოაკლდა მუქთი შრომა გლეხისა, შემცირდა თუ არა მისი ხვნა-თესვა და მამულები და არა მისი მარტო, არამედ საზოგადოთ თავად-აზნაურობისა? თუ თავად-აზნაურობა ცდილობს მიწდ-მოქმედობაში გამოიყენოს საუკეთესო სამეურნეო იარაღები და შემოიტანოს რიგიანი წესები? ვის ხელში გადადის თავად-აზნაურობისაგან გასყიდული მიწა და მამულები — მხვნელ-მთესველ გლეხებისა, თუ სხვა წოდების ხალხთა ხელში? რას უშვრებიან მიწებს იმისთანა მყიდველნი, მაგ., როგორც ვაჭრები და ხალხის სხვა-და-სხვა მცრცველნი არიან — (რა ტომს ეკუთვნიან მომეტებულად ეს უკანასკნელნი)? თავათ მისდევენ ხვნა-თესვას და დაუმოკიდებელ მიწად-მომქმედებას, თუ მიწას გლეხებს აძლევენ იჯარით და საღალოდ. უკანასკნელს შემთხვევაში რამდენია ხოლმე ღალა? ფულით ისდიან ამ ღალას, თუ პირ-და-პირ მოსავლითაც? —

ამ საზოგადო საგნებიდამ გადავიდეთ ახლა კერძო საგნებზე, რომელნიც პირველთაგან მომდინარეობენ. —

მაგრამ რომ არ დავიბნეთ და გზა არ დავკარგოთ სხვა-

და-სხვა და მრავალ-გვარ ეკონომიურ მოვლენათა შორის, საჭიროა გამოკვლეულ იქმნას მთავარი საფუძველი, რომელზედაც შეიძლებოდეს მტკიცედ დამყარება. ჩემის აზრით, უფრო გამოსადეგი და მოხერხებული გზა გამოკვლევათათვის არის ის გზა ანუ მეთოდი, რომელსაც მისდევს თვით ხალხი, ე. ი. იგი ჯერ მარტივს იკვლევს და მერე რთულს, ჯერ კერძოს და მერე საზოგადოს. ჩვენ უნდა ავიღოთ გამოკვლევისათვის დამოკიდებული კერძო მეურნეობა წვრილ-მოქმედისა, უკეთუ სამიწად-მოქმედო წარმოების ანგარიში და მდგომარეობა გვსურს შევიტყოთ, ან და ცალკე ხელოსნის მუშაობის ანგარიში უნდა შევიტყოთ და გამოვიკვლიოთ, თუ გვსურს მრეწველობის ვითარების შეტყობა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ნიმუშად უნდა იქმნას აღებული ტიპიური დამოკიდებული მეურნეობა და აღიწეროს ვრცლად და დაწვრილებით ყოველმხრივ. 1-ლად, ცნობაში უნდა იქმნას მოყვანილი, რამდენი მიწა აქვს გლეხს, 2) მუშა საქონელი რამდენი ჰყავს, 3) სამეურნეო იარაღების ნაკლებულობას ხომ არა გრძნობს, 4) რამდენი კაცი წალმართობს ამ მეურნეობაში, გუთნის დედაა თუ მეხრე. და სხვ. შემდეგ უნდა დამტკიცდეს, რა თვისებისა და ნაყოფიერებისაა მიწა და რა მოსავალს იძლევა. მერე სრული შემოსავალი უნდა იქმნას გამოანგარიშებული და პურის რაოდენობით გამოიხატოს ეს შემოსავალი. უნდა იქმნას ნაჩვენები: რა წილი მიდის ამ პურისა სახელმწიფო ხარჯის გასასტუმრებლად, რა წილი ეძლევა ვალში, რამდენს ჰყიდის ნაღდ ფულზე და რაოდენი რჩება შემოსავლიდამ თავად მხვნელ-მთესველს თავის საკუთარის მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. ამ დარჩენილს შემოსავალს უნდა მოაკლდეს კიდევ მის შრომის ფასი და გამოირიცხოს აგრეთვე სათესლე. რაც დარ-

ჩება, ის იქნება გლეხის წმინდა შემოსავალი და ცალკე გამოიხატება. შეიძლება ძირს არც არა დარჩეს რა, ან მოგების მაგივრად წაგება ენახოს და ვალი თავს დასდებოდეს. ესეც აღინიშნება და ცალკე გამოიხატება, რასაკვირველია. ამ გვარად შევიძლებთ ცხადათ დავინახოთ, რამდენად სასარგებლოა გლეხისთვის დამოუკიდებელის მეურნეობის და ხვნა-თესვის წარმოება, ან რა მსხვერპლს ითხოვს მისგან მისი სურვილი, რომ უსათუოდ აწარმოებდეს ამ საქმეს დამოუკიდებლად. ამ გვარსავე გამოანგარიშების გზას უნდა ვადგეთ დამოუკიდებლად ხელოსნის შრომის გამოსაკვლევად. მაგრამ, რასაკვირველია, ასე ვერ მოვიქცევით ქარხნის მუშის შესახებ, იმიტომ რომ იგი წარმოადგენს არა დამოუკიდებელს პატრონს საქმისას, არამედ დაქირავებულია ქარხნის მეპატრონესაგან, ან მის ნებაზედ დამოკიდებული, ან და მის ნებაზედაც და იმაზედაც, თუ როგორ ფასობს მუშა კაცი დღიურად *).

*) უკანასკნელი მოვლენა მდგომარეობს შემდეგში: ვთქვათ მუშა ხალხი ბევრია და მათთვის სამუშაო კი ცოტა. მაშინ მათი ფასიც დღიურის მუშაობისა ნაკლებია. პირ იქით, უკეთუ სამუშაო ბევრია ქარხნებში, თუ ფაბრიკებში და მუშები კი ცოტანი არიან, მაშინ მათი ფასიც მატულობს. ხოლო სამუშაოს მომატებულობა და ნაკლებულობა წარმოსდგება სავაჭრო ადგილების მდგომარეობიდამ. ვაჭრობაში თუ ძლომათ არის მაგ. მაუდი, სავაჭრო ადგილები თუ სავსეა იმით, მაშინ მაუდის ქარხანაში ცოტა მუშები იქმნება საჭირო და მათი ფასიც დაიკლებს. წინაალმდეგს შემთხვევაში, წინაალმდეგი მოვლენა შეინიშნება, რასკვირველია. ერთის სიტყვით, აქ ერთი ეკონომიური კანონი არსებობს, რომელსაც რუსულად ჰქვიან **спросъ и предложеніе** და ეს კანონი მოქმედობს ქარხნის მუშის ეკონომიურს მდგომარეობაზედაც. ხან ასწევს მის შრომის ფასს და გაუადვილებს ცხოვრებას რამდენსამე დროს განმავალობაში, ხან დასწევს მას და სიღარიბეში აგდებს ქარხნის მუშა კაცს, ან სრულებით უსპობს სამუშაოს და მასთან ლუკმა პურსაც.

რედ.

გადავიდეთ ახლა სხვა საგანსა და კითხვებზედ. ჯერ პირველად კი ჩვენში მიწის მფლობელობის სხვა-და-სხვა ფორმებს უნდა მივაქციოთ ყურადღება.

II. რომელი ფორმა მიწად მფლობელობისა უფროა გავრცელებული ქართველ ხალხში? არსებობს თუ არა საერთო მამულის მფლობელობა? რაში გამოიხატება იგი? რა-და-რა ალაგას, რომელს მხარეში უფროა იგი აღორძინებული და მომეტებულად გავრცელებული? უკეთუ საერთოდ მიწის მფლობელობა არ დაცულა და არ შენახულა წმინდათ, რომელი მისი კერძო მხარე მაინც გადარჩენილა, არ დარღვეულა და არსებობს კიდევ? ჭულობენ გლეხნი საერთოდ საძოვრებს, საბალახებს, სათიბებს და ტყეს, თუ განაწილებული აქვთ ესენი კომლობრივ? თუ სადმე არსებობს საერთოდ მამულის მფლობელობა, რა გვარად და რა ხერხით ანაწილებენ მიწას ერთიერთ შორის გლეხნი? (უნდა აღიწეროს ვრცლად და ნათლად, როგორ სწარმოობს ეს განაწილება). მთლად მიწა იყოფა რამდენსამე ნაჭრად ნაყოფიერობის მიხედვით და ყოველს გლეხს ეძლევა სხვა-და-სხვა ნაჭრის ნაწილი, თუ სხვაფრივ? ხშირია განაწილება მიწისა, თუ ერთხელ განაწილებული რამდენსამე ათსა და ოცს წელიწადს გრძელდება და მერე ისევ ხელმეორედ ანაწილებენ? საზოგადოდ, რაში მდგომარეობს გარჩევა დ მსგავსება ქართველის ხალხისა და რუსეთის ხალხის საერთოდ მიწად მფლობელობას შორის, ან ჩვენსა და რუსულს ობშჩინას შუა? ვინ დ როგორ მოარიგებს ქონებრივის უთანხმოებას და დავის დროს მიწის ერთად მფლობელთა? როგორი ერთი-ერთობა არის დამყარებული საერთოდ მიწად-მფლობელთ თემებს შორის, ანუ ობშჩინებს შორის. აქვთ ხოლმე თუ არა ორსა დ სამს თემს ერთად საერთო მფლობელობაში ან სათიბე, ან ტყე?

არსებობს თუ არა ერთობრივი შრომა, ე. ი. არის ხოლმე შემთხვევა, რომ საერთოდ მოხნას თემმა ან რამე მოინაღვაწოს საერთოდ მოსახმარებლადვე? ანუ სხვა სიტყვით: ხომ არ მოხდება ხოლმე, რომ სათემო კაცებმა ერთად გასთიბონ, ვსთქვათ, სათივე და მერე გაინაწილონ მათვე, როგორც შრომაში მონაწილეებმა? განაწილების საფუძვლად რა მიაჩნიათ? უკეთუ არაფერი წესები არ არსებობს, მაშინ როგორ უცქერის გლეხობა ამ გვარს წესებს? არ მოსწონთ და ეჯავრებათ ამ გვარი წესები, როგორც წინააღმდეგნი მათ ზნისა და ცნება-წარმოდგენისა, თუ მოსწონთ, მაგრამ ჰგონიათ მაგგვარ წესებს ვერ გაწარმოვებთო?

III. დიდი და მძიმეა ხალხის ხარჯი და გადასახადი? შეუძლიან თუ არა გლეხის მიწის შემოსავალს გაისტუმროს ყოველი ხარჯი გლეხის მეურნეობისა და ოჯახისა, ამ ხარჯში რომ სახელმწიფო გადასახადიც ჩავაგდოთ? უკეთუ გლეხს თავისი საკუთარი მიწა არ ჰყოფნის, სად შოულობს მას და რა პირობით? რა გვარ დამოკიდებულებაში ვარდება გლეხი მიწის ნაკლებლობისა გამო თავის ნაბატონარისა თუ მიწად-მფლობელის მიმართ? უფრო განვითარდა და მაღალს ხარისხზედ ავიდა მიწად-მოქმედების და ხვნა-თესვის წარმოობამ გლეხებში, თუ უფრო დაეცა ეს უკანასკნელი წინა დროსთან შედარებით?

IV. ხშირად ჰყიდიან გლეხები თავიანთ მიწებს და ვის ხელში გადადიან ეს მიწები? რა მიზეზები აიძულებს გლეხებს მამულების გაყიდვას? რა გავლენას ახდენს გლეხობაზე ყიდვა ვაჭრების მიერ გლეხების და თავად-აზნაურების მამულებისა?

V. რამოდენათ ფასობს გლეხის დღიური სამიწად-მოქმედო შრომა? ხშირად შოულობს იგი ამ გვარს სამუშაოს,

თუ არა? რომელნი გლეხნი უფრო ჰკიდებენ ხელს ამ შრომას: მარტო ისინი, რომელთაც მიწა ხელიდგან გამოეცალათ, თუ ისინიც, რომელნიც გრძნობენ მიწის ნაკლებულობასა? გავრცელებულია, თუ არა გლეხის გადასვლა სხვაგან სამუშაოდ და რა მსგავსებაა ამ მხრივ რუსისა და ჩვენის გლეხის შორის?

VI. რა გვარ შრომას მისდევს კიდევ ჩვენი გლეხი, სამიწად-მოქმედო შრომის გარდა, თავის საჭიროების და მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად და სახელმწიფო ხარჯის და გადასახადის გასასტუმრებლად? მისდევს თუ არა ჩვენში გლეხობა სოფლად ხელოსნობას (КУСТАРНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ)? რამდენად შველის ჩვენს გლეხობას ეს ხელოსნობა, რომელსაც იგი ახმარებს თავის თავისუფალ დროს. თუ არიან სოფელში ისეთი ხელოსნები რომელნიც საკუთრად ამ ხელოსნობით სცხოვრობენ? თუ არსებობს ეს ხელოსნობა—სად უფრო გავრცელებულია: სოფლად თუ ქალაქში? აქვთ თუ არა ამ ხელოსნებს საჭირო თანხა, საკუთარი არაღები წარმოებისა, თავიანთ საკუთარ ფულით ჰყიდულობენ საჭირო მასალას თავის ხელობისათვის, თუ წურბელა-ვაჭრებთან იჭერენ საქმეს და იგინი უკელა ამ მასალით ხელს უმართავენ? ამ უკანასკნელ შემთხვევაში, რა პირობით შეეკვრიან ხოლმე ერთმანერთს? როგორ ასაღებენ ხელოსნები თავიანთ ნაწარმოებს: პირ-და პირ ჰყიდიან მომხმარებელთ, თუ აქაც ის წურბელა-ვაჭრები შუამავლობენ მწარმოებელთ და მომხმარებელთ შორის? თუ არსებობს ეს შუამავლობა, რამდენად საზარალოა ან სასარგებლო ხელოსნისათვის რამდენად ძლიერია ეკონომიური დამოკიდებულობა ხელოსნისა ვაჭრისაგან და როგორ გამოიხატება იგი? აქვს ხელოსანს იმოდენა შემოსავალი, რომ გასწვდეს თავის საჭიროებას?

VII როგორი მოწყობილობა აქვს ჭამქრობას ქალაქებში? როგორ შეიცვალა ეს მოწყობილობა ცხოვრების ახალ ვითარებათა გავლენის ქვეშ? რაოდენობა. ხელოსნებისა, რომელნიც შეადგენენ სხვა-და-სხვა ჭამქრობას. რა-და-რა გვარი შრომისა და წარმოებისათვის მოუკიდნიათ ხელი ჭამქრებს? სდგებიან თუ არა ახალი ჭამქრობანი ეხლა? თუ სდგებიან—რა წესით? რა გავლენა აქვთ მათ ხელოსნობის მდგომარეობაზედ?

VIII არსებობს თუ არა ჩვენში საფაბრიკო და საქარხნო მრეწველობა? რიცხვი ფაბრიკებისა და ქარხნებისა. მათ მიერ წარმოების რაოდენობა. რომელი ნაწილი მრეწველობისა უფრო სწარმოებს ამ ფაბრიკებში და ქარხნებში? როგორის თან-და-თანობით გადადიოდა სხვა-და-სხვა ნაწილი მრეწველობისა ფაბრიკებში და ქარხნებში? სად უფრო გახშირებულია ჩვენში საფაბრიკო და საქარხნო მრეწველობა და ვის ხელშია იგი? სად საღდება განსაკუთრებით ამათი ნაწარმოებნი. საღდება თუ არა იგინი გლეხობაში? საღდება თუ არა ეს ნაწარმოებნი სამზღვარს გარეშე?

რა სახით უფრო სწარმოებს მუშაობა ფაბრიკებში—ხელითა თუ მაშინითა? რომელ ფაბრიკებში მუშაობენ მაშინით?

ვისგან შესდგება მუშა ხალხი ფაბრიკებში—ქალაქისა თუ სოფლის მცხოვრებთაგან შესდგება იგი? თუ ზოგი ნაწილი მუშებისა სოფლელები არიან—სახელდობრ, რომელნი გლეხნი მიდიან მუშათ: ისინი რომელთაც მამული არა აქვთ, თუ ისინი, რომელთაც თუმც მამული აქვთ, მაგრამ სამუდამოდ მუშათ იქ არ რჩებიან, მხოლოდ დროებით სარგებლობენ ფაბრიკით ხელის მოსანაცვლებლად? რამდენი არიან რიცხვით ფაბრიკის მუშები? დიდი მოთხოვნილებაა და ძლიერ უჭირთ თუ არა ფაბრიკისა და ქარხნის პატრონებს შრომა? ბევრნი არიან მოკლებულნი სამუშაოს?

რა ფასი ეძლევა ფაბრიკის მუშებს დღეში? რამდენს ხანს მუშაობენ დღეში? მუშაობენ თუ არა დედა-კაცები და ბავშვები ამ ადგილებში? რამდენად ნაკლებია ამათი შრომის ფასი კაცისაზე? რამდენად წესიერად არის მოწყობილი ფაბრიკა და ქარხანა ჯან-მრთელობისათვის? არსებობს თუ არა თანხმობა და კეთილი ერთი-ერთობა მუშებსა და პატრონებს შორის? მოხდება ხოლმე მათ შორის უთანხმოება და რა მიზეზით?

IX არსებობს ჩვენში უბინაო და უსახლ-კარო ხალხი (პროლეტარიატი) და თუ არსებობს სად უფრო მოიძებნება იგი, სოფლად თუ ქალაქებში? საიდგან იკრეფავს თავს ეს ბოგანო ხალხი? რა მიზეზია პროლეტარიატის არსებობისა? დიდია თუ არა რიცხვი ამ გვარის ხალხისა? რამდენ პროცენტს შეადგენს იგი სრულიად მცხოვრებლებისასა? რა გვარ მუშაობას მისდევს.

X. დიდი აღებ-მიცემობა აქვს თუ არა ქვეყანასა საზოგადოთ? უფრო რა გვარს აღებ-მიცემობას მისდევენ მცხოვრებელნი? გადის თუ არა საზღვრებს გარეთ საქონელი, რომელი დ რამდენისა, სახელდობრ? საითკენ უფრო გააქვთ? ვის ხელშია შინაგანი და გარეშე აღებ-მიცემობა? რაში გამოიხატება ეკონომიური როლი და მნიშვნელობა სომხებისა და ურიებისა?— სად უფრო მომეტებულად მოქმედობენ ესენი, სოფლად თუ ქალაქ ადგილს? როგორ უყურებს მათ ქართველი ხალხი და რა ურთიერთობაშია მათთან?

XI. რა გვარი საშუალებანი და სახსრები არსებობენ გაცვლა-გამოცვლისა და აღებ-მიცემობისა ჩვენს ქვეყანაში?— ბევრია თუ არა საკრედიტო დაწესებულებანი?— რაში გამოიხატება მომეტებულად და უმთავრესად მათი მოქმედობა და რაოდენ სესხს და ფულს აწარმოვებს (РАЗМѢРЪ ОБОРОТОВЪ). ვის

უფრო ეხმარებიან და აღმოუჩენენ თავიანთ შემწეობას ეს დაწესებულებანი? — არსებობს თუ არა გლეხობისათვის კრედიტი და სესხი. ან შესაძლებლად მიაჩნია მას ისარგებლოს ეხლანდელ საკრედიტო დაწესებულებათა სესხით? რა ზედ-მოქმედებას იჩენენ საზოგადოთ საკრედიტო დაწესებულებანი ქვეყნის ეკონომიურს ცხოვრებაზე?

ეკონომიურ მოვლენათა გამოკვლევასთან ერთად ძლიერ საჭიროა, როგორც მეცნიერულის მხრივ, აგრეთვე პრაქტიკულის მხრითაც, შესწავლა ხალხის ყოფა-ცხოვრებათა.

XII. რა ხასიათი აქვს ხალხის საოჯახო ურთიერთობას? —წევრნი ოჯახისა ყველანი თანასწორის უფლების მქონენი არიან, თუ რომელიმე წევრთაგანი, უხუცესია და უმფროსია იგი თუ არა, მაინც ბატონობს ოჯახში, თავობს და იმორჩილებს ოჯახის სხვა წევრთ? როგორ და რაში გამოიხატება უფლება მემკვიდრეობისა, რა გვარია როლი დედა-კაცისა ანუ ქალისა ოჯახობაში და მეურნეობაში?

XIII. ხალხის იურიდიკული შეხედულებანი რაში მდგომარეობენ? რამდენად ემზგავსებიან ან განირჩევიან იგინი განათლებულ და კულტურულ წოდებათა იურიდიკულ შეხედულებათაგან? იყო რამე გარჩევა უწინ, საქართველოს დაუმოკიდებლობის დროს, ამ შეხედულებათა შორის ერთის მხრით ხალხისა და მეორეს მხრით მეტის უფლების მქონეთა? რაში სჩანს ეგ გარჩევა ეხლა, როცა ჩვენში შემოღებულ იქმნა ახალი, ხალხისთვის უცნობი იურიდიკული დაწესებულებანი?

XIV. რა დასაბამი და რა საფუძველი მიაჩნია ხალხს ქვა-კუთხედად თავის ცხოვრების ურთი-ერთობისათვის. ამ დასაბამად და საძირკვლად ყოველისა და ყოვლისავე შრომა ჰგო-

ნია და მიაჩნია ხალხს თუ სხვა რამე? როგორი შეხედულება აქვს ხალხს საკუთრების უფლებაზე *).

XV. როგორ და რაში გამოიხატება საზოგადოებრივი პოლიტიკური და ეროვნული ლტოლვილებანი ხალხისა? რაში მდგომარეობს საზოგადოთ ხალხის გონებრივი ვითარება და სულის წუხილი? — როგორ და რაში იჩენს თავს მისი შფო-თვა და აღბორგება ცხოვრების ვითარებისა წინააღმდეგ? — ხშირად ეძლევა თუ არა აქტიური ხასიათი ამ აღბორგებას და შფოთვას ხალხის წინააღმდეგობისას. ვის წინააღმდეგ არის მიმართული უმთავრესად ხალხის მიერ ყრუ ან პირ-და-პირ და ხმა-მაღლა გამოცხადებული ჩივილი? **).

აი მთელი დასტა კითხვებად დალაგებულ საგნებისა, რომელთ შეუსწავლელად არა ნაირად არ შეიძლება შემუშავება და გამოკვლევა ცოტათ მაინც წესიერის საზოგადოებრივის პროგრამისა. მომატებული ნაწილი ჩვენში გამოცემულის ბროშურებისა და ჟურნალში დაბეჭდილ სტატიებისა ამტკი-ცებს, რომ ამ მხრივ ჩვენს მწერლობას სრულებით თავი არ შეუწუხებია. მას არა აქვს შემუშავებული, მტკიცედ მოფიქრე-ბული და მოკლედ მოჭრილი პროგრამა. თქვენის ნაწერებით, ბატონებო, თუმცა მგონია, რომ ცოტას არა სწერთ, სრუ-

---

*) სასურველია, რომ ყოველ ამ საგნების შესახებ გამორკვეულ იქმნას, როგორც ფაქტიკური მდგომარეობა ხალხისა, ისე მისი თეორე-თიკული შეხედულებანი, უკეთუ ეს უკანასკნელნი არ ეთანხმებიან ცხოვ-რების აწინდელს ვითარებას.

**) იხ. სტატიები ქალის ეფიმენკოსი ჩვეულებაზედ დამყარებულ უფლების შესახებ, აგრეთვე იხილე გამოკვლევანი ამ საგნის შესახებვე ორშანსკისა.

ავტ.

ლიად არ შეიძლება მიხვდეს კაცი, რას მიელტვის თქვენი გული და გონება და რა საგანი გაქვთ წინ-წამოყენებული ქვეყნის საკეთილ-დღეოდ გადასაწყვეტად. ხომ არ შეიძლება, რომ კერძო საგნები, რომელთაც თქვენ გაჰყოლიხართ, შეადგენდენ სრულიადს და მთლიანს საზოგადოობრივს პროგრამას?! თქვენ გეტყობათ, რომ გიყვართ სამშობლო, თქვენი ენა, ხალხი, მაგრამ არ გეტყობათ, რომ თქვენ ცნობიერად მოფიქრებული გქონდეთ პროგრამა საზოგადოობრივის მოქმედებისა. სიყვარული — დიად საქმეა და პატივსაცემი გრძნობაა, ცხადია, მაგრამ ცალიერის სიყვარულით ქვეყანას ვერ აღვაშენებთ და ვერ აღვადგენთ! საჭიროა თანხმობითი, მოფიქრებული დ ჩვენი მდგომარეობის შესაბამი მუშაობა; საჭიროა შემუშავება და გამოკვლევა საზოგადოობრივის იდეალისა ხალხის ცხოვრების ყოველ-მხრივის დაკვირვებისა და შესწავლის შემდეგ; საჭიროა მძურად, შეწყობილად მისწრაფება ერთხელ შემუშავებულ და წინ-წამოყენებულ იდეალისადმი, და არა მოღვაწეობა ნაწყვეტ-ნაწყვეტი, გაფანტული, რომელსაც თან არა სდევს ხელ-მძღვანელად არავითარი ზოგადი პრინციპი. ავიღოთ საგულის-ხმიერო მაგალითი ჩვენის ლიტერატურიდამ. ზოგი ჩვენი ლიტერატორთაგანი დაადგა საქართველოს ისტორიის შესწავლას. ცხადია, რომ ეს საგანი ძლიერ უსაჭიროესი საგანია და თვით ეს საქმეც ძალიან პატიოსანი და ქების ღირსი უნდა იყოს. მაგრამ როგორ მოჰკიდეთ ხელი თქვენ ჩვენის ისტორიის შემუშავებას? რას ეძებთ თქვენ იქ საინტერესოს, რა საგულის-ხმიერო მაგალითები და მოძღვრებანი უნდა ამოუღოთ იქიდამ ქართველებს, როდესაც თქვენ მოგვითხრობთ საქართველოს სახელმწიფო ცხოვრების გარეგნობაზედ, როდესაც თქვენ აღგვიწერთ სხვა-და-სხვა ლაშქრობას და სამეფო კარის ინტრი-

გებს და მოჰყოლიხართ მეფეების და დედოფლების, მათ გუ-
დებისა და ფარეშების ამბავს, ამით განა ვის რა გინდათ ას-
წავლოთ, ვის რა გსურთ შეაგონოთ? რა საზოგადოებრივი
საგანი ამოგიღიათ მიზნად, როცა მხოლოდ გარეგან მხარეს
სწავლობთ სამშობლო ისტორიისას და შინაგანს აზრს კი არ
უღრმავდებით. თქვენი ნამუშავარი ამ მხრივ უაზროა და უნაყო-
ფოა, ამიტომ რომ მის შემწეობით ვერ გავიგებთ და ვერ შევიგ-
ნებთ ხალხის ცხოვრების აწინდელს ვითარებას. იგი ვერც ცნო-
ბის მოყვარეობას აკმაყოფილებს, ამიტომ რომ მის შემწეო-
ბით ჩვენ წინა-პართა წარსულის ცხოვრების სიღრმესა და სი-
განეს ვერ ვტყობულობთ, მის ნამდვილს სახებას ვერ ვხედავთ.
იმის მაგიერ, რომ დაგვანახოთ ყოფა-ცხოვრება ხალხისა წარ-
სულს დროს; იმის მაგიერ რომ გაგვაცნოთ მაშინდელი უფ-
ლებრივი, იურიდიული და ეკონომიური ურთიერთობა,
თქვენ სულ სხვას მოგვითხრობთ და სულ სხვა კილოზედ
მოჰყოლიხართ ძველს ამბავს. იმის მაგიერ, მაგ., რომ
მართელი და სრულიადი სურათი წარმოგვიდგინოთ ხალხის
ტანჯვისა და წამებისა, რომელიც ჩვენმა ქვეყანამ გამოსცადა
შინაურ მოუწყობლობისაგან და გარეშე მტრისაგან; დასას-
რულ, იმის მაგიერ, რომ ასწეროთ როგორ სცხოვრებდნენ
ჩვენი წინაპარნი, რას აკეთებდენ, რა ზნესა და ხასიათებს ად-
გნენ შინაურობაში და გარეთ, ერთის სიტყვით, იმის ნაცვ-
ლად, რომ მოგვითხრათ საინტერესო ისტორია ჩვენის ეკო-
ნომიურის და გონებრივის განვითარებისა, — თქვენ, ყველა
ამის ნაცვლად, გაჰყოლიხართ. უკაცრაული ქართულია, რაღაც
ქებასა და დიდებას წარსულისას და თან ამ შესხმისა და ხო-
ტბის წერას დარბაისრულს შრომას ეძახით! მე ამას, რასაკ-
ვირველია, არ ვაბრალებ თქვენს უცოდინარობას. არა! თქვენ

ძალიან კარგად იცით, როგორც უნდა შემუშავება ისტორიას; თქვენ გიკითხავთ და კარგათაც იცნობთ საუკეთესო ევროპიულ ისტორიკოსებს, აღტაცებაში მოდიხართ მათ გამოკვლევათა მეტოდებით, სთვლით თქვენ თავს მათ ნამდვილ მომხრედ, მაგრამ როგორც კი საკუთარს გამოკვლევას დაიწყობთ ჩვენ სამშობლოს შესახებ, მაშინვე უეცრივ ჰქრება თქვენში ისტორიის ფილოსოფიური ცოდნა და გვარწმუნებთ რომ ეს ფილოსოფიური ცოდნა ისტორიისა ჩვენის ქვეყნის შესახებ არ გამოდგება.

ჩემის აზრით ეს იმისგან წარმოსდგება, რომ ჩვენ აქამომდე არა გვაქვს მტკიცედ გამორკვეული და მოსაზრებული პროგრამა მოქმედებისა, რომლის მიხედვით შეეძლოს ყოველ საზოგადოებრივ მოღვაწეს (გულ-წრფელს და პატიოსანს, რასაკვირველია) შრომა და მუშაობა. ჩვენ ვმოქმედობთ აქამომდე ცალკ-ცალკე, უსისტემოთ და გაფანტულად. აი ამის გამო ყოველს ჩვენს დაწყებულობას რაღაც უმიზნობის და განცალკევების დაღი აზის *).

ისტორიის შესწავლას და შემუშავებას რომ თავი დავანებოთ და გადავიდეთ ჩვენს ლიტერატურის საზოგადო მდგომარეობაზედ, აქაც ჩვენ ამავე სამწუხარო სანახავს შევხვდებით.

ჩვენს ნორჩს დ ჯერ ისევ ფრთა-გაუშლელს ლიტერატუ-

---

*) ვჩქარობ მოვიხსენო, რომ მე ამას არ ვამბობ ვისმე სასაყვედუროდ. მე ეს ფიქრათაც არ მომდის. მე მხოლოდ აღვნიშნამ მეტად ცხად ფაქტს. აქ საყვედური ვისიმე სრულიად უსარგებლოა — ჩვენი მოღვაწენი აკეთებენ იმას, რაც შეუძლიანთ და რისაც ნიჭი აქვთ და ამისათვის ჩვენ მადლობის მეტი არა გვეთქმის რა. მაგრამ მეორეს მხრით ყოველი ჩვენგანი მოვალეა სთქვას, უკეთუ სხვა ნაირად სჯის, რომ ეს, მაგ., ასეა და არა ისე. ავტ.

რას აქვს ერთი დაუფასებელი ღირსება, რომელიც განასხვავებს მას სხვა უფრო განათლებულ და განვითარებულ ქვეყნების ლი-ტერატურათაგან. როგორც ვიცით, აწინდელი ცივილიზაციის ცალ-მხრივი და ცრუ-მიმართულების გამო განათლებულ საზო-გადოების ნაწილსა და ხალხს შორის სუფევს ისეთი ზღვა-რი, რომელიც უშლის ორთავ მხარეს ერთმანერთის გაგებას. ამ განათლებულს ნაწილს საზოგადოებისას აქვს იმ გვარად შე-მუშავებული ლიტერატურა, რომ იგი სრულიად უცხო და გა-უგებარია ხალხისათვის, როგორც ენით, ისე შინაარსით. გან-ცალ-ცალკევდნენ ინტერესები, გაჩნდა სხვა-და-სხვა სურვილი და მოთხოვნილებანი, რომელნიც უფრო უარესად განაშორებს მათ ერთი ერთმანეთისაგან. ხალხი არ კითხულობს და საინ-ტერესოდ არ სვთვის განათლებულ საზოგადოების ლიტერა-ტურას, რომელიც ადგია ხალხისათვის სრულიად უცხო გზას და საგანს. მაშინაც კი, როდესაც რჩეულნი პირნი საზოგა-დოების გამოდიან სასაპარეზოდ ხალხის ჭეშმარიტ ინტერე-სების დასაცველად, საქადაგებლად და თავიანთ აზრებისა და იდეალების გასავრცელებლად მწერლობის შუამავლობით, მაში-ნაც კი ეს პირნი და მოღვაწენი ვერ პოულობენ მკითხველებს ხალხში. ხალხი აქამდის ფიქრობს, რომ ეს ლიტერატუ-რა სდევნის სრულიად უცხოს და მათთვის არა სასარგებლო ინტერესებს. თუნდ ესეც არ იყოს, კულტურული ლიტერა-ტურის ენა იმდენად განირჩევა ხალხის ენისაგან, რომ უბრა-ლო ხალხისათვის მომეტებულ ნაწილად შეუძლებელია წაკი-თხულის გაგება, თუნდ რომ სურვილი და შეძლებაც ჰქონდეს კითხვისა. ამისა გამო, თუ გსურს, რომ ხალხისთვის გაუგე-ბარი არ დარჩე, უნდა მიჰმართო სხვა გვარ კილოს, სხვა გვარ ენის მიმოხვრას. ერთის სიტყვით უნდა იხმარო უბრა-

ლო «სახალხო» ენა. ეს სამარცხვინო გარჩევა ენისა, რომელიც უშლის ერთსა და იგივე ერის ორ ნაწილად გაყოფილის დასის ერთმანეთის გაგებას, არის პირ-და-პირი შედეგი ხალხისადმი უგულობისა, რომელსაც მუდამ იჩენს უმრავლესობა განათლებულის საზოგადოებისა. ხალხის ინტერესების უყურადღებოთ დატოვებამ და წოდებრივ ლტოლვილებათა გამოკიდებამ, მისცა ლიტერატურას შეუსაბამო და არა ხალხური ხასიათი. ლიტერატურა შეიქმნა ყმათ და მოსამსახურეთ განათლებულ წოდებათა და ამ სახით განვითარდა ხალხისათვის გაუგებარი ენა. ლიტერატურა, რომელსაც არ შემსჭვალავდა ხალხის ვაება და წუხილი, მიდიოდა თავისთვის წინ შვებით და მასხრობით და უფრო უარესად სწყვეტდა ხალხთან კავშირს.

თქვენ კარგად მოგეხსენებათ, ბატონებო, რა სამწუხარო და არა სანეტარო მდგომარეობაში ჩააგდო საზოგადოთ მწერლობა ამ კულტურულ წოდებათა მოუსაზრებელმა თავმოყვარეობამ. მოგეხსენებათ აგრეთვე, რა საზიზღარი შედეგი მოჰყვა მწერლობაში მის წარმომადგენელთა მიერ ლაქუცსა და ყურ-მოჭრილს ყმობას ამა სოფლის ძლიერთა და მეტის უფლებით შეჭურვილთა წინაშე. მეორეს მხრით, თქვენთვის, უეჭველია საიდუმლოს არ შეადგენს აგრეთვე ის გარემოება, რომ უკეთეს წარმომადგენელთ ლიტერატურისას მწარე ვარამი უტრიალებთ გულში და სახმილებრ ცეცხლი ედებათ, რადგან ხალხთან დაახლოვება ჰსურთ და თავის მოუკვლელი სურვილი კი ვერ აუსრულებიათ. ამ პირებმა ძალიან კარგად იციან, რომ მათი არსებობა და სიცოცხლე ხალხის ცხოვრებისა და ინტერესების გარეშე უსარგებლოა და უნაყოფო, რომ ყოველი მათი წერა ამაოა და უსაგნო; იგინი, გულ-დაწყვეტილნი

და დათუთქულნი, გრძნობენ, რომ თვით ხალხი, რომელსაც მათ უნდათ ემსახურონ ყოველ თავის ძალ-ღონით და მტლედ დაედონ მას, თვით იგივე ხალხი მათი უმეცარია და უარ-მყოფელი. იგინი ჰგრძნობენ, რომ ამ საქმეში თავათ უბრალონი და უზაკველნი არიან, რომ მათ თავზედ ტრიალებს წინა-პართა შეცდომილებისა და დანაშაულობის ბორბალი, მაგრამ ძალაც არა აქვთ, რომ აიცილონ ეს უბედურება მთლად და სრულიად გადაუსწორებლად ყოველ საზოგადოობრივ ურთიერთობისა.

სხვა ქვეყნების ამ გვარ მწარე გამოცდილებათა შემდეგ, შემდეგ იმ გამამფრთხილებელ და საგულის-ხმიერო შთაგონებისა ისტორიის მიერ, რომელიც ცხადათ უჩვენებს ნამდვილს გზას ცივილიზაციისას ახლად გაღვიძებულს ქვეყნებს და ერსა,—როგორ მოქმედობენ და მოღვაწეობენ წარმომადგენელნი ჩვენის ლიტერატურისა და მწერლობისა? შეიგნეს მათ ესა, ან უფრო უკედ რომ ვსთქვათ, გამოიყენეს სასარგებლოდ ეს გაფრთხილება ისტორიისა?

ჩვენი ლიტერატურა ამ მხრივ ჯერ-ჯერობით სწორედ ბედნიერ მდგომარეობაშია. იგი არ განცალკევებულა, არ დაჰშორებია ხალხს და არ გამხდარა მისთვის გაუგებარი. ლიტერატურული ენა მცირედ განირჩევა ხალხურ ენისაგან, იგი ეყურება და იზიდავს ჩვენს ხალხს. მეორეს მხრით, ყველა იტყვის, რომ ჩვენი ხალხი ცნობის-მოყვარე ხალხია, სწავლისა და ცოდნის შეძენა წყურვილად გადაქცევია და ჯერ-ჯერობით ყურს უგდებს და თვალს ადევნებს ჩვენის მწერლობის განვითარებას. ყველა ეს გარემოება ჩვენს მწერლობას დიდს საშურველ უპირატესობას აძლევს სხვა მწერლობათა წინაშე. სხვა ერნი დიდს მსხვერპლს და სასყიდელს გაიმეტებდნენ, ოღონდ კი ამ გვარი ხასიათი მიეცათ თავის ლიტერატურისათვის და ერთ-გვარად გასაგები გა-

ქხადნათ იგი, როგორც ხალხისათვის, ისე მთლად ერისათვის და განათლებულ საზოგადოებისათვის. მაგრამ რა გამოვიდა ყველა აქედამ? სარგებლობენ ჩვენი საზოგადოებრივი მოღვაწენი თავიანთ ლიტერატურის ამ უპირატესობით? არა!.. პირიქით იგინი, როგორც თვით-მდგომარებას მოკლებულნი და მცირე-წლოვანნი ბავშვნი, ყურადღებას არ აქცევენ ამ უპირატესობას, განურჩევლად მისდევენ უკან კუდში სხვათა ლიტერატურებს და ამ უგვანო ბაძვით სწორედ რომ ყოველს სამზღვარს გადადიან თავიანთ სასაცილოდ და სასირცხვოდ.

წარმოიდგინეთ კი, რომ ეს საგანი ძალიან ცხადი და მარტივია, ჩვენი სურვილი და საწადელი ამ მხრივ ადვილად შესასრულებელია და განსახორციელებელი: შევაწყოთ და შევუთანხმოთ ჩვენი ნაწერების ხასიათი და მიმართულება ხალხის ინტერესებს და მოთხოვნილებათა, ვისწავლოთ და განვვითარდეთ ხალხთან ერთად, მასთან ერთადვე შევიმუშავოთ საზოგადოობრივი იდეალები, რომელნიც მხოლოდ ხალხის მიერ მიიღებენ უაღრესს ძალას და შეიძლებენ ყოველ-გვარ ბრძოლის და დევნის ატანას. ამის მაგივრად ჩვენი ლიტერატურა, თითქო შიშობსო, რომ დავარდნილ და უკან-ჩამორჩომილად არ დამსახონო, სცდილობს მაღალ კილოს გამოეკიდოს და ზემო ფარდებში იფრინოს. რაც შეუძლიან ძალას იტანს და იმოსება ისეთს გამოუწყობელ კულტურულ ტანისამოსით, რომელიც არც შეშვენის მას, არც უხდება და რომელიც მასთანავე უფრო სასაცილოდ და სამასხაროდ ხდის, ვიდრე დინჯ და დარბაისელ გამომხატველად საზოგადოობრივ საჭიროებათა და მოთხოვნილებათა. მართლაც და რომელი მკითხველები ჰყავს სახეში ჩვენს ლიტერატურას და ვინ უნდა გაანათლოს და ცნობიერება შესძინოს მან, როდესაც იგი დაყინებით და

გაჯიბრებით ებაასება, მაგ. ევროპიელ დიპლომატიას, რომელსაც იგი ვრცლად მოგვითხრობს ლუი-ბლანისა და სხვა პოლიტიკურ მოღვაწეთა აწინდელს პოლიტიკურს შეხედულებაზედ, რომელსაც იგი სთარგმნის და ავრცელებს გეოტეს თხზულებებსა, შექსპირისა ჰ თუნდ გამოჩენილ ოფენბახის თარგმანებსაც და სხვ. ისე რომ ავიღოთ და ჩვენთვის რომ ვსთქვათ, რასაკვირველია, ყველა ესეები კარგი და სასარგებლო საქმეა, მაგრამ განა ამაებსა თხოულობს ჩვენის სამშობლოს თანა-მედროვე მდგომარეობა? ნუ თუ შესაწყნარებელი და პატივ-დებაში მისაღებია ფიქრი სუბუქ და ჭაეროვან ნაწარმოებზედ დასხელოვნებულის მგზაურელისა, როცა შიმშილით მილეული ჰ გვემული კაცი თხოულობს პურსა?!

თუ გვინდა რომ ხალხმა ისარგებლოს ჩვენის ლიტერატურის მდაბიურობით და გამოიყენოს ეს დაუფასებელი თვისება ჩვენის მწერლობისა, საჭიროა, ჩვენის ფიქრით, რომ მწერლობა ხალხისათის საჭირო და შესაფერ გონებით საზრდოს იძლეოდეს, მის მოთხოვნილებას აკმაყოფილებდეს. ამიტომ ლიტერატურა უნდა შეიქმნეს უპირველეს ყოვლისა სახალხო ლიტერატურად, უკეთუ გვსურს რომ მას ჰქონდეს გავლენა და ძლიერება, ფასი და მნიშვნელობა ჩვენის ქვეყნის საქმეების და საგნების გადაწყვეტის დროს. მხოლოდ ეს მაშინ მოხდება, როცა ლიტერატურა ერთად ერთს ნამდვილს გზას და ჭეშმარიტს მიმართულებას დაადგება, როცა იგი მიიღებს პატივ-დებაში ხალხის სურვილს, და, რაც უფრო პირველია, დაიცავს მის ინტერესებს, ე. ი. როცა ლიტერატურის მიერ ხშირად და უმთავრესად წამოყენებული იქმნება საასპარეზოდ ხალხის გულის მომგები საგნები — ეკონომიური და საზოგადოობრივი საქმეები.

ბ. მაიაშვილი.

გ უ თ ა ნ ი.

«გადი-გამოდი გუთანო, ღირღიტავ ბანი უთხარო»,
სახნის-საკვეთო გაუსვი, რომ კაჭკაჭს ძირი უთხარო!
ნიშავ ნიკორას გაუწი, მაგას მოაბი მხარია,
მეხრევ გაუკარ შვინდასა, ცოტა ზარმაცი ხარია;
გააჭიმინეთ ჯამბარა, დაჰმღერეთ «ოროველაო»,
გადაასავეთ მინდორი, რომ დაგვნატრონდეს ყველაო...
ფრთას აუწიე, სახნისსაც უმარჯვე გუთნის-დედაო,
ყამირის ბელტო ნუ ნაზობ, გადადი ზედი-ზედაო!
შენი ჭირიმე გუთანო, ნაკურთხო მაღლა ღვთისაო,
მოხან, მოთესე ხორბალი, მოგიმკო სარჩო წლისაო!..
«გადი-გამოდი გუთანო, ღირღიტავ ბანი უთხარო»
სახნის-საკვეთო გაუსვი, რომ კაჭკაჭს ძირი უთხარო!

თ. რაფ. ერისთავი.

ჭმუნვა.

(მიბაძვა)

დაღამდა. მისწუდა ხალხის ყაყანი,
მთა-ბარს გადეკრა ღამის წყვდიადი,
აღარ სჩანს ქვეყნის ბოროტებანი,
მაგრამ ჩემს გულს კი ჰკლავს ხვაშიადი.
შუბლით ჩამომდის ოფლი წურწურით,
შრომით დამაშვრალს მიკვნესის გული,
ისღა მაქვს ფიქრად, რომ ღამე მაინც
ვიყო უდარდო, მოსვენებული.
მაგრამა ხვალა? ხვალაც ამ გვარად
შრომისა ოფლი უნდა დავღვარო;
რომე ჯალაბი ღვთისა ამარად
ულუკმა-პუროდ არა დავყარო.

—

სანთელიც გაჰქრა, აღარა ბჟუტავს,
ჩემს ოთახშია სუფევს დუმილი;
დიდი ხანია სუყველას სძინავს,
მაგრამ ჩემთვის კი სად არის ძილი!
არა! იქ ძილი არ შეიძლება,
გული-გონებაც ვერ მოისვენებს,
როდესაც ღამეც ის გაგონდება

თუ რით დაარჩენ შენს ცოლსა, შვილებს.
რომელსაც ხვალაც ისევ ამ გვარად
ოფლი წურწურით უნდა გდიოდეს,
ხარისავითა შრომობდე მარად,
მაგრამ მაინც კი ისევ გშიოდეს.

—

რათა? რისათვის? რის მაქნისი ხარ
ჭოი სიცოცხლევ ბოგანო კაცის?
თუ კი ის მარად მომდურავია
თავის ბედისა, ქვეყნისა და ცის.
თუ კი მას ტანჯვა წილად ხდომია,
თუ შეაქცია ზურგი შვებამა,
შესწყდი სიცოცხლევ,—ბევრად სჯობია,
რომ მოისვენოს გულ-გონებამა.

ი. ბაქრაძე.

პოლიტიკური მიმოხილვა.

5 სეკტემბერს მოსულმა ტელეგრამამ გვაცნობა არაბი-ფაშის დატყვევება ქაირში. შესწუდა სისხლის ღვრა ეგვიპტის ცხელს და ქვიშიან ნიადაგზე. თავისუფლების და დაუმოკიდებლობის დამცველნი ეგვიპტელნი დაიძლივნენ ინგლისელების მიერ. არაბი-ფაშას, მათ მოთავეს და წარმომადგენელს ელის განსჯა ეხლანდელს ქედივისაგან, რომელსაც უღირსად უჭირავს ეგვიპეტი და ეგვიპტის ხალხის ბედი. დღეს მას ისე მოექცევიან, როგორც მეამბოხეს და მოღალატეს ქვეყნისას, როგორც ურჩს ქვეშევრდომს მტარვალის, მაგრამ კანონიერის ბრძანებულის ტევფიკისას.—ვინ მოგცა უფლებაო, ეტყვიან უღირსნი მსაჯულნი ღირსეულს დამცველს სამშობლოისას, ეროვნულს გმირს არაბის, რომ შენ აღმხედრდი შენის ქვეყნის მტარვალთა წინააღმდეგ? რად არ დადუმდი და არ ჩაიკალ გულში სიყვარული შენის მშობლის ქვეყნისა, როცა უცხო თესლის ერნი მას აღატაკებდენ, ჰგვემდენ, ეკონომიურის მონობის ბორკილით სჭედდენ და პოლიტიკურს თავისუფლებასაც ცოტ-ცოტათი ხელიდამ ჰგლეჯავდენ უარესად დაჩაგვრისათვის? არაბი გაიკვირვებს და შეკრთება.—მე მეკითხებიან: ვინ მოგცა უფლება, რომ შენს მტერს მტრულად მოექცე, ქვეყანა მონებაში ჩავარდნილი განთავისუფლოო?! გაივლებს იგი მწარედ გულში.

მაგრამ ეს ბრძენნი ყამსა ბჭობისასა არაბის მედგარს გარეგანს გულ-გრილობას ყურადღებას არ მიაქცევენ და კვლავ

ეტყვიან: გქონდა უფლება, ხელთ-გეპყრა იურიდიკულად შემოწმებული და კანონიერად დამტკიცებული მონდობილობა, რომ ხალხს თვალი აუხილე, ეროვნული ცნობიერება განუმტკიცე, ჯარი მიიმხრე, მოძრაობა აღსძარ და ქვეყნის თავისუფლება ქმიეო?—განმეორებით ჩაეკითხებიან ბრალდებულს ულირსნი მამულის შვილნი, იუდანი და სამშობლოს გამყიდველნი ინგლისის რამდენიმე გირვანქა სტერლინგზედ. გვიგე პასუხი, რაზამეს, იმართლე თავი ნუღარ აყოვნებ, თორემ დახვრეტა და შენი ჯანიო, დაემუქრება უზენაესი სამსჯავრო და აასრულებს კიდეც თავის მუქარას.

აი სურათი, რომელიც დღეს თუ ხვალ ქაიროს რომელსამე სრა-პალატაში იქმნება გამართული. ეს არის აწინდელი სამართალი! ეს არის ქებული მეცხრამეტე საუკუნის ზე-აღმატებულის ცივილიზაციის შთაგონება, ველურთა გასანათლებლად გამართულის ექსპიდიციის შედეგი ხარბ და გაუმაძღარ ინგლისელთა მიერ! ეჰ, რა გაეწყობა! ჩვენის გამწარებულის პოეტისა არ იყვეს, მართლაც და

«საწყალი არაბი–თვაშა
უბედური და მზე-ბნელი!
ნეტავ ვის ეურჩებოდა
თავისუფლების მძებნელი?»

მაგრამ დავანებოთ თავი მას, რასაც ჩვენ კერძოდ ვგრძნობთ 5 სეკტემბერს მიღებულის ტელეგრამის შემდეგ. გულშივე დავიბრუნოთ და ჩავიკლათ ის ცეცხლი, რომელიც არა ერთისა და ორის ქვეყნის გატაცებულს პატრიოტს და მის თავისუფლების მოტრფიალეს დასწვამდა და დაადნობდა, თორემ შეიძლება ჩვენცა გვწვდნენ ქეჩოში და მოგვთხოვონ დასტურის ქაღალდი მასზედ, გვაქვს თუ არა უფლება, რომ ვგრძნობდეთ

უსამართლობას და ხმა-მაღლა აშკარად ვღაღადებთ ბარბაროსობაზედ.

ჩვენ ვეცდებით გულ-დინჯად და დალაგებით მოვუთხრათ მკითხველს იმ დრამის მოქმედება, რომელიც ასე სავალალოდ და ტრაღიკულად გათავდა ეგვიპტის ეროვნულის მოძრაობისათვის. მხოლოდ აქ აღარ გავიმეორებთ იმას, რაც უკვე ვთქვით ეგვიპტის საზოგადო მდგომარეობაზედ და ევროპისა ძმის ურთი-ერთობაზედ «ივერიის» წარსულს წიგნში. აღარც მასზედ შევაჩერებთ მკითხველის ყურადღებას, როგორ, რა მიზეზით და რა საბაბით დაიწყო ინგლისსა და არაბი-ფაშას შორის ბრძოლა. ვისაც ორი ნომერი გაზეთისა მაინც აუღია ხელში და გადაუთვალიერებია თავიდამ ბოლომდის ამ სამის და ოთხის თვის განმავლობაში მიხვდებოდა საიდამ და როგორ წარმოიშობა ესრედ-წოდებული ეგვიპტის საქმე.

ჩვენი სურვილია მოკლედ მიმოვიხილოთ უკანასკნელი ხანა არაბის ბრძოლისა ინგლისელთ წინააღმდეგ ეგვიპტის დაუმოკიდებლობისათვის და, რამდენადაც შევიძლებთ ვრცლად ავხსნათ, ვინ არის არაბი-ფაშა, რა საწადელისთვის იბრძოდა იგი უკანასკნელ ღონისძიებამდე, რადგან ამას არა მცირედი მნიშვნელობა და საგულისხმიერო აზრი აქვს ყველასათვის საზოგადოთ და ჩვენთვის ხომ კერძოდ უფრო მეტი.

კაფრ-დოვარში დაბანაკებული არაბი, შვიდ ვერსზედ ქ. ალექსანდრიიდამ მედგრად შეუდგა მომზადებას ინგლისელთა დასახვედრად. დღე-და-ღამ განუწყვეტლივ მზადება იყო არაბის ურდოში: ამაგრებდენ ზარბაზნებს, იღებდენ თხრილებს, აგებდენ მიწის სიმაგრეებს და ამზადებდნენ მეორე ბლოკნოს ინგლისელთათვის. ინგლისელებმა ეს შენიშნეს და ბევრი აილეს და დაიღეს, მაგრამ კაფრ-დოვარის აღება იერიშით ვერ გაბე-

დეს. სათარეშოთ გასული ეგვიპტისა და ინგლისის მოწინავე წვრილ-წვრილი რაზმები შინჯავდენ ერთმანერთის ძალას, ტყუბულობდენ ბანაკების ვითარებას და პატარ-პატარა შეტაკების შემდეგ ბრუნდებოდენ თავ-თავიანთ ალაგას. ბოლოს, როცა ინგლისელთ საკმარისი ჯარი მოეშველათ ინგლისიდამ და მათ ინდოეთის საბძანებელიდამაც დაიძრა ინდოეთის ლაშქარი, ებრძანათ მხედართ-მთავრის ვოლსლეის მიერ აბუკირიდამ იერიშით მისვლა კაფრ-დოვარის ასაღებად. ყველამ იცოდა, რომ აი დღეს ან ხვალ გადასწყდება არაბის ბედიო. მაგრამ ეს განკარგულება ვოლსლეისა, თურმე ნუ ბძანებთ, სამხედრო ხერხი იყო და არაბის თვალის ასახვევად იყო მომხდარი. ნამდვილი ბრძანება და განკარგულება ინგლისელის სარდლისა სულ სხვა კონვერტებში იყო შეკრული და დარიგებული ჯარის უფროსთათვის. თითქმის თვე გავიდა ამ ცდაში და აი ამის შემდეგ, როცა ვოლსლეი სრულიად მზად არის თავის საიდუმლო განზრახულება შეასრულოს, როცა არაბი, გულ-უბრყვილო და წმიდა საქმისათვის მებრძოლი, მოუთმენლად ელის მასთან შებმას კაფრ-დოვარში, ვოლსლეის ბძანებით გახსნილ იქმნა კონვერტები მის ხელ-ქვეითების მიერ, რომელშიაც ჰპოვეს სასტიკი მიწერილობა: ეხლავ დაემზადეთ და გასწით პორტ-საიდისკენ და სუეზის არხზე რაც სიმაგრეებია, ყველა დაიჭირეთო. თქმა და ქმნა ერთი იყო. ინგლისის ჯარი უეცრად, მოულოდნელად სუეზის არხის პატრონი გახდა და ქაირისკენ გზა კინაღამ პირველადვე ხელში ჩაიგდო, სხვა-და-სხვა დაბრკოლება რომ არ აღმოჩენოდა. ან სურსათი რომ საკმაოდ ჰქონოდათ, ან მის გადასაზიდი ღონისძიება ყოფილიყო, ორისა და სამის კვირით ადრე დაიჭერდენ ქაირს ინგლისელნი. პატარ-პატარა პიკეტები და კარდონები ჰყვანდა, მართალია, სუეზის არხის დასაცველად

არაბი-ფაშას, მაგრამ იმით, რასაკვირველია, მთელის ლაშქარის შემაგრება არ შეიძლებოდა, მით უმეტეს, რომ ინგლისის ჯარს, აქ ინდოეთის ქ. ბომბეიდამ მოსული ჯარიც მოემატა. არაბიმ კარგად იცოდა, რომ აღმოსავლით და სუეზის არხით, შეიძლება, ინგლისელები დამეცნენო და, ამისათვის გაამაგრა ზაგაზიგი და ტელ-ელქებირი, რომელთ დასავლით მდ. ნილოსის არე-მარე იწყობა, სავსე ხნულებით, არხებით და რუებით. არაბიმ კაფრ-დოვარში სარდლობა ცოტაოდენის დარჩენილის ჯარისა მიანდო ტულბა-ფაშას. თავად ტელ-ელ-ქებირთან დადგა, იმ იმედით, რომ თუნდაც რომ ვერას გავსდე, სექტემბრის ნახევრამდის მაინც შევიმაგრებ ინგლისელებს, ვიდრე ნილოსი მოვარდება და სულ დაიჭერს ქაირისკენ გზებსა დ ადგილებს, რომელზედაც ინგლისელები ვეღარას გააწყობენ უხიდოთ და უბოგირებოთაო. ხოლო ამ უკანასკნელებსაც მე დავშლი და ავიდებ, როცა უკან დავიხევ და ქაირისკენ გავემურები უკანასკნელის სიმაგრის აგებისათვისაო. მაგრამ მკითხველს ეცოდინება, როგორ გაუმტყუნდა იმედი არაბის. მისი ჯარი ზედი-ზედ დამარცხდა ზაგაზიგთან და ტელ-ელ-ქებირთანაც.

ამ უკანასკნელს ადგას თითქმის 30,000 ჯარი ჰყავდა შეკრებილი არაბის, ეჭირა კარგი სიმაგრენი, ჰქონდა კარგა ბლომად ზარბაზნები. მაგრამ არაბის ჯარი ნახევარზედ გაუწვრთვნელ რაზმებისგან შესდგებოდა, რომელნიც სიმედგრეს დ დადგრომილობას საზოგადოდ ძნელად გამოიჩენენ ხოლმე გაცხარებულის ბრძოლის დროს. ხოლო ბრძოლის გაცხარება საშინელი იყო ტელ-ელ-ქებირთან. ინგლისელნი თავ-დაუზოგველად და სიმმაგით იბრძოდენ. არაბიმაც ცხარე მონაწილეობა მიიღო ომში, მაგრამ ყოველივე მისი ცდილობა ამაო შეიქმნა.

ეგვიპტელთ ლაშქარი შედრკა და ბოლოს გაფანტულ იქმნა სრულიად.

ამ სახით დამარცხდა არაბი და დღეს თვითონაც ტყვედ არის შეპყრობილი. ეგვიპტელთ ეროვნული მოძრაობა და პარტია განქრა დროებით და იქნებ სრულიადაც. არაბის ჩაეშალა ის პლანები დამოუკიდებელ ეგვიპტის შექმნისათვის, რომელიც მას და მის პარტიას მოსვენებას არ აძლევდა.—მაინც რა უნდა ეგვიპტის ნაციონალურს პარტიას? ეკითხებოდა არაბის იტალიელი კორესპონდენტი ომის წინედ.—მას ისევე უნდა, რაც თქვენ, იტალიელებს გინდოდათ, როცა თქვენის ქვეყნის განთავისუფლებაზე ფიქრობდით და იტალიის ერთობისათვის ზრუნავდითო, მიუგო არაბიმ.—იტალიელებისთანად ჩვენ ვერავინ უნდა თანაგვიგრძნობდეს, რადგან ჩვენ იმას ვეძებთ, რასაც თქვენ ამას წინათ ეძებდით და უკვე ჰპოვეთ კიდეცაო, უთხრა მან ბოლოს კორესპონდენტს.

ვინ იცის, იქნებ ეგვიპტე სრულიად ევროპიელთა ლუკმად არ გადიქცეს, იქნებ როდისმე შემდეგ კვლავ აღიძრას უფრო მტკიცე და მედგარი ეროვნული მოძრაობა ევროპის დამოკიდებულებიდგან განთავისუფლებისათვის, რომელიც ეხლა ეჭვი არ არის, მას ძალიან მძიმე ტვირთად და უღლად დააწვება. თითქმის ინგლისის ბედი და უბედობა, როგორც მთლად ევროპიულის ალებ-მიცემობისა, იქ, ეგვიპტეში სწარმოებს სუეზის არხის წყალობით. იქნებ ეგვიპტეს ხმა აღარც კი ამოაღებინონ, კრინტი აღარც კი დააძვრევინონ, ისე ამოჰხოცონ და გადააშენონ ნელ-ნელა ეგვიპტელნი. ეხლა იბრძვის ერი და ქვეყანა ხმლისა და ცეცხლის შემწეობით კი არა, უფრო კულტურის შემწეობით. ეხლა ჩუმი ბრძოლა სწარმოებს ხალხთა და ქვეყნებთ შორის, რომელსაც კულტურულს ბრძო-

ლას ქმნიან. კულტურა მაღალი და განვითარებული სძლევს და სჩაგრავს ან სრულიად ჰკლავს კულტურას პირვანდელს, პირველ-ქმნილს, განუვითარებელს. მარტო უკვე მიკარება განათლებულთა, გაუნათლებელთა და ნახევრობით ველურ ხალხთან, უსპობს ამ უკანასკნელს ყოველს საშუალებას არსებობისას და ამ სახით იგი ეძლევა გადაგვარებას, დაუძლურებას, ძ ხან სრულიადაც გადაშენდება და აღიგვება ხოლმე დედა-მიწის ზურგიდამ. ამის მაგალითი ათასია. 4 და 5 მილიონ წითელ-კანიან ინდოელთაგან ამ 60 და 80 წლის წინად ამერიკაში, ახლა ძლივს რამდენიმე ათასი სული-ღაა დარჩენილი. ტუნისელნი და ალჟირელნი დაუძლურებას ეძლევიან და უკვე მათ გადაშენების ნიშნები შეინიშნება ეხლა. ესე მოელის ეგვიპტელს ხალხს ევროპიულ კულტურის შეხებით. დიდი ცდილობა, გამრჯელობა და განათლების სურვილი უნდა გამოიჩინოს ეგვიპტეს ერმა, რომ წინააღუდგეს ამ ჩუმს, უხილავს და მძლავრს მტერს. ერთი ღონიერთაგანი საშუალება ამისი არის შრომა და ჯაფა მათის მხრით თავიანთის კულტურის გაუმჯობესობისათვის, რომ მას შეეძლოს ცოტად თუ ბევრად წინააღუდგეს თითქმის ცამდის განვითარებულს ევროპიულს კულტურას და მას არ დაეჩაგრინოს.

ჩვენთვის, ქართველთათვის, როგორც ძლიერ განუვითარებელის კულტურის მქონეთათვის, ამ გარემოებას და ისტორიულს კანონს დიდი მნიშვნელობა აქვს და დიდი საგულისხმიერო შთაგონებაც შეგვიძლიან შევიძინოთ ამ გვარის მაგალითებით და ეგვიპტისა, თუ ტუნისის ცხოვრების დაკვირვებით.

დასასრულ, ჩვენ გვსურს აღვნიშნოთ ერთი გარემოებაც, რომელიც შეეხება ეროვნულის მოძრაობას საზოგადოთ

არაბებისას ოსმალთა წინააღმდეგ. ეს გარემოება, რომელიც საბუთად ჩაითვლება საზოგადოთ აზიურ ხალხთა ეროვნულის გამოფხიზლებისა, მეტს სიმტკიცეს აძლევს იმ აზრს, რომ ჩვენი დრო და საუკუნე მართლაც ეროვნობის მოძრაობის დრო და საუკუნეა. ამ საუკუნეში გაჩნდა და დაიბადა გაერთიანებული და განთავისუფლებული იტალია, სერბიის საკოროლო, ბოლგარიის სამთავრო, უფლებით ნემეცებთან გათანასწორებული ჩეხია და სხვა. ჩვენ გვგონია უახლოესი განზრახვა და საგანი ირლანდიელთ მოძრაობის მოთავეთაც ეროვნული თავისუფლება და დამოკიდებლობაა ირლანდიისა, როგორც ეს ცხადათ და გარკვევით აღიარა პარნელმა (Англія и Ирландія ჯ. ს. მილისა). ესე გვარი მოძრაობა ახლა აზიაშიაც იჩენს თავს. ჩვენ არა გვგონია დაგვემდუროს მკითხველი, რომ ეს პოლიტიკური მიმოხილვა გავათავოთ იმ წერილით, რომლითაც მიუმართავს არაბთადმი ამ ხალხის უფლების დამცველ საზოგადოებას. ეს წერილი და მიმართვა არაბთადმი ოსმალთა მფლობელობის წინააღმდეგ ამტკიცებს იმას, რომ ერთმორწმუნოება სრულებით ვერ დაედება საფუძვლად სახელმწიფოს ცხოვრებას, რომ ამ საფუძვლად არის მხოლოდ ერთგვარობა ინტერესებისა და ეროვნულ მისწრაფებათა.

აი თვით მიმართვაც.

«ჰოი, მუსულმანნო! მრავალი საუკუნე გავიდა მას აქეთ, რაც არაბთა ტომი, და მათ შორის მუსულმანებიც და ქრისტიანებიც, ითმენენ ოსმალთაგან მრავალ-გვარს შევიწროებას. ამ უსამართლობამ და შევიწროებამ დასჩაგრა და დასცა ჩვენი ქვეყანა და თითონ ჩვენ ჩაგვყარა სამწუხარო და სავალალო მდგომარეობაში. ამის მიუხედავად ოსმალები მაინც გვართმევენ და გვახდევინებენ ხარჯსა ლაშქრობისა და ომისა-

თვის, იმ მიზეზით და საბაბით, ვითომ ეს ომი და ლაშქრობა ჩვენის უფლებისა და ჩვენის ქვეყნის ინტერესების დასაცველად არის საჭირო. ცოტა ამას წინად ოსმალნი აწუხებდნენ თავიანთ ხელ-ქვეით ბოლგარელებს და ბერძნებს და ყოველ წლივ ართმევდნენ ხარაჯას ჩერნოგორელებს, სერბიელებს და სხვათა. მაგრამ ახლა კი, როცა ჩერნოგორელებმა, ბოლგარელებმა და სხვებმა დამოუკიდებლობა და თავისუფლება მოიპოვეს და ოსმალთაც აღარ შეუძლიანთ სწოვონ სისხლი, იგინი ახლა არაბეთის ხალხს მოესივნენ და ჩვენ დაგვიწყეს ცქერა თავის ხარბის თვალით; ახლა მათ ჰსურთ, რომ უარესი დღე დაგვაყენონ, ვიდრე ამ ექვსის საუკუნის განმავლობაში ვითმენდით მათგან.

«მაშ, ჰოი, არაბნო! მოიგონეთ, რომ უკანასკნელი ომი რუსეთისა, სერბიისა და ჩერნოგორიის პირის-პირ თქვენის სისხლით და თქვენის ქონებითა სწარმოობდა. ოსმალნი თქვენ შვილებს ჯარში წინ აყენებდენ ომის დროს და ომი კი რომ გათავდებოდა და საქმე დასაჩუქრებაზე მივარდებოდა, უკან აყენებდნენ. ეს კიდევ რა არის! ისინი მათ მხდალებს ეძახდნენ და მუხთლობასა სწამებდენ და ამბობდენ, რომ «ფელახები» (გლეხები), ე. ი. არაბები თითებს იჭრიან და ისხეპავენ, რომ იქნებ ომში არ წაგვიყვანონო. ჩვენ ერთსაც ვერა ვხედავთ ჩვენ გმირებსა და ვაჟ-კაცებში, რომ მისთვის გაემეტნათ და მიეცათ ან ჩინი «ლივა», ან «ფერიქი», ან «ემირ-ალაი», რომელსაც რომ ეს ჩინები ეძლეოდათ ოსმალოებს, რომელნიც არიან მოღალატენი თავიანთ სამშობლოსი და ქვეყნისა, რომელნიც მტერსა ჰყიდიან თავის სახელსა და ღირსებასა. ჩვენი შვილები კი, რომელნიც გადარჩნენ და მშვიდობით დაბრუნდნენ მცირეოდნად, ბოლოს თავიანთ ვაჟ-კაცობისა და გულოვნობისათვის,

ვინ იცის რა შეურაცხ-ყოფას და წყენას არ ითმენდნენ. მათ შორის დაჭრილი და დაკოდილი ვინც იყო, იმას მიანება მთავრობამ თავი და დასტოვა ცარიელ-ტარიელი, ულუკმა-პუროდ.

«მაშ, ჰოი, მუსულმანნო! მოიგონეთ თქვენნი მამა-პაპანი, მათი თავ-განწირულება, ღირსება, სიმამაცე და ქველობა, შეჰხედეთ ახლა თქვენ სამწუხარო მდგომარეობას და მერე დააკვირდით იმათ კეთილ-დღეობას, ვინც განთავისუფლდა ოსმალთ მონებიდამ და მოიღვაწა დამოუკიდებლობა. შეჰხედეთ მას, რა ბედნიერებაში და განცხრომაში არიან. მოიგონეთ, რა უსამართლობით გეპყრობიან თქვენ ოსმალონი. ვიდრემდე იქნებით უზრუნველნი და არ გაანძრევთ ხელს? განა თქვენ არ იცით, რომ ბერძენთან ომის გათავების შემდეგ, ოსმალოს მოხელეთ აღარ შეეძლებათ მისი შევიწროება და თქვენ დაგიწყობენ სისხლის წოვას, შეურაცხ-ჰყოფენ თქვენ ცოლებსა და შვილებს, გაგცარცვენ, ოხრად დაგირჩენენ ყველაფერსა და დაგსვამენ ცარიელზედ? იგინი მოგთხოვენ ხარჯსა და გადასახადს იმ საბაბით, ვითომ თქვენი ქვეყანა უნდა დავიცვათო და ის კი არა თუ თქვენს ფულსა და შეძლებას გაჰფლანგვენ და გარყვნილობისათვის მოიხმარებენ. და როცა დაგაღვრევინებენ სისხლს ბრძოლის ველზედ, მიჰყიდიან თქვენს მიწა-წყალს და მამულებს ბერძნებს და გეტყვიან: «ასე მოიტანა ბედმაო, ასე განაწესა განგებამაო.»

«მაშ, ჰოი, მუსულმანნო! ნუ მოსტყუვდებით ნურავისაგან, შეჰხედეთ ლივანელთ და სხვათა, რა ბედნიერებაში არიან. განა თქვენ შეგიძლიათ მეასედი მათ ბედნიერებისა შეიძინოთ, უკეთუ სისხლს არ დაჰღვრით დამოუკიდებლობისათვის? მიაქციეთ ყურადღება სერბელებს და ბოლგარელებს და თუნდ რუმელიის მცხოვრებლებსაც, რომელთაც ეხლა თავიანთ შორის

ჰყავთ ამორჩეული ემირები, ვეზირები, აფიცრები და სხვა მმართველნი და გამგებელნი. რანი არიან ისინი და რანი ხართ თქვენ? ვინ არის ეხლა თქვენგანი ან ემირი, ან ვეზირი და ან მუდირი? თქვენ ეხლა ყველანი თანაბარად გაღატაკებულნი ხართ და დიდებული თქვენში ისე დამდაბლებულია, როგორც უბრალო გლეხი. თქვენი ქონება და დოვლათი, თქვენი მერმისი და მომავალი — სუყველა ოსმალების ხელშია. შეჰხედეთ, როგორ შეიძინეს დაუმოკიდებლობა კრიტის კუნძულის მცხოვრებლებმა.

«მაშ, ჰოი მუსულმანნო! დევნო და გმირნო არაბის ტომისანო, იქმენით დაუმოკიდებლობა! თქვენი წინა-პარნი დაუმოკიდებელნი იყვნენ. იგინი ქებულნი იყვნენ ომში და ლაშქრობაში, თქვენ კი დაუდევრად ეკიდებით თქვენს უფლებასა, გულგრილად შესცქერით თქვენს მოვალეობას. თუ კიდევ აგრე დაუდევრათ მოიქცევით, ინანებთ ბოლოს.

«თქვენც, ჰოი სირიელნნო ქრისტიანენო! შეერთდით მუსულმანებთან და მოემზადეთ ერთად დაუმოკიდებლობის დასაცველად... შეერთდით ერთ-გულობით და ერთ-სულობით თქვენს ძმებთან, მუსულმანებთან, რადგან თქვენც მათთან ერთი და იგივე საგანი გიდგათ წინ და ერთი და იგივე საწადელი გაქვთ.

«მაშ, ჰოი მუსულმანნო და ქრისტიანენო, ჩვენი გამარჯვება და ოსმალთა ბატონობიდამ განთავისუფლება დამოკიდებულია ჩვენს ერთ-გულობაზედ და ერთ-სულობაზედ. თქვენ იცით ახლა, როგორ აღადგენთ არაბთა დაჩაგრულს ვინაობას და ეროვნობას. ეს უკანასკნელი ომი იქნება, ვინძლო ეცადოთ თორემ მერე ინანებთ...»

«დაწერილია შვიდმეტს რიცხვს თვესა რაბი-ატანისსას, ათას ორას ოთხმოც-და-თვრამეტ წელსა.»

«არაბთა უფლების დამცველ საზოგადოებისაგან.»

ჩვენ ცოტაოდნად შევამოკლეთ ეს მიმართვა, მაგრამ მაინც მკითხველი მიხვდება, რომ ეს წერილი ჩვენ სრულიად ტყუილა-უბრალოდ არ მოვიყვანეთ აქ. ჩვენ გვგონია, რომ ამ წერილსაც არა ნაკლები საგულის-ხმიერო შთაგონება შეუძლიან მოგვცეს. იგი ჩვენ აშკარად გვამცნევს, რომ თვალები არ უნდა ავიხილოთ და არ უნდა დავბრმავდეთ იმით, რომ ესა და ეს ხალხი ჩვენ თავის დღეში არ გვეწინააღმდეგება, რადგან ერთ-მორწმუნენი ვართო, ესა და ეს ერი ჩვენ მტრად არ მოგვა, რადგან თანა-მორწმუნე ერს შევადგენთო. უკეთუ ჩვენ ამას ვერ მივხვდებით, ეს იმის ნიშანი იქნება, რომ ჩვენ პოლიტიკურად სრულიად გაუწვრთნელნი ვყოფილვართ, პოლიტიკური ალღო არ აგვიღია და ქსრედ-წოდებულს პოლიტიკურს non-sens'-ს სრულიად მოკლებულნი გხლებივართ.

შინაური მიმოხილვა.

ნიშანი ერის ჭასაკში მოსვლისა—როდის უფრო უტყუარია ეგ ნიშანი—ევროპა წინაშე მისთა მოღვაწე კაცთა—რუსეთის მაგალითი—იგივე მაგალითი ჩვენში—აკაკი წერეთელი გორსა და თელავში—მისი სიტყვა—ანდერძი ჩვენის მამა-პაპისა—გაუმარჯოს!

როცა ერი ყოველს მოვლინებას და საქმეს მის გარეშე მომხდარს, ყოველს ნახულს, გაგონილს და ყოფილს საზოგადო მნიშვნელობისას გონებით დააკვირდება, ღირს-სახსოვარს, ავსა თუ კარგს, ხსოვნისათვის ანუსხავს, გულში ჩაირჩენს და სასწორზედ ჰსწონს ფასის დასადებლად, მაშინ პირდა-პირ და უტყუარად შეიძლება კაცმა ჰსთქვას, რომ იგი ერი გონებითად ჭასაკში შედის, ჭკუა, გული და ცნობიერება დასძრია მოქმედებისათვის და ფეხი შინიდამ გარედ გამოუდგამს კაცურის ცხოვრებისათვის. ეს ნიშანი მაშინ უფრო ნამეტანად უტყუარია, როცა ესეთი ყურადღება ერისა მიიქცევს ხოლმე იმისთანა კაცზედ, ვისაც რაიმე ღვაწლი მიუძღვის ერის წინაშე. ამისთანა კაცის დაფასება და დამსახურებულის პატივის ცემა ცხადი მაგალითია, რომ ერის გონების თვალი ახილებულია.

განათლებულმა ევროპამ დიდი ხანია ჩვეულებად მიიღო ამისთანა კაცების მიმართ პატივისცემის და სიყვარულის გამოცხადება საჯაროდ, საქვეყნოდ. ვის არ ახსოვს გარიბალდის სადღესასწაულო მსვლელობა იტალიაში, მინამ ცოცხალი იყო; ვის არ ახსოვს საქვეყნო გლოვა იტალიისა, როცა იგი დიდებული გმირი იტალიისა მიიცვალა? ვის არ ახსოვს ვოლტერის სახსოვრად გამართული დღესასწაულობა საფრანგეთში, ვიქტორ ჰიუგოს ოთხმოც წლოვანობის იუბილეი და სხვა ამგვარნი? ვის არ ახსოვს რა დიდებით, რა თავ-მოწონებით საქვეყნოდ აღიარა საფრანგეთმა თავისი გულითადი პატივისცემა,

რა მხურვალე გრძნობით გამოაცხადა თავისი გულ-წრფელი მადლობა ამა თვისთა მოღვაწე კაცთადმი მადლიერებით სავსე გულმა მთელის საფრანგეთისამ? ვის არ ახსოვს შილლერის დღეობა გერმანიაში? სწორედ დღეობა იყო მთელის გერმანიისა და ამ დღეობით მთელმა გერმანიამ დიდებული პატივი სცა თავის დიდებულ პოეტის გვამსა და მტვერსა. ინგლისში ცალკე სასაფლაოა, სადაც ვერც სიმდიდრე, ვერც გვარიშვილობა, ვერც დიდ-კაცობა ადგილს ვერ შოვობს და სადაც მარტო სახელოვანთა ინგლისელთა, გამოჩენილთა ლიტერატურაში, მეცნიერებაში, ერის სამსახურში უკანასკნელი სადგური ეძლევათ ხოლმე მადლობელის ერისაგან, სადაც დასაფლავება ყოველს ინგლისელს სანატრელად და სასახელოდ მიაჩნია და სადაც ყოველი ინგლისელი თაყვანებით თავს იხრის ხოლმე და მუხლს იდრეკს თავისის ერის დიდებულთა წარმომადგენელთა მტვერის წინაშე.

იქ, ევროპაში ერისათვის მოღვაწე კაცი არამც თუ მარტო ქვეყნის სახელი და დიდებაა, არამედ თვითეულის მამამულისაც ცალკედ. იქ თვითეული მამულის-შვილი ისე უფთხილდება ერისათვის მოღვაწე კაცის სახელსა, პატიოსნებას, დიდებას, როგორც საკუთარის თავისას. იქ იქნება საკუთარის თავისათვის ისე არ გამოიღოს თავი კაცმა, როგორც მისთვის, ვისაც ერისათვის შრომა გაუწევია, ვინც ქვეყნისათვის, მამულისათვის შეძლებისამებრ გარჯილა, რომელსამე საქვეყნო სარბიელზედ ფეხი მოუკიდებია და თავისის ნიჭით, ღონით, მეცადინეობით უმსახურნია და რაიმე კვალი დაუმჩნევია. იქ გამოჩენილის კაცის სახელით თვითეული მისი თანა-მემამულე თავს იწონებს, თითქო ის სახელი მისი საკუთარი სახელი იყოს. თავის-თავის გაუპატიურებას ირჩევს, დასთმობს და თავისის ქვეყნის გამოჩენილის კაცისას კი არა, თავს შეაკლავს იმას, ვინც კი გაბედავს და უპატიურად ახსენებს მისის ქვეყნის სახელოვანს კაცს.

შორს რად მივდივართ? აი თვითონ რუსეთი ავიღოთ მაგალითად. ჯერ ჩვენ ხსოვნაშივე თავის გამოჩენილთა კაცთა

არავითარს ყურადღებას არ აქცევდა რუსეთი და თუ რამ პატივისცემა ჰქონდათ, ისიც ორიოდე კაცისაგან, რომელთაც ესმოდათ ფასი საქვეყნოდ მოღვაწის კაცისა და ამისთანა კაცების ჩამოსათვლელად ადამიანისათვის ათი თითი იყო სამყოფი იმ ოთხმოც მილიონს ხალხში. ეხლა კი თვითონ რუსეთმაც თვალი ახილა, იგრძნო თვისი უმადურება თვისთა მოღვაწე კაცთადმი და ჩვეულებად მიიღო ყოველს შემთხვევაში მათდამი პატივისცემის გამოცხადება საქვეყნოდ. ნეკრასოვის, დოსტოევსკის დასაფლავებაზედ მოსკოვმა და პეტერბურგმა დიდი გულის-ტკივილი და მადლობა გამოაცხადეს მათდა ღვაწლისათვის. ეხლაც ცოცხალის ტურგენიევის იუბილეი საქვეყნოდ იდღესასწაულეს, მისი ღვაწლი ლიტერატურაში თავ-მოწონებით გაჰსთქვეს და ადიდეს. ყოველმა კერძომ რუსეთისამ ამ საერთო მადლობის ხმას ბანი მოჰსცა. პუშკინის სახსოვრად მადლობელმა რუსეთმა ძეგლი ამართა მოსკოვში და ამ ძეგლის ამართვის დღე დიდის ყოფით და დიდის ამბით გადაიხადა. უკეთესნი კაცნი რუსეთისანი ამ დღესასწაულზედ დაესწრნენ და ვისაც როგორ შეეძლო ისეთი პატივი, ქება და დიდება შეასხეს ამ პოეტს, რომელმაც პირველად დაანახვა რუსეთს სიტურფე და სიტკბო რუსულის ლექსისა და სიტყვიერებისა. რუსეთის ლიტერატურამ თავ-მოწონებით შეიტანა თავის მატიანეში ეს ამბები, სასიქადულოდ მიიღო ამისთანა ყოფა და თითქმის ერთ-ხმად წარმოჰსთქვა, რომ ჩვენ ამ ამბავში ვხედავთო ნიშანს ჩვენის განვითარებისას, ჩვენის ზნეობის და გონების ამაღლებისას, ჩვენის ცხოვრების აღმატებისასაო.

ჩვენდა სასიხარულოდ ჩვენშიაც თითქმის ჩვეულებად შემოდის პატივისცემა ერისათვის გარჯილ კაცისა, საჯაროდ მადლის გადახდა მისი, ვისაც ერისათვის სამსახური რამ გაუწევია, შრომა დაუდვია, სიტყვით თუ საქმით შესწევნია თავის მამულსა და მემამულეს. ამისი მაგალითი ბ-ნ აკაკი წერეთლის მოგზაურობაა ამას წინად გორში და ამ ბოლოს ჟამს კახეთში. ერთგან და მეორეგანაც შესაბამის პატივით დახვედრია ქართველობა თავის პოეტს და პირუთვნელის სიტყვით

გამოუცხადებია თავისი მადლობა და პატივისცემა მისთვის, ვინც ტკბილის და გრძნობიერის სიტყვით ამ ოც-და-ხუთს წელიწადში ატკბობდა ქართვლის ყურს, აფხიზლებდა გონებას და ჰმართავდა ქართვლის გულს ქართვლისა და საქართველოს სიყვარულისათვის. ამ სიყვარულის აღფრთოვანებაში ბ-ნ აკაკის გამოჩენილი ადგილი უჭირავს ჩვენს ლიტერატურაში. ბედნიერია, ჩვენის ფიქრით, აკაკი, რომ იღვაწა და თავისის ღვაწლის ნაყოფი სიცოცხლითვე თავისის საკუთარის თვალით ინახულა. ვამბობთ ინახულა, იმიტომ-რომ საქართველოს და ქართვლის სიყვარულისაგან არის წარმომდგარი ის პატივისცემა, რა პატივისცემითაც დახვედრიან ჩვენს პოეტს გორსა და თელავში და ამ სიყვარულის აღორძინებისათვის თვითონ აკაკი წერეთელს არა ერთხელ დაუკვნესებია თავისი ტკბილი ქნარი, უმოქმედებია თავისი მიმზიდველი ნიჭიერება, თავისი მარილიანი სიტყვა, თავისი სიტურფით სავსე ქართული. სადაც წავიდა ბ-ნი აკაკი, წინ დახვდა მისგან ფრთა-ასხმული და გაღონიერებული სიყვარული საქართველოსი და ქართვლისა, წინ დახვდა გულ-წრფელის პატივისცემითა და მადლიერობით აღსავსე გულითა. აგრეთ თვითონვე იგემა ბ-ნმა აკაკიმ ნაყოფი თავის დანერგულისა და დათესილისა.

ჩვენ ესეთი მიღება ბ-ნ აკაკი წერეთლისა ავნიშნეთ როგორც სანუგეშო ამბავი, როგორც სასიხარულო მაგალითი და ნიშანი ჩვენის ცხოვრების წარმატებისა. მაგრამ ამ შემთხვევაში ერთი ფრიად შესანიშნავი საგანიც არის. ეგ არის სიტყვა აკაკი წერეთლისა თქმული თელავში კახელების წინაშე. ამაზედ მშვენიერი სიტყვა ჩვენ არ გვახსოვს ქართულს ენაზედ. კითხულობთ და გიკვირთ, გიკვირთ და კითხულობთ, არ იცით რა რას დაამჯობინოთ, სიტყვა აზრს, თუ აზრი სიტყვას,—ისე შეზავებულია, ისე შეხამებულია, ისე შეხორცებულია სიტურფე სიტყვისა აზრის მშვენიერებასთან. ყოველი წესი ორატორის ხელოვნებისა დაცულია და ხმარებული, რომ სიტყვამ ისე გასჭრას, როგორც მთქმელს განუზრახავს და აზრმა და გრძნობამ იმ გზით მიაღწიოს დანიშნულ ადგილამდე, როგორც

მთქმელს სურვებია.

«ღმერთმა ჰქნას შენ და შენისთანები მომავალშიაც ბევრი გვყოლოდესო, უთქვამთ ბ-ნ აკაკისათვის. «ღმერთმა ნუ გაამართლოს ეგ თქვენი სიტყვაო, უპასუხნია აკაკის: რასაც დღესა ვჯერდებით, ის ხვალ საკმაო აღარ არის ხოლმეო.» დიაღ, ბატონებო, ხვალე დღევანდელს უნდა სჯობდეს, მერმისი აწინდელს. კანონი განვითარებისა და ბედნიერების იმედისა ამაშია და სხვა არაფერში. ამ იმედით რომ ხვალე უკეთესი უნდა იქმნას გულს იმხნევებს ამ დღევანდელის დღის ვაი-ვაგლახით და ნაცარ-ტუტით ტანში მოხრილი ადამიანი. ხვალე არ უნდა ჰგვანდეს დღევანდელს, თუ კაცს პროგრესსი, წინ-სვლა ადამიანისა ფუჭ სიტყვათ არ მიაჩნია. რაც არიან აწინდელნი მოღვაწენი ჩვენის ერისა ღმერთმა ამრავლოთ, დიდი დღე და გამარჯვება მისცეთ, მაგრამ აკაკისა არ იყოს, ნუ ვიკმარებთ მას, რაც დღეს არის: ჩვენს გვჭირია ამათზედ ბევრად ძლიერნი, ბევრად ნიჭიერნი, ბევრად მომქმედნი. «ის ურჩევნია მამულსა რომ შვილი სჯობდეს მამასაო», დაუგვირგვინებია თავისი სიტყვა ბ-ნ აკაკის. ასეც უანდერძნიათ ჩვენ მამა-პაპებს, რომელთაც ჩვენთვის თავი დაუდვიათ, რომელთა სისხლებით ჩვენს ქვეყანას ზღუდე შემოვლებია, რომელთა სისხლით ჩვენი ქვეყანა მორწყულა. თუ ის დევ-გმირნი, რომელთ საქმენი სწორედ რომ დაუჯერებელნი არიან, ამბობდნენ, რომ ის ურჩევნია მამულსაო, რომ ჩვენი შვილები ჩვენს გვჯობდნენო, ჩვენ რაღა გვეთქმის, ჩვენ, რომელნიც იმათ წინაშე ქონდრის-კაცებად თუ ჩავითვლებით!...

ღმერთმა ადიდოს, ასახელოს, გაუმარჯოს იმ შვილს, რომელიც მამას დაემჯობინება ქვეყნის სამსახურში და რომელიც ეგრე ეჭირვება ჩვენს მშვენიერს მთა-წყალს, ჩვენს საყვარელს საქართველოს! გაუმარჯოს აკაკი წერეთელსა, რომლის სამსახურს და ღვაწლს ქართველი გულში ჩაირჩენს სამუდამო სახსოვრად და რომლის მშვენიერის ლექსებით არა ერთხელ დაიტკბობს ყურს და გრძნობას და არა ერთხელ გულს მოიცემს მამულის-შვილობისათვის.

ЕЖЕНЕДѢЛЬНЫЙ ЖУРНАЛЪ

„ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ“

издаваемый въ г. Тифлисѣ.

(годъ второй)

Открыта полугодовая подписка на журналъ съ 1 Іюля 1882 г. по 1 Января 1883 года

цѣна за полъгода 6 р.

Кромѣ этого можно подписаться на 3 мѣсяца 3 руб. 20 к., на 1 мѣсяцъ 2 р. 20 к. Подписка принимается съ 1 числа каждаго мѣсяца и недалѣе конца года.

Полугодовые подписчики могутъ вносить при подпискѣ 3 р. и черезъ мѣсяцъ еще 3 руб.

Подписка принимается: въ г. Тифлисѣ въ Администраціи журнала, Сололакская улица, д. № 10, въ Москвѣ и въ С. Петербургѣ въ книжныхъ магазинахъ И. И Анисимова.

განცხადება.

ამა 1882 წელს ჟურნალს «ივერიაზედ» ხელის მოწერა მიიღება მხოლოდ მთელის წლით.

ფასი მთელის წლისა შვიდი მანათი.

ხელის-მოწერა მიიღება «ივერიის» რედაქციაში, რომელიც იმყოფება მთა-წმინდაში, ხევის ქუჩაზედ, ფარესაშვილის სახლებში № 9 და აგრეთვე შაკერდოვის სააგენტოში.

ქალაქს გარეშე ხელის-მომწერთ წერილი და ფული შემდეგის ადრესით უნდა გამოგზავნონ:

Въ Тифлисъ
Въ Редакцію журнала «ИВЕРІЯ»

ვისაც ჟურნალი თავის დროზედ არ მიუვიდეს, ვთხოვთ, მალე აცნობოს რედაქციას.

რედაქტორები ილ. ჭავჭავაძე და ი. მაჩაბელი.